

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

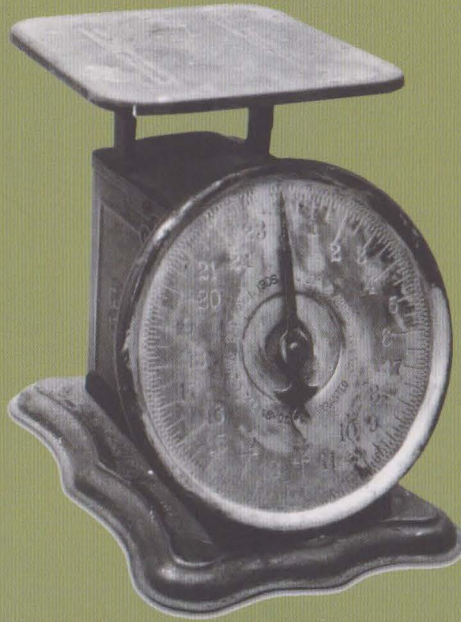
- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Kuram / İktisat - Güncel

Bağımsız Sosyal Bilimciler

türkiye'de ve dünyada ekonomik bunalım,

2008-2009

Bağımsız Sosyal Bilimciler (BSB)

Türkiye ekonomisinin ve toplumsal dokunun çözülmesine sebebiyet veren neoliberal politikalara karşı toplumu bilinçlendirmek ortak düşüncesiyle Kasım 2000'de bir araya gelen sosyal bilimciler tarafından oluşturulmuştur. BSB'nin amacı günümüzde uygulanan neoliberal politikalar için öne sürülen gerekçelerin zaaflarını ve bu politikaların sonuçlarını bilimsel tahlillerle tespit etmek, toplumun çoğunluğunun -yani emekçilerin- ihtiyaçlarına uygun politika önermeleri geliştirmek ve emek örgütlerinin toplumumuz için yaşamsal önem taşıır hale gelen mücadelesini bilgi ve bilimle desteklemektir.

BSB'nin elinizdeki kitap dışında iki çalışması daha Yordam Kitap tarafından yayınlandı: *IMF Gözetiminde On Uzun Yıl: Farklı Hükümetler, Tek Siyaset* (2007) ve *2008 Kavşağında Türkiye: Siyaset, İktisat ve Toplum* (2008).

TÜRKİYE'DE VE DÜNYADA EKONOMİK BUNALIM, 2008-2009

Bağımsız Sosyal Bilimciler

Yordam Kitap: 73 • Türkiye'de ve Dünyada Ekonomik Bunalım, 2008-2009

Bağımsız Sosyal Bilimciler • ISBN-978-9944-122-79-5

Kitap Editörleri: Oktar Türel - Ebru Voyvoda • *Kapak ve İç Tasarım:* Savaş Çekiç

Sayfa Düzeni: Gönül Göner • *Birinci Basım:* Nisan 2009 • *İkinci Basım:* Kasım 2009

Üçüncü Basım: Mart 2011 • *Yayın Yönetmeni:* Hayri Erdoğan

© Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2009 © Yordam Kitap, 2009

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti.

Çatalçeşme Sokağı No: 19 Kat: 3 Cağaloğlu 34110 İstanbul

T: 0212 528 19 10 F: 0212 528 19 09 W: www.yordamkitap.com

E: info@yordamkitap.com

Baskı: **Pasifik Ofset**

Baha İş Merkezi

Haramidere - İstanbul

Tel: 0212 412 1777

TÜRKİYE'DE VE
DÜNYADA EKONOMİK
BUNALIM, 2008-2009

Türkel Minibaş için...
(1953-2009)

PROLOG

Barack Neyi Değiştirecek?

'Hoş olmayan kararlar alacağız. Piyasanın gerektirdiklerini boşverin. Bu kriz bize bir ders verdi.' Yeni ABD Başkanı Obama.

Obama'nın başkanlık yemininin ardı sıra ettiği bu fütursuz sözler tabii ki deneyimsizliğinden kaynaklanmıyor. Ezberinde olanı söylüyor o!

Abarttığını düşünenler Nixon'un nasıl başkanlığa hazırlandığını, nasıl seçildiğini, başkanların öyle belagatlarına kapılıp konuşamayacaklarını hatırlasın lütfen. Ayrıca, meraklısına 1970'lerin çok satan kitabı *"The Selling of the President 1968"* i bir daha okumasını da öneririm.

Eh, aradan geçen 40 yılda başkan adaylarını yetiştirme yöntemleri de geliştiğine göre Obama da gelişmiş rahle-i tedristen nasibini almıştır herhalde!

O zaman yukarıdaki cümleyi, özellikle de *"Piyasanın gerektirdiklerini boşverin"* kısmını kimler, neden söyletti sorusuna cevap bulmak lazım!..

Ne var ki yorumcusu, akademisyeniyle çoğu iktisatçı Obama'nın sözlerini devletçi, hatta Keynesyen bir devletçi modelin geri dönüşü olarak yorumlayacak. Bir zamanlar George W. Bush'un *"Bu kez düşmanın adı terör"* sözünün GOP'la (Geliştirilmiş Ortadoğu Projesi) çizilen yeni dünya düzeninin ilanı olduğunu görmezden geldikleri gibi!

Unutmayalım, Bush döneminin yayılmacı projesi “terör” olgusuna odaklıydı. Kanımca çok da başarılı oldu. Zira, terör dediğinizi nerede, nasıl ve kimin başlatacağı, kime karşı yürüteceği belirsizdir. Kullanıcısına ise terör bahanesiyle istediği ülkenin topraklarına girme ve talan etme hakkını(!) vermektedir! Afganistan, Pakistan, Irak örneğinde olduğu gibi savaşlarla bunu gerçekleştirmek de mümkün... Bizim gibi ülkelerde olduğu gibi, IMF-Dünya Bankası destekli “yapısal uyum programları”yla yoksullaştırarak da mümkün!

Kısacası ABD merkezli proje, can korkusuyla insanları yeni dünya düzenini kabule zorlamak üzerine kuruluydu.

Ne var ki, Bush döneminin teröre dayalı yayılmacı projesi hem toplumların rızasını alamadı hem de ABD’ye yönelik muhalefetin daha da yükselmesine neden oldu. O zaman sahicisinin yerine demokrasi kokulu “çakma”sını koymak şart oldu.

Kaldı ki, Obama’nın piyasaları takmadığı filan da yok. Malum, piyasa dediğiniz firmalardan oluşmakta. Seçimlere aday olmanın maliyeti de küçümsenmeyecek boyutta. Yani finansörsüz adaylık mümkün değil.

Yani? Başkanın ABD sermayesinin ulusal, daha da önemlisi ulusötesi çıkarlarına uygun olması lazım. Obama Hükümeti’nin modeli de finansörlerinin yani piyasaların gereksinimleri doğrultusunda hareket etmek zorunda! Ama piyasayı, sadece para ve sermaye piyasaları olarak algılayıp bu piyasaları besleyen mal piyasalarını görmezden gelenlerdenseniz Obama’nın sözlerini piyasaya karşı olmak olarak yorumlamaya devam edebilirsiniz.

Uruguay’dan, Doha’dan bugüne süren tüm ulusüstü zirvelere barksanız, yeni devlet biçiminin piyasaların gereklerine göre yeniden biçimlendirildiğini görürsünüz. Artık sorun, kimin hegemonyasında bunun gerçekleştirileceğidir. ABD bu olanağı şimdilik yitirmiş gözüküyor. Ekonomik krizi yönetemediği takdirde II. Savaş sonrasında kurduğu ekonomik-siyasi hegemonya bütünlüğünü yeniden inşası zor. Yarı zenci-çakma demokrat bir başkanı vitrine çıkarması da zaten bu nedenle değil mi?

Kapitalizmin bu krizden yenilerek çıkması, yani restorasyonu GOP'un çökmemesine bağlı. Çünkü, ABD'den AB'ye kadar piyasaların gereksinim duyduğu kaynaklar GOP alanında.

Yani? Ortadoğu'da, Kafkaslar'da, Kuzey Afrika'da, Anadolu'da! Dolayısıyla, bölgeye egemen olan kaynakların yönetim ve denetimine de egemen olabilecek. Obama Hükümeti'ne düşen de Bush yönetiminin askeri güçle yaratmaya başladığı bu egemenliği ekonomik, siyasi, kültürel alana da yaymak. Bunun gerçekleşmesi ise bölge liderlerinin ülke çıkarları yerine ABD'nin öngördüğü projeden sapmamalarına, bölge halkının da kuzuluğuna bağlı.

Obama'nın, *"Sorunlar için Batı'yı suçlayan liderler biliniz ki halkınız sizi ne ürettiğinizle yargılayacak! İktidarı yolsuzluk, yalan ve muhalifleri susturarak elde edenler, biliniz ki tarihin yanlış tarafındasınız"* sözlerini demokrasinin teminatı gibi algılayanlar, bir de aynı cümleleri bu gözlükle okusunlar!

"Gözucuyla"
TÜRKEL MİNİBAŞ

26 Ocak 2009

ABD Gerçekten Resesyonda!

Cuma günü ABD'den gelen büyümeyle ilgili son çeyrek verileri bizim ülke iyimserlerini bile sukûthayale uğrattı. Yüzde 3.8'lik küçülme, Barack Obama hükümetini zorlu bir yılın beklediğini gösterdi.

Dow Jones 1.26'ya, Nasdaq 1.22'ye düşerken.. Avrupa borsaları da bundan nasibini aldı. Almanya'nın DAX endeksi 1.55'e kadar geriledi. Davos balonu da söndüğüne göre haftaya bu tabandan başlayacak olan dünya borsalarını ne yazık ki canlandıracak önemli bir gelişme yok.

Kaldı ki, ABD ekonomisi 2008'in üçüncü çeyreğinde 0.5 oranında daralırken... Daralmanın son çeyrekte birdenbire yüzde 3.8 sıçraması dünya ekonomisi açısından çok riskli bir gösterge.

Zira, ABD ekonomisinin daralması demek iç piyasadaki zorunlu tüketim malları da dahil olmak üzere her türlü mal ve hizmete olan talebin daralması demek. Zaten talebin daralması da bu malları üreten firmaların; çalışanlarına ücret dışında ödedikleri her türlü ekstranın kesilmesinden mağazaların tefrişatına, ambalajlamaya kadar her türlü harcamalarını kısmasına neden oldu.

ABD'lilerin bundan sonra yaşayacakları belli:

- Devlet bütçe açıklarının daralması, yeni iş yaratacak yatırımların yapılabilmesi için devlet tüketicilere yeni vergiler koyacak;
- sosyal güvenlik paylarını tırpanlayacak;
- sermayenin taze kan gereksinimi için yabancı sermaye girişlerini özendirecek.

Uzun lafın kısıası, ABD ekonomisinde talep daralmasının son iki çey-

rekteki yansımalarının reel sektördeki etkisi artık iyice netleşti ve.. teşhis belli oldu: ABD artık resesyonda!

Bu da Obama hükümetinin ithalatı kısıcı yöntemlere başvuracağını, bunun da dünya ekonomisinde ciddi dış ticaret sorunlarına neden olacağını gösteriyor.

Malumuâliniz, artık kısa vadeli sermaye hareketlerini besleyen kaynaklar yok derecede azaldı. ABD bankaları satın aldığı ipoteğe dayalı varlıkları likit hale getirmekte zorlanmakta! Bu varlıkları pazarlamak için dünyanın her yanına dağılmış bankalar bir bir şubelerini kapatmaya başladı. Dolayısıyla, devlet kontrolüne alınarak kurtarılımları da güçleşmekte!

Yani? 700 milyar dolarlık paketin finansal krize topyekûn çözüm yaratmayacağı artık kesinleşti. Unutmayalım ki, krizin merkezindeki kredilerin geri ödenmemesi sorunu hâlâ çözölmüş değil.

İşte size, hiç ilgisi yokmuş gibi gözüken Davos varyetesinin ardındaki tablo. Kutsal müttefikimiz ABD resesyonda olduğı sürece kaynak gereksinimini karşılamak için Ortadoğı'daki paylaşımında iyice vahşileşecek.

ABD vahşileştikçe silah gereksinimimizde kutsal müttefikimizle, İsrail'le olan varyetemiz daha renklenecek. Halkımız da bu varyeteyi dik durmak sanacak. Ne diyelim haydi hayırlısı!

“Gözücüyla”
TÜRKEL MİNİBAŞ

02 Şubat 2009

(Not: Meslektaşımız ve dostumuz Prof. Türkel Minibaş, bu köşe yazısının yayımlandığı tarihten dört gün sonra aramızdan ayrılmıştır. Onu sevgiyle hatırlayacağız.)

İÇİNDEKİLER

TABLO VE ŞEKİLLER LİSTESİ	17
KISALTMALAR LİSTESİ	19
I	
SUNUŞ	23
II	
GİRİŞ	27
II.1. Türkiye’de 2008-09 Krizi	27
II.2. AKP İktidarında Yoksulluğun Yeniden Üretimi	28
II.3. Türkiye’de Emekçi Sınıfların Durumu	34
II.4. Sağlıkta Reform	39
II.5. Tarım Üreticileri: Toptan Kaybedenler Kesimi	43
II.6. Tarımda Yıkım Sürecinden Geriye Ne Kaldı?	45
III	
KÜRESEL BUNALIM İÇİN BİR ANALİZ ÇERÇEVESİ	51
III.1. Neoliberal Küreselleşmenin Yapılandırılması ve Uluslararası Yeni İşbölümü	51
III.2. Krizin Yapısal Nedenleri	52
III.3. Altın Çağın Sonu, Kapitalizmin (Yeniden) Finansallaşması	54
III.4. Neoliberal Küreselleşme, Finansallaşma ve Kriz	63
III.5. Kriz ve Sonrası	73
III.6. Çevre Ekonomilerinin Krizle Karşılaşma ve Uyum Biçimleri	84
IV	
TÜRKİYE EKONOMİSİNİN DURGUNLUĞA GİDİŞİ	91
IV.1. Durgunluğun Orta Dönemli Belirtileri	91
IV.2. Büyüme ve İstihdam	96

V	
EKONOMİK BUNALIMIN KISA DÖNEMLİ SİNYALLERİ	
VE 2009'DA REEL EKONOMİ	103
V.1. Eski Teraneler, Bilinen Doğrular	103
V.2. Sermaye Hareketlerinde Sıkışma	106
V.3. 2008-2009 Bütçeleri: Krizin Fiskal Göstergeleri	113
V.4. 2009'da Ödemeler Dengesi ve Reel Ekonomi	120
VI	
IMF MALİ DESTEĞİ: BİR “YILAN HİKAYESİ”	125
VI.1. “Durumdan Vazife Çıkarmak”	125
VI.2. IMF Seçeneğinin Ana Öğeleri	132
VI.3. IMF'nin Lekeli Sicili ve Ahlakî Sakınca	138
VI.4. IMF Parasına Göz Koyanlar: Bir Diğer Ahlakî Sakınca	141
VI.5. Türkiye'nin Seçenekleri	144
VI.6. IMF - Türkiye Müzakerelerinin Seyri,	
Nisan 2008 - Şubat 2009	147
VII	
TÜRKİYE'DE BUNALIMA KARŞI ÖNLEM ARAYIŞLARI	155
VII.1. Başbakan Erdoğan'ın Krizi Algılayışı	155
VII.2. Krize Karşı Önlemler	165
VII.3. Kısa Çalışma Ödeneği ile İlgili Yeni Düzenleme	177
VII.4. Kriz Döneminde İşsizlik Ve İşsizlik Sigortası Fonu	180
VII.5. Kriz İdaresinde Yanlışlar	184
VIII	
BUNALIMA KARŞI ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER	185
VIII.1. Kısa Vadeli Önlemler	185
VIII.2. Orta Dönem İçin İktisat Politikası Önerileri	198
IX	
ÖZET VE SONUÇ	205

TABLolar LİSTESİ

Tablo II.1: Türkiye’de Sosyal Güvenlik Kapsamı, Ocak 2008 - Ocak 2009 (bin kişi)	41
Tablo III.1: Dünya Ekonomisi Cari İşlem Dengeleri, 1997-2007 (Milyar Dolar)	66
Tablo III. 2: Küresel Ekonominin Üretim ve Ticaret Kalıpları, 2006	68
Tablo III.3: Yükselen Piyasa Ekonomilerine Net Yabancı Sermaye Akımları, 1996-2009 (Milyar Dolar)	88
Tablo V.1A: Türkiye’de Ödemeler Dengesi Sermaye Hesabının Ana Öğeleri, 2000-08, (Milyon Dolar)	109
Tablo V.1B: Türkiye’de Sermaye Hesabının Ana Öğeleri (2007 ve 2008’in Son Çeyreğinde, Milyon Dolar)	110
Tablo V.2: 2007-2008-2009 Bütçe Harcama ve Gelirleri (Milyar TL)	115
Tablo VII.1: TCMB’nin Belirlediği Faiz Hadleri, % (Eylül 2008 Mart 2009)	170
Tablo VII.2: İşsizlik Sigortası Fonu Giderleri 2006-2009 Dönemi Gelişmesi	181

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil III.1: ABD’de Finans Dışı Kesim Kâr Oranları, 1952-2006	56
Şekil III.2: ABD’de Vergi Öncesi Kâr Oranı, 1964-2001	57
Şekil III.3: ABD’de Finansal Şirketlerin Kârlarının Finans Dışı Kârlara Oranı (%), 1952-2006	61
Şekil III.4: ABD’de Üretim ve Finans Şirketlerinin Kâr Oranları, 1960-99	62
Şekil III.5: ABD Ekonomisinde Haftalık Reel Ücret Artış Oranları (%), Onar Yıllık Dönem Ortalamaları, 1820-2000	65

Şekil IV.1: GSYİH Yıllık Artış Hızları, 1999-2008 (%)	92
Şekil IV.2: İmalat Sanayii Katma Değeri Yıllık Artış Hızları, 1999-2008 (%)	94
Şekil IV.3: İmalat Sanayii Üretimi Yıllık Artış Hızları, 1998-2008 (%)	95
Şekil IV.4: İmalat Sanayiinde Kapasite Kullanım Oranı, 1998-2008 (%)	95
Şekil IV.5: GSYİH ve İstihdam Artışları (%)	98
Şekil V.1: Net Portföy Yatırımları, Mart 2000-Aralık 2001 (Son Üç Ay Toplamları, Milyon Dolar)	107
Şekil V.2: Net Portföy Yatırımları, Mart 2007-Aralık 2008 (Son Üç Ay Toplamları, Milyon Dolar)	108
Şekil V.3: Dış Ticaret, 2007-08 (Milyon Dolar)	111
Şekil VII. 1: Gösterge Faiz Hadleri, Şubat 2008-Şubat 2009	170

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge VI.1: Kasım 2008 - Ocak 2009'daki Stand-by Düzenlemeleri ve 2007'nin Ekonomik Göstergeleri	136
Çizelge VII.1: TCMB'nin Döviz ve Efektif Piyasalarını İlgilendiren Kararları, Ekim 2008-Şubat 2009	169

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AIG	: American International Group
ARIP	: Agricultural Reform Implementation Project (Tarım Reformu Uygulama Projesi)
ATO	: Ankara Ticaret Odası
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu
BIS	: Bank of International Settlements (Uluslararası Hesaplaşmalar Bankası)
BoE	: Bank of England (İngiltere Merkez Bankası)
BSB	: Bağımsız Sosyal Bilimciler Grubu
BŞB	: Büyükşehir Belediyesi
BTSO	: Bursa Ticaret ve Sanayi Odası
CFF	: Compensatory Financing Facility (Telafl Edici Finansman Kolaylığı)
CPS	: Country Partnership Strategy (Ülke İşbirliği Stratejisi)
DAP	: Doğu Anadolu Projesi
DB	: Dünya Bankası (World Bank)
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DFİF	: Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu
DGD	: Doğrudan Gelir Desteği
DİBS	: Devlet İç Borçlanma Senetleri
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organisation)
ECB	: European Central Bank (Avrupa Merkez Bankası)
EKK	: Ekonomik Koordinasyon Kurulu
ETO	: Eskişehir Ticaret Odası
FCL	: Flexible Credit Line (Esnek Kredilendirme Kolaylığı)
FDIC	: Federal Deposit Insurance Corporation (Federal Mevduat Sigortası Şirketi)

Fed	: Federal Reserve Bank (ABD Merkez Bankası)
FHA	: Federal Housing Administration (ABD Federal Konut İdaresi)
G-7	Yediler Grubu (Dünyanın en büyük yedi ekonomisi)
G-20	Yirmiler Grubu (Dünyanın en büyük yirmi ekonomisi)
GAP	: Güney Doğu Anadolu Projesi
GB	: Gümrük Birliği
GMAC	: General Motors Acceptance Corporation
GOP	: Geliştirilmiş Ortadoğu Projesi
GSS	: Genel Sağlık Sigortası
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HAPA	: High Access Precautionary Stand-by Arrangement (Yüksek Erişimli İhtiyati Stand-by)
HBOS	: Halifax Bank of Scotland
IIF	: International Institute of Finance (Uluslararası Finans Enstitüsü)
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İSKD	: İmalat Sanayii Katma Değeri
İSO	: İstanbul Ticaret Odası
İŞKUR	: Türkiye İş Kurumu
KÇÖ	: Kısa Çalışma Ödeneği
KDV	: Katma Değer Vergisi
KKO	: Kapasite Kullanım Oranı
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükte İşletmeler
KOP	: Konya Ovası Projesi
KOSGEB	: Küçük ve Orta Sanayileri Geliştirme Başkanlığı
MASAK	: Mali Suçları Araştırma Kurulu
MKYK	: Merkez Karar ve Yönetim Kurulu
MMIFF	: Money Market Investment Funding Facility (Para Piyasası Yatırım Fonlama Aracı)
OECD	: Organisation for Economic Cooperation and Development (İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)
ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi
RBS	: Royal Bank of Scotland
SDR	: Special Drawing Rights (Özel Çekiliş Hakkı)

SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
SPK	: Sermaye Piyasası Kurulu
SS-GSS	: Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası
TALF	: Term Asset-Backed Loan Facility (Varlığa Dayalı Menkul Kıymet Ödünçleri İmkânı)
TARP	: Troubled Assets Relief Program (Sorunlu Varlıkları Kurtarma Programı)
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TRUP	: Tarım Reformu Uygulama Projesi
TSKB	: Tarım Satış Kooperatifleri Birliği
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TZOB	: Türkiye Ziraat Odaları Birliği
ÜFE	: Üretici Fiyatları Endeksi
WaMu	Washington Mutual
ZMO	: Ziraat Mühendisleri Odası

I

SUNUŞ

Bağımsız Sosyal Bilimciler (BSB) Grubu üyesi 16 bilim ve meslek insanının ortak ürünü olan bu inceleme, geçen yıl Yordam Kitap'ın yayımladığı *2008 Kavşağında Türkiye: Siyaset, İktisat ve Toplum*'a kıyasla daha sınırlı kapsamda tutuldu.¹ İnceleme dünyada ve Türkiye'de 2008-09'da yoğunlaşan ekonomik bunalıma odaklanıyor; bu nedenle *2008 Kavşağında Türkiye...* gibi ayrıntılı siyasal ve toplumsal değerlendirmeler içermiyor. Okurlarımızın bu eksikliği Nisan 2009'da BSB internet sitesine konulması öngörülen bazı araştırmalarla telafi edeceklerini umuyoruz.

İncelemenin ilk taslağı Ocak 2009 sonunda hazırlanmıştı. Şubat-Mart 2009'daki gelişmeler, olabildiğince, bu taslağa eklendi ve yorumlandı. Gözden geçirilmiş son metnin basıma verildiği 27 Mart 2009'da 2008 yılına ait bazı önemli veriler (örneğin ulusal gelir ve bileşenlerinin yıllık değerleri) henüz mevcut değildi. Yine de erişebildiğimiz bilgi ve veri stokunun 2008 yılında ve 2009'un ilk aylarında ekonominin gidişini algılamak için yeterli olduğu kanısındayız. İncelemede Mart 2009 yerel yönetim seçimleri üzerinde herhangi

---

1 BSB Grubu'nun kuruluş öyküsü, üyeleri ve geçmiş çalışmaları için *2008 Kavşağında Türkiye...*'nin önsözüne bakılabilir. Söz konusu çalışmalar, sadece BSB üyelerinin değil, BSB dışındaki bilim ve meslek insanlarının katkılarını da içeren, sözcüğün gerçek anlamı ile "ortak ürün"lerdir. "İmce" ile hazırlanan ortak ürüne herkes bilgisinin yettiği ve zamanının elverdiği ölçüde katkı sağlar. Hazırlanan çalışmalar, görüşü alınan tüm BSB üyelerinin oydaşması (consensus'u) ile nihai biçimini alır. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

bir değerlendirmeye girişmeyeceğiz; bu ayrı bir araştırma konusu olacak boyut ve önemde.

BSB'nin bu çalışması, (birinci) Sunuş bölümünü izleyen sekiz bölümden oluşmaktadır. İkinci Bölüm'de önce Türkiye'de emeği ile geçinen sınıfların yoksullaşma eğilimlerinin siyasal arka-planı çizilmekte, sonra bu sınıfların güncel yaşam koşulları üzerinde gözlem ve değerlendirmelere yer verilmektedir. Üçüncü Bölüm'de etkileri hızla Türkiye'ye yansıyan 2007-08 küresel bunalımı için bir analiz çerçevesi verilmektedir. Söz konusu küresel bunalımı, asli ve yapısal nedenleri ile değil, bunların tezahürleri ve uygulanan/uygulanmayan politikalarla (ve özellikle finans sektöründeki denetim eksikliği ile) açıklamaya çalışan anlayışa karşı çıkılmakta, esas sorunun kapitalizmin krize yatkın doğası ile ilgili olduğu, krizsiz/barışçıl bir dünyanın ancak kapitalizmin aşılması ile mümkün olabileceği vurgulanmaktadır.

Kısa bir Dördüncü Bölüm'de Türkiye ekonomisinin 2008-09 bunalımı öncesinde de durgunluğa doğru gidişin işaretlerini verdiği somut verilerle sergilenmektedir. Beşinci Bölüm ise bugünkü ekonomik bunalımın kısa dönemli ekonomik sinyallerine ve 2009 yılı başında ödemeler dengesi ve reel ekonominin görünümünün belirlenmesine ayrılmıştır.

Türkiye'nin Uluslararası Para Fonu (IMF) ile (bu çalışmanın basıldığı tarihe kadar) sonuçlandırmadığı mali destek anlaşması müzakerelerinin içeriği ve seyri, IMF'nin küresel bunalıma ve kırılgan çevre ekonomileri için öngördüğü seçeneklere bakışı yeterince bilinmeden kavranamaz. Altıncı Bölüm, böyle bir başlangıçtan yola çıkarak Türkiye-IMF ilişkilerinin Nisan 2008-Şubat 2009 döneminde izlediği gidişi irdelemekte, bugünkü müzakere kalıpları içinde oluşturulacak bir stand-by anlaşmasına niye karşı çıkılması gerektiğini nedenleri ile açıklamaktadır.

Yedinci Bölüm'de ele alınan konu, küresel bunalımın

Türkiye’yi belirgin bir biçimde etkilemeye başladığı Eylül 2008’den günümüze kadar hükümetin aldığı ve almayı planladığı önlemlerdir. Bu önlemlerin çoğunun gecikmiş, parçalı, yetersiz ve kısmen etkisiz olduğu, bu sonuçta Türkiye’nin geçmişteki uluslararası taahhütleriyle kendi manevra alanını (ya da bir başka deyişle “politika uzayı”nı) daraltmasının da payı bulunduğu vurgulanmaktadır.

Sekizinci Bölüm’de Türkiye’de bugün yaşanan ve 2009’da ciddi hasıla kayıplarına yol açacağı şimdiden anlaşılan ekonomik bunalıma emekten ve toplumsal adaletten yana bir bakış açısı ile ne tür kısa ve orta vadeli çözümler getirilebileceği tartışılmaktadır. Dokuzuncu (ve son) Bölüm ise çalışmanın temel saptamalarını ve politika önermelerini özetleyen bölümdür.

II

Giriş

II.1. Türkiye’de 2008-09 Krizi

Aralık 2008-Şubat 2009 döneminde Türkiye’de imalat sanayi kapasite kullanım oranlarının 2000-01 yıllarında dahi görülmemiş ölçülerde düşük olan yüzde 63-65 aralığına gerilemesi, bir önceki yıla kıyasla üretimin Aralık 2008’de yüzde 17.8, Ocak 2009’da yüzde 21.3 düşmesi ve tırmanan işsizlik oranları önünde Başbakan Erdoğan, aylardan beri varlığını görmezden geldiği ekonomik bunalımı algılamış görünüyor: “Şu anda Türkiye’de bir ekonomik kriz yok mu? Var. Bunu görüyoruz, eyvallah, ama bunu da görelim: Benim vatandaşımın cebindeki parayı bizden önceki iktidar eritmiyor muydu? Eritiyordu, enflasyonla eritiyordu” (*Hürriyet*, 11 Mart 2009).

Başbakan’ın ikrar ettiği kişi başına ortalama reel gelir kayıplarının 2000-01’deki gibi parasal gelirlerden daha hızlı artan fiyatlarla mı, yoksa 2008-09’daki gibi görece istikrarlı bir fiyat düzeyinde reel hasıla kayıpları ile mi gerçekleştiği geniş halk yığınları için önem taşımamaktadır. Günümüzün önem taşıyan sorunu, 2008-09’un gittikçe yoğunlaşan bunalım ortamında çalışan sınıfların mutlak yoksullaşmaya itilmesidir. Öyle anlaşılmaktadır ki, 2008-09 bunalımının toplumumuzdaki yıkıcı etkileri, 2000-01 bunalımını aratmayacak şiddette olacaktır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rante.org>

BSB’nin bu çalışmasındaki esas amaç, söz konusu yoksullaşma-

nın yurtdışı ve yurtiçi nedenleri üzerinde durmak ve bunalıma karşı alınabilecek önlemleri tartışmaya açmaktır.

II.2. AKP İktidarında Yoksulluğun Yeniden Üretimi

Sivil toplum, kapitalistleşme sürecinin ilk aşamalarından itibaren sınıflı bir toplumun ifadesi olmuştur. Dolayısıyla, sınıfların da çatışma alanı ve o anlamda da sivil toplumdaki çatışma hiçbir zaman siyasetten uzak ya da devletin de dışında olan bir şey değildir, olamaz da. Türkiye’deki tartışmanın en çarpıcı yanlarından biri ise, sivil toplumu, siyasal toplumdan farklı bir gerçeklik olarak sunan bir anlayışın egemen kılınmış olmasıdır. BSB’nin 2008 çalışmasında vurgulandığı gibi, Türkiye’de neo-liberal dönüşümün en belirgin özelliklerinden biri *sınıf-temelli siyasete son vermektir*.² Refah Partisi’nden AKP’ye devamlılık arz eden, ortak bir kimlik temelinde, komşuluk ve cemaat ilişkilerinden yararlanarak oluşturulan yapılanmanın sınıf temelinde siyaset yapılmasına son verilmesinde önemli bir işlevi olduğu vurgulanmalıdır.³ Liberal-İslamcı teorisyenlere göre de, İslamcı kimliğin ve bu temelde yeni bir tarihsel bloğun oluşumu büyük ölçüde bu taban örgütlenmelerinin etkinliklerine bağlı olarak gerçekleşebilecektir. Daha AKP kurulmadan yapılan bu öngörüler bağlamında tahayyül edilen yeni hegemonya projesinin “Yeni-Osmanlı” olarak tanımlanması da ayrıca dikkat çekicidir.⁴

Kimilerine göre, Siyasal İslam’ın liberal bir yorumu,⁵ diğer bir

2 BSB (2008), *2008 Kavşağında Türkiye* (2. Basım), İstanbul: Yordam Kitap.

3 Bkz. J. White (2002), *Islamist Mobilisation in Turkey*, University of Washington Press, s.211.

4 H. Yavuz (1999), “Search for a New Social Contract in Turkey: Fethullah Gülen, the Virtue Party and the Kurds”, *SAIS Review* 19.1, 114-43.

5 Bkz. T. W. Smith (2005), “Between Allah and Atatürk: Liberal Islam in Turkey”, *The International Journal of Human Rights*, 9(3), 307-25 (Eylül), Z.Öniş (2009), “Conservative Globalism at the Crossroads: The Justice and Development Party and the Thorny Path to Democratic Consolidation in Turkey”, *Mediterranean Politics* (Mart)..

deyişle, dünya kapitalist düzeniyle uyum göstermesi anlamında ehlileşmesi, kimilerine göre İslam geleneklerinin, Batı'nın liberal ve demokratik değerleri temelinde Avrupa Birliği (AB) ile özdeşleştirilen “yönetişim” modelleri ile bir sentezini ifade eden bu modelin, Türkiye sınırlarının ötesinde de olumlu çağrışımları olacağı dile getirilmekteydi.⁶ Liberal bir düzenin, farklı değer ve inanç sistemlerini içinde barındıracak çoğulcu bir anlayışla birlikte var olabileceği şeklinde farklı liberal yorumlamaların da Batı'da son otuz yılda yaygınlaştığı anımsandığında,⁷ söz konusu modelin bu tür bir olumlanmaya tabi tutulması çok da şaşırtıcı değildir.

Ancak, bu beklentilerin gerçekleştirilebilmesi için, her şeyden önce Türkiye'de devlet-toplum ilişkilerinde çok boyutlu bir yenisinden yapılanma gerektiği konusunda, yerli ve yabancı liberal aydınlarla, AKP yandaşları arasında bir görüş birliği olduğu gözlenmektedir. Türkiye'nin tarihsel gelişme sürecini devlet-merkezli, ancak devletçiliğe karşı bir perspektiften irdeleyen bir bakış açısının, 1980 sonrasında siyasal tartışma gündemini belirlemekte önemli bir rol oynarken, kendi doğrularını, daha doğrusu kurularını, toplumsal gerçekliğin kendisi gibi göstermekte oldukça başarılı olduğu BSB'nin 2008 çalışmasında vurgulanmıştı.⁸

Aslında, “sınıf temelinde siyasete son verme”, burjuvazinin hegemonyasının, siyasal partilerin prestij kaybına karşın sürdürülmesini sağlamakta kilit rol oynayan, kelimenin tam anla-

6 http://www.opendemocracy.net/article/democracy_power/future_turkey/europe_new_vision, “Turkey and a new vision for Europe” 12.12.2007; H. Güllalp (2005), “The Turkish Route to Democracy: Domestic Reform via Foreign Policy”, S. Wells ve L. Kühnhardt (der.), *The Crisis in Transatlantic Relations*, Center for European Integration Studies, Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität, Bonn içinde.

7 Bu yorum, felsefi olarak, liberal bir düzenin farklı değer ve inanç sistemlerini içinde barındıracak çoğulcu bir anlayışla birlikte var olabileceği yönünde bir yorumdur. Konuya ilişkin literatürde, “agonistik liberalizm” olarak tanımlanarak, liberal düşünür Isaiah Berlin ile özdeşleştirilen bu yaklaşıma ilişkin tanıtıcı bir tartışma için, bkz. Üçer, G. (1995) *Demokratik Toplum*, Ankara: İletişim Yayınları.

8 BSB (2008), s.18.

mıyla bir sınıf stratejisidir. Alternatif bir siyasetin üretilmediği, bunun sıkıntısının yaşandığı bir ortamda, neoliberal hegemonyanın yumuşak karnını oluşturan, siyasi partilerin temsiliyet sorununun çözümlenmesi aciliyet kazanmıştı denilebilir. En azından, Türkiye'de iktidar bloğunu oluşturan kesimler ya da büyük sermaye gruplarının ağırlıkta olduğu TÜSİAD ve benzeri örgütlerin temsil ettiği kesimler açısından durum buydu. Farklı toplumsal kesimlerin taleplerini aynı potada eritmeyi başardığı ölçüde bu sorunu çözecek oluşumun, AKP niteliğinde bir parti olması zorunlu değildi. Ne var ki, Türkiye'de yaşanan periyodik ekonomik ve finansal krizlere karşın neoliberal hegemonyanın sürdüğü bir ortamda, mevcut siyasal partiler arasında toplumsal bütünlüğü yeniden kurma projesinde bir farklılaşma ya da ülke ekonomisinin dünya ekonomisiyle bütünleşme biçimine ilişkin bir değişiklik çabası, arayışı olmadığı yalın bir gerçeklikti. Kasım 2002 genel seçimlerine kadarki süreçte, partilerle temsil ettikleri toplumsal kesimler arasındaki bağların giderek zayıflamış olmasının temel nedeni, neoliberal hegemonyayı sorgulama konumunda olmayan siyasal partilerin, iktidara geldiklerinde uyguladıkları neoliberal politikaların yol açtığı krizler ve toplumsal parçalanmanın sonucunda toplumsal desteklerini yitirmeleriydi.

Bu koşullarda iktidara gelen AKP, iktidarını sürdürebilmenin öncelikle dış destek sağlamasına, bunun da neoliberal ekonomik ve sosyal politikaları uygulayabilecek, neoliberal paradigmanın öngördüğü "reform"ları gerçekleştirecek bir devlet anlayışını benimsemesine bağlı olduğunu görmüştü. BSB'nin daha önceki çalışmalarında vurgulanan bu neoliberal devlet anlayışına⁹ uygun gözüken bir devlet anlayışını benimsediğini ilan etmesinin altında yatan buydu. "Hizmet devleti" olarak tanımlanan bu anlayışa göre yapılan uygulamaların hem parti

iktidarının toplumsal desteklerinin güçlendirilerek sürdürülmesi, hem de neoliberal paradigmaya bağlılığının sergilenmesi açısından işlevsel olduğuna kuşku yoktu. Ancak, bu anlayış çerçevesinde yapılanların, kısmen neoliberal siyasal iktisadın kuramsal açmazlarından, kısmen de AKP'nin yukarıda tartışmaya çalıştığımız toplumsal yapıyı ve devleti dönüştürme projesinden kaynaklanan çelişkili sonuçları ortaya çıkmaktadır.

Neoliberal siyasal iktisat açısından bakıldığında bir yandan, uygulanan politikalara olası direnişleri kırabilmek için karar alma süreçlerinin, siyasal baskılardan olabildiğince etkilenmeyeceği umulan yeni kurumsal düzenlemelere, kuramsal ifadesi ile, “düzenleyici devlet”e gerek duyulmaktadır. Öte yandan, “reform”ların yaşama geçirilmesi için toplumsal destek oluşturmak, bunun için de devletin kaynak dağıtım süreçlerine müdahale etmeye devam etmesi gerekli görülmektedir. Bireyleri kamu yararı niteliği olan amaçlar doğrultusunda harekete geçirmek için gündeme gelmesi gerekli görülen çeşitli teşvik uygulamalarının salt ekonomik değil siyasal açıdan da önemli olduğu vurgulanmaktadır. Bu uygulamaların sürdürülmesinin, reform sürecini destekleyecek bir “kazananlar” koalisyonu oluşturmak için vazgeçilmez öneme sahip olduğu belirtilmektedir. Ancak, kaynak dağıtım süreçlerine siyasal müdahalelerin yarattığı “çıkar koalisyonlarının” olumsuz etkilerinin sona erdirilmesi, salt etkin kaynak kullanımı açısından değil, aynı zamanda reform sürecinin devamlılığı için de elzem görüldüğü için, ortaya çözümlenmesi mevcut paradigma kapsamında olanaklı olmayan bir dizi açmaz çıkmaktadır.

Bu bağlamda Dünya Bankası'nın (DB) öncülüğünde sosyal politika kavramı bir anlamda yeniden tanımlanmakta, neoliberal ekonomik politikaların sonucunda çarpıcı boyutlara ulaşan yoksullukla mücadelede başarılı olmak için bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiği belirtilmekte, bu amaca yönelik

olarak geliştirilen yeni kavramsal çerçeve ise ‘sosyal risk yönetimi’ olarak belirlenmektedir.¹⁰ İyi bir risk yönetimi ve geliştirilen yeni sosyal politika araçları ile, gelirin yeniden bölüşümünü amaçlayan müdahaleler olmaksızın, diğer bir deyişle, toplumdaki mevcut güç dengelerini rahatsız etmeden, yoksulluğun etkilerinin hafifletilmesinin mümkün olacağı varsayılmaktadır. DB tarafından Türkiye’de yoksulluğun etkilerinin hafifletilmesi için ayrılacak kaynakların uygulayıcı birimi olarak seçilen Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları kanalıyla yapılan ‘gelir transferleri’, yapısal uyumun siyasal ve toplumsal maliyetini asgariye indirmeye yönelik aktif bir sosyal politikaya duyulan gereksinimin bir sonucudur.

AKP iktidarı döneminde katlanarak arttığı ileri sürülen Fon kaynaklarından¹¹ çeşitli başlıklar altında yapılan sosyal yardımların yanı sıra, belediyelerin nakdi ve aynı yardımları ile cemaat ve tarikat ilişkilerine dayalı çeşitli vakıflar ve derneklerin oluşturduğu yardım mekanizmaları, bir bakıma “hizmet devleti”nin uygulama araçlarına dönüşmektedir. Fon kaynaklarının kullanımının bütçe denetimi dışında olmasının yanı sıra, belediyeler aracılığıyla yapılan yardımların kaynaklarının belediye bütçelerinde yer almadığı, daha çok belediye ile iş yapan, tedarikçi tüccarlardan, müteahhitlerden alınan bağış/yardım havuzlarından sağlandığına ilişkin haberler basına sürekli olarak yansımaktadır. Sonuçta, AKP’nin benimsediği ileri sürülen “vatandaşın tanımladığı, denetlediği ve şekillendirdiği” bir devlet algısı yerine, söz konusu yardım politikaları ve taban örgütlenmeleri ile vatandaşın hem yaşam biçimini, hem de siyasal tercihlerini

10 Bkz. G. Yalınan (2007), “Sosyal Politika: Refah Devletinden Sosyal Risk Yönetimine”, *Cahit Talas Anısına: Güncel Sosyal Politika Tartışmaları*, AÜ, SBF, Yayın No.595, içinde, ss.653-71.

11 Bkz. Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Hayati Yazıcı’nın, 2009 Mali Yılı Bütçe Sunuş Konuşması, <http://www.kisacigov.tr/https://tr.mis/2009+mali+yili+butce+sunus+konusmasi+-+Hayati+YAZICI>

belirleyen bir devlet ortaya çıkmaktadır. Görünüşte, özel hukuk hükümlerine tabi gözükten Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının il ve ilçe düzeylerinde Valiler ve kaymakamlar başkanlığında çalışan birimler olması, devlet aygıtlarının partizan amaçlarla kullanılmasının giderek önem kazanan yeni örneklerini tartışma gündemine taşımıştır.

Neoliberal politikaların yarattığı tahribat ve tahakküm, artan ölçüde sadece emekçilerin değil yoksulların da yeniden üretimini sağlayan mekanizmaların çeşitlenmesine bağlı olarak, toplumun dokusunu değiştirmektedir. Yoksulluğun ve eşitsizliğin derinleşmesi, güvencesizliğin artması emekçilerin ve yoksulların acil, ferahlatıcı uygulamalara olan ihtiyacını ve bağımlılığını artırmıştır. Açıkçası, ‘yurttaş’ olmanın bilinci ‘uyruk’ ve ‘tâbi’ olmanın onursuzluğuyla ikame edilmeye çalışılmaktadır. Bu kitlelerin politik tercihlerinin yönlendirilmesinde bu ihtiyaç ve bağımlılıktan yararlanarak, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarından belediyelere, farklı aygıtları fütursuzca kullanarak, parti-devlet özdeşliğine yönelmiş bir siyasal iktidar söz konusudur. Basına ve medyaya yansıdığı kadarıyla, Adalet Bakanı Mehmet Ali Şahin’in AKP’li belediyelerin devlet olanaklarını kullanmada kayırıldığını ve kayırılmaya devam edileceğini adeta övünerek tekrarlaması, ya da Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı ile dağıtılan yardımların kapsamına Tunceli’de olduğu gibi beyaz eşya dağıtımının eklenmesi, bu fütursuz tavrın yeni örneklerini oluşturmaktadır.

Bir yandan, devletin partileştirilmesi gibi, neoliberal düzenleyici devlet anlayışına aykırı bir eğilim sergilenirken, öte yandan DB patentli sosyal yardım mekanizmalarının devreye sokulması ile toplumsal ve siyasal destek elde etme girişimleri sürdürülmektedir. Daha vahimi, gerçekten muhtaç olana yardım edilen modern bir sosyal yardım mekanizmasının oluşturulması gerekçesiyle, il ve ilçe düzeyinde, Sosyal Yardımlaşma

ve Dayanışma Vakıfları bünyesinde oluşturulan yardıma muhtaç kişilere ait ayrıntılı bilgilerin, siyasal bir denetim, hatta gerektiğinde bir cezalandırma mekanizması olarak kullanılması olasılığıdır. Söz konusu olan sadece, burjuvazinin sınıf iktidarını sürdürmesinde, farklı tarihsel bağlam ve koşullarda işlevsel olduğu bilinen, hamilik (clientelism) ilişkilerinin yeni bir boyut kazanarak kurumsallaşması değildir. Demokratik bir rejim görüntüsü altında, 12 Eylül’den miras otoriter devlet biçiminin, toplumun demokratik haklarını kullanmasını engelleyen şekilde güçlendirilerek sürdürülmesidir.

Sonuç olarak, liberal-İslam tarihsel bloğunun inşa süreci, gündelik yaşamı İslami anlayışlara uygun tarzda biçimlendiren taban örgütlenmeleri ile aşağıdan yukarı yaşanırken, neoliberal dönüşümün zorunlu kıldığı sosyal yardım mekanizmalarıyla birlikte, devlet öncülüğünde, bir bakıma yukarıdan aşağıya denebilecek bir biçimde de gelişmektedir. 29 Mart 2009 yerel seçimleri öncesinde gelinen nokta budur.

II.3. Türkiye’de Emekçi Sınıfların Durumu

Küresel krizin emekçi sınıflar bakımından ne denli kahredici sonuçlar doğurduğunu anlamak için, son 20–25 yıl içinde gerçekleşen toplumsal değişime kır ve kent emekçilerini odağa koyarak özlüce bakmak tamamlayıcı olacaktır.

Son 30 yılın toplumsal bilançosu bakımından vurgulamak gerekirse, kır-kent dengesi köklü bir şekilde kent lehine dönüşmüş, Anadolu’da yeni göç çekim merkezleri, yeni sanayi kentleri belirginlik kazanmış, buralarda geleneksel proleterleşme kalıplarını çeşitlendiren yeni istihdam biçimleri ortaya çıkmış ve istikrar kazanmıştır. Bugüne kadar “küçük burjuva denizi” imgelemine gösterge teşkil eden köyler, Anadolu’nun bağrında boy atan küresel fabrikaların ucuz işçi depoları haline gelmiştir. Güncel kırsal alan çalışmaları, 30 yaş altı köy nüfusunun bü-

yük ölçüde tarım dışı istihdama yönelmiş olduğunu, “köy ayaklı işçiler”in kırsal alanın belirgin bir nüfusu haline geldiğini ortaya koymaktadır. Kentsel küçük meta üretimi de devingen bir yapı arz ederek çözülürken, alt-sözleşmeye tabi koşullarda yeniden oluşmuştur. Öte yandan kentli “yeni küçük burjuvazi”nin (yüksek vasıflı, profesyonel gruplar) de statü kaybı girdabına kapılarak görelî yoksullaşma ve güvencesiz çalışma koşullarını deneyimlediği görülmektedir.

Özetle 2000’ler Türkiye’inde kısa zaman aralığında kitlesel çapta yaşanan ve geçimlik alan ve olanaklardan koparak gerçekleşen bir işçileşme kalıbının başat hale geldiği, kentli küçük meta üreticileri ile “yeni küçük burjuva” kesimlerin de aşağı-doğru toplumsal hareketlilik yönünde ilerleyerek yoksullaştıkları ve işçileştikleri görülmektedir.

Neoliberal dönüşümün emeğin yeniden üretim koşullarını artan ölçüde metalaştırdığı da düşünüldüğünde, kır ve kent emekçileri bakımından gündelik yaşamı sürdürebilmek her zamankinden daha fazla nakit para gereksinimine tabi hale gelmiştir. Toplumsal eşitsizliği de derinleştiren bu süreç sonunda nüfusun küçük bir bölümü, zenginliğin saltanatını kendileri için inşa ettikleri ‘steril’ yaşam alanlarında kozmopolit ve/veya muhafazakar bir yaşam tarzıyla sürdürürken, kendi konut alanlarını, okullarını, kendi hastanelerini, kendi alış-veriş, eğlence ve spor merkezlerini kurmuşlardır. Onların yaşamlarını, onların medyasında memleketin en önemli haberleri olarak izleyen nüfusun büyük çoğunluğu ise, değersizleşen, kalitesizleşen kendi yaşam alanlarında ekmek kavgası vermektedirler.

İstihdamın sektörel yapısı tarımdan tarım dışına, tarım dışında da görelî olarak imalat sanayiden hizmetlere doğru kayarken, tarım dışı istihdamda kamunun payı da belirgin bir biçimde azalmıştır. Enformal istihdam, istihdamın başat biçimi hale gelmiş, bu zeminde hem mutlak artı değer sömürsünün

üst seviyelere tırmanması, hem de ücret seviyelerinin bölgeler arası farklılaşması fiili olarak gerçekleşmiştir. İşgücü piyasası ikili karakterden parçalı ya da bölmelenmiş bir karaktere evrilmiş, nispi artık nüfus kompozisyonu (yedek sanayi ordusu ya da işsizler) ise uluslararası işgücü piyasası dinamiklerine tabi hale gelmiştir.

İstihdam biçimlerindeki çeşitlenme, istihdam koşullarındaki türdeşleşmeye (güvencesizleşme) koşut olarak emekçiler aleyhine gelişmektedir. Ücretli istihdam olanaklarının artan tempo ile daraldığı, istihdam koşullarının güvencesizleşip a-tipikleştiği koşullarda, nakit bağı (*cash nexus*) ile tutunabilinen bir yaşamı sürdürebilmek zor olsa gerektir. Sık sık iş değiştirene Anadolu'da "hayatta dikiş tutturamamış" dendiği hatırlanacak olursa, "hayatta dikiş tutturamama" halinin emekçi sınıflar bakımından istisnai olmaktan çıkıp genel bir nitelik kazandığı söylenebilir.

Emekçilerin sendika üyesi olup olmamaları, salt sosyal güvence ve ücret düzeyleri bakımından değil, yaşam tarzı bakımından da belirgin bir sınıf-içi farklılaşma yaratmaktadır. Sözleşme statüsüne tabi yaklaşık 12 milyon işçinin yaklaşık yüzde 7'si sendikalarda örgütlüdür; örgütsüz olmakla birlikte sosyal güvenceye sahip bulunanlar yaklaşık 5 milyon iken, geri kalanlar da örgütsüz ve güvencesiz koşullarda çalışmaktadır. Yapılan saha çalışmaları, sendikalı-güvenceli emekçilerin yaşam tarzı itibarıyla daha çok kentli nüfus özelliklerine, örgütsüz ve güvencesiz emekçilerin ise taşra nüfus özelliklerine yakın olduklarını ortaya koymaktadır. Öte yandan 2000'li yıllar boyunca hızla daralan sendikalaşma yoğunluğu yukarıda sözü edilen sınıf-içi farklılaşmanın o kadar da derinlikli olmadığını göstermektedir.

Emekçilerin ikamet ettikleri konut türü, yıllar içinde gecekondudan standardı düşük apartınana doğru kaymıştır. Bir bakıma, bir zamanların "orta sınıf" göstergesi apartman tipi

konutlar da günümüzde standart farklılaşması yaşayarak kutuplaşmış ve proleterleşmiştir! Ücretli emekçilerin 2/3'ünü barındıran İstanbul sanayi kuşağında ve imalat sanayinde belirgin olduğu şekliyle, meslek lisesi mezunları belirgin bir ağırlığa sahiptir; öte yandan aynı coğrafyada özellikle 20 yaş altı ve güvencesiz yeni işçi kuşağı bakımından öğrenim düzeyinin ilköğretim sınırlarına gerilemiş olması da ayrıca düşündürücüdür. Bu göstergelerle uyumlu olarak, İstanbul sanayi kuşağı içinde ikinci kuşak işçilerin belirgin bir ağırlığı mevcuttur; birinci kuşak işçilerin, beklendiği gibi güvencesiz işçilerde ve yeni sanayileşen kentlerde daha baskın olduğu görülmektedir.

Emekçilerin henüz çocuk yaşlarda işgücü piyasasına çıkıyor olmaları Türkiye'nin geçmişten gelen bir geleneği gibidir. Zorunlu ilköğretimin 8 yıla çıkması, bu geleneksel eğilimi kısmen frenlemişse de, yoksul hanelerde eğitime 1-2 yıl ara verme şeklinde yeni stratejilerin geliştirildiği anlaşılmaktadır.

İşsizlik, işgücü piyasasında yaygın olarak deneyimlenen bir olgudur; öyle ki üç aydan fazla işsiz kalmak, "güvenceli-geleneksel" işçilerin yarıya yakınının, güvencesizlerin ise dörtte-üçünün yaşadığı bir deneyimdir. Emekçilerin 2000'li yıllarda karşılaştıkları bu yeni olgunun, kriz koşullarında yapısal bir karakter kazanması da beklenebilir.

İşçi devri oldukça yüksektir; katma değeri düşük ürünler üreten ortalama bir fabrikada iki yılını doldurmamış olanların oranı yarıdan fazladır. İşçi devrinin yüksekliğine işaret eden bu gösterge istihdamda esnekliğin eriştiği seviyeyi göstermesi bakımından da anlamlıdır. Çalışma süresinin 8 saatlik sınırı epeyce aştığı birçok saha çalışmasının ortaya koyduğu bir gerçektir. Günümüzde norm halini alan, 9 saat ve üstü süreyle çalışmaktır. Bu durum ülkemizdeki kişi başına emek verimliliği artışının mutlak çalışma süresinin arttırılması suretiyle sağlandığını göstermektedir. Beklendiği gibi 8 saatten fazla çalıştırma

eğilimi, kadrosuz, mevsimlik ve taşeronla bağlı olarak istihdam edilen işçiler arasında daha yaygındır.

Gerek Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri, gerekse de tekil alan çalışmaları emekçi hanelerin gelir kompozisyonunda ücret gelirinin başat olduğuna işaret etmektedir; öte yandan hanelerin yaklaşık yüzde 40’ının ücret geliri sabit olmayan ve aydan aya değişen bir karakterdedir. Ücret gelirin tabi emekçi hanelerin en belirgin geçim stratejisi, yaşam kalitesini düşürmek yönündedir. Bunu tamamlayan ikinci strateji ise hane emeğini yüksek oranlarda işgücü piyasasına sürme eğilimidir. Böylece kriz koşullarının emekçi sınıfların geçim stratejilerine ne denli büyük darbeler indirdiği, anlaşılır olmaktadır.

Türkiye’de resmi istatistiklere bakılırsa sendikalaşma yoğunluğu İskandinav ülkeleri seviyelerindedir (yüzde 58); oysa gerçekte bu oranın 1980’lerden başlayarak ve 1990’larda ivme kazanarak yüzde 10’lar seviyesine kadar indiği bilinmektedir. Kolektif mücadeleden uzak durma eğilimindeki en belirgin faktör “işveren baskısı ve işten atılma korkusu”dur; bunu “bir şeylerin değişeceğine inanmama” şeklindeki genel bir karamsarlıkla, devletten/polisten çekinme ve aile baskısı izlemektedir. Örgütsüzlüğün nedenleri arasında başat olanı işten atılma korkusudur; sendikaya yönelik eleştiriler ikinci öbeği oluştururken, “işçi sorunlarının çözümsüzlüğüne” inanan karamsar bir grup da mevcuttur.

Toplu pazarlık zemininin erimesine koşut olarak grev artık etkisizleşmiş bir mücadele silahı haline gelmiştir; ücret artışı ile iş güvencesi arsında bir tercihe zorlanan örgütlü işçiler açık ara farkla iş güvencesi lehine tercihte bulunmaktadır. Endüstri ilişkilerinin kurumsal çerçevesi içinde mücadele kapasiteleri belirgin bir biçimde sınırlanan emekçilerin, kurumsal çerçeve dışında ihmal edilmeyecek bir mücadele yürüttükleri de vurgulanmalıdır.

Emekçi sınıflara dönük ender saha çalışmalarının ortaya koyduğu gibi, emekçilerin bilinç durumlarında, sınıf içi ilişkilere dönük olarak bireyci, rekabetçi ve kısmen ataerkil olmayan ve fakat kesimsel bir bilinç sınırlarını da aşamayan bir özellik baskın durumdadır. Emekçilerin, sınıf çelişkisini ancak zengin-yoksul ikiliği çerçevesinde tanımlayan, bununla birlikte sermaye ile himayeci ilişki biçimlerine de açık olan bir zihniyet örüntüsüne sahip oldukları söylenebilir. Sınıf bilinci düzeyi bakımından sosyal güvenceye sahip olup olmamak, anlamlı bir farklılığa tekabül etmektedir.

Geçimlik olanaklarının daraldığı, emeğin yeniden üretimi koşullarının metalaştığı, kamusal hizmet alımlarının metadışı karakterini yitirdiği, gelir getirici faaliyet alanlarının eridiği ve işsizliğin bir karabasan gibi toplumun üzerine çöktüğü bugünkü kriz koşulları, geçmiş kuşakların deneyimleri içinde de emsali görülmemiş çapta ve derinlikte bir cendereyi emekçilerin boynuna geçirmiş bulunmaktadır.

II.4. Sağlıkta Reform

Türk Tabipler Birliği Mart 2009'daki bir duyurusunda şu sözlere yer vermekteydi:

"Ekonomik kriz derinleşiyor; işten çıkarmalar çığ gibi yayılıyor. İşten çıkarılan yüz binlerce insan sosyal güvencesini de kaybediyor. Aynı zamanda Genel Sağlık Sigortası (GSS) primini ödeyemediği için hem kendisi hem de bakmakla yükümlü olduğu ailesinin sağlık hakkı yok oluyor. GSS kapsamındaki yurttaşlarımız ise her gün yeni kısıtlamalarla karşılaşılıyor; gittikleri hastanelerde yeni 'katılım payları', yeni 'ilave ücretler' ödemek zorunda kalıyorlar.

Hükümet ve Sağlık Bakanlığı, sağlık çalışanları ve vatandaş üzerine yıkıcı etkileri bir bir ortaya çıkmasına rağmen bu özelleştirme vizyonu çerçevesinde Sağlıkta 'Dönüşüm' Programı'nı uygulamakta ısrar ediyor. Bu ısrarın sonucunda, hekimlere, sağlık çalışanlarına yönelik şiddet günden güne artıyor, 'paran kadar sağlık' hizmeti anlayışı yer-

leştiriliyor; hastaneler ticarethaneye, sağlık çalışanları taşeron şirket personeline, hastalar müşteriye dönüştürülmeye çalışılıyor. Hekime kesintisiz mecburi hizmet, bütün sağlık çalışanlarına emekliliğe yansımayan belirsiz ücret, yoğun nöbetler ve angarya, taşeron sağlık işçisine güvencesiz istihdam ve işsizlik dayatılıyor” (Aktaran: Erinç Yeldan, “Sağlıkta Reform: No Minute”, Cumhuriyet, 11 Mart 2009).

Yeldan’a göre *Sağlıkta Dönüşüm Programı* çerçevesinde, nüfus sayısına göre örgütlenen, kişiye ve çevreye yönelik koruyucu hekimlik hizmetlerini bütüncül bir yaklaşımla sunan ve ekip hizmeti yaklaşımı ile çok disiplinli bir hizmet anlayışını benimseyen sağlık ocağı sisteminin yerini aile hekimliği sistemi almaktadır. Aile hekimliği uygulaması çevreye ve kişiye yönelik koruyucu hizmetleri ve çok disiplinli hizmet anlayışını parçalayarak, sadece kişiye yönelik koruyucu hizmetleri yalnızca “aile hekimi”nin sorumluluğuna yüklemektedir. Ayrıca sözde “hekim seçme özgürlüğü” hakkına sahip bireyler belli koşullarla istedikleri aile hekiminden sağlık hizmeti alabileceklerdir. Gerçekte mevcut sağlık ocağı alt yapısı kullanılarak ve serbest piyasa ekonomisinin arz/talep dengesi gözetilerek birinci basamak sağlık hizmetleri özelleştirilmektedir. Özellikle kentlerde serbest hekimlik ve özel poliklinik uygulamalarından da yararlanılacağı, aile hekimleri muayenahanelerinin kurulması için devletin ucuz kredi vereceği gibi duyurular uygulamanın serbest hekimlik ve özel sektör yönelimli olacağının göstergeleridir.

Öte yandan Ekim 2008’de yürürlüğe giren Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası (SS-GSS) Kanunu da sözde tüm nüfusu sağlık güvencesi şemsiyesi altına alma ve finansmanda adalet iddialarıyla yürürlüğe girmiş olmasına rağmen, her geçen gün yeni “katılım payları”, “ilave ücretler”, “muayene kısıtlılıkları” gündeme getirilmektedir. Bu durum, bir yandan sağlık güvencesi kapsamını daraltırken, diğer yandan BSB’nin her raporunda vurguladığı, temel mantığın teminat paketinin dar tutularak yurttaşları hizmetler karşılığında ek ödeme yapmaya veya özel

sağlık sigortalarına yönlendirmeye dayandığı iddiasını doğrulamaktadır.

Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) verileri, SS-GSS Yasası'na rağmen sigortalı sayısında azalış olduğunu göstermektedir. 2007 yılında nüfusun yüzde 83'ünü oluşturan sigortalı oranı 2008 yılı sonunda ve Ocak 2009 itibariyle yüzde 80'e düşmüştür. Aktif sigortalılarda, Ocak 2009 tarihindeki küçük bir artış dışında, düşüş eğilimi gözlenmektedir (Tablo II.1).

Tablo II.1: Türkiye'de Sosyal Güvenlik Kapsamı, Ocak 2008 - Ocak 2009 (bin kişi)

	2008 Ocak	2008 Ekim	2008 Kasım	2008 Aralık	2009 Ocak	Yıllık Değişim %
AKTİF SİGORTALILAR	14 973	15 632	15 611	15 259	15 294	2.1
PASİF SİGORTALILAR						
-Dosya	7 604	7 942	7 989	8 046	8 061	6.0
-Kişi	8 287	8 635	8 682	8 747	8 763	5.7
-Bağımlılar	35 198	32 951	32 972	32 640	33 288	5.4
Aktif/Pasif Oranı	1.97	1.97	1.95	1.90	1.90	3.6
Türkiye Nüfusu	70 586	70 586	70 586	70 586	71 517	
506.SKG Özel Sandıklar	298	311	311	311		
Sosyal Güvenlik Kapsamı	58 074	57 218	57 265	56 645	57 345	1.3
Sigortalılar/ Nüfus (%)	82	81	81	80	80	

Kaynak: SGK Aylık İstatistik Bültenleri, çeşitli sayılar (<http://www.sgk.gov.tr>).

SS-GSS Kanunu, genel sağlık sigortalısı ve bağımlılarının sağlık hizmetlerinden yararlanabilmeleri için prim ödeme gün sayısı ve/veya prim borcu olmama gibi bazı koşullar aramakta-

dır¹². Bu koşulları yerine getir(e)meyen sigortalıların sağlık hizmetlerine ulaşamayacakları dikkate alındığında, sosyal güvenlik kapsamının daha da daralacağı açıktır¹³. Ekonomik kriz gerekçeyle her gün yüzlerce kişinin işten çıkarıldığı, bu nedenle türetilmiş işsizliğin yüzde 25’lere ulaştığı, istihdamın yaklaşık yarısının kayıt dışında olduğu, gelir dağılımındaki bozukluğun ve yoksulluğun her geçen gün arttığı bir ülkede özel sigorta mantığı ile prim ödeyebilene güvence sağlayan bir sistemin tüm nüfusa sağlık güvencesi sağlama konusunda başarıya ulaşmasının imkansız olduğu açıktır. Diğer yandan sözde finansmanda adaleti sağlamayı hedefleyen Kanun, hem dikey hem de yatay adaleti engelleyen birçok düzenlemeye yer vererek bu amaca ulaşamayacağını en başta ilan etmiştir.

Bu süreçte Sağlık Bakanlığı’nın yeniden yapılandırılarak sağlık hizmeti üreten bir kurum olmaktan çıkarılması, Bakanlığın yalnızca politika belirleyen, koordinasyon sağlayan ve “sağlık piyasası”nı denetleyen ve düzenleyen bir kuruma dönüştürülmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç kamunun neoliberal eksende yeniden yapılandırılmasına da uygundur.

Yapılan düzenlemeler devleti sosyal bir devlet, sosyal güven-

12 Primleri devlet tarafından ödenecekler ile aylık ve gelir almakta olanlar dışındaki tüm GSS sigortalılarının, bazı istisnalar dışında, sağlık hizmeti sunucusuna başvurdukları tarihten önceki bir yıl içinde toplam 30 gün GSS primi ödemiş olmaları gerekmektedir. Bağımsız çalışanlar ile hiçbir madde kapsamına girmeyen diğer kişilerin bu koşulla birlikte, sağlık hizmeti sunucusuna başvurduğu tarihte 60 günden fazla prim ve prime ilişkin her türlü borcunun, isteğe bağlı sigortalı ve yabancılar kapsamında olanlar için kısa ve uzun vadeli sigorta primleri dahil GSS prim borçlarının bulunmaması gereklidir.

13 SGK Kasım 2008 verilerine göre, toplam 3 milyon 282 bin aktif bağımsız çalışan sigortalıdan yalnızca 1 milyon 239 bin’inin (yüzde 37.8) prim borcu bulunmamaktadır. Hizmet akdi ile işçi çalıştıran işverenlerden 1 milyonun üzerinde işverenin de prim borcu bulunmaktadır. 2004 yılında sağlık karnesi bazında yapılan hesaplama göre hizmet akdiyle çalışanların yüzde 27’sinin prim yükümlülüklerinin yerine getiril(e)mediği hesaplanmıştır (Yenimahalleli-Yaşar, yayınlanmamış doktora tezi, 2007:195). Aynı yıl bağımsız çalışanlar için bu oran yüzde 40’tır. Yakın dönemdeki prim aflarına rağmen, bağımsız çalışanların sağlık güvencesi durumunda yüzde 22’lik bir kayıp söz konusudur. Benzer bir durumu hizmet akdi ile çalışanlar için beklemek yanlış olmayacaktır.

liği ise herkes için devredilmez ve vazgeçilmez bir hak olarak tanımlayan Anayasaya aykırı olduğu gibi, Türkiye'nin taraf olduğu ve sosyal güvenlik hakkını temel bir insan hakkı olarak tüm yurttaşlara tanıyan ve bu hakkın hayata geçirilmesini sosyal hukuk devletinin görevleri arasında sayan uluslararası metinlere de aykırıdır. Sağlık alanında gözlenenler emeğe karşı saldırının yıllardan beri izlediğimiz görünümünün yalnızca bir bölümünü oluşturmaktadır.

II.5. Tarım Üreticileri: Toptan Kaybedenler Kesimi

2000-2008 arasında uygulanan Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP/ ARIP) sona erdi. Hiçbir sektör için tarım sektörü için olduğu kadar bir “baştan aşağı yapılandırma” tasarlanmamıştı. Ve beklenen sonuçlar elde edildi: Tarımda hızlı bir tasfiye süreci işlemeye başladı. Kaybedenler arasında sınıfsal ayırım yapmak bile zor; küçük çiftçiden büyük çiftçiye kadar her kesim kaybetti. Ama şu farkla ki, dayanma gücünü yitiren küçük çiftçilerin en yoksul katmanları kırsal göç kervanına katılmak zorunda kaldılar; diğerleri için yoksullaşma/küçülme süreci devam ediyor.

Yoksullaşma sürecinin çeşitli varyantları var: Doğrudan üretici faaliyetten kısmen veya tamamen çekilenler ve mümkünse topraklarını kiralayanlar; kredi borçlarını ödeyebilmek veya işletme sermayesi oluşturabilmek için üretim araçlarını (toprak/ traktör/ besi hayvanı) satarak, yani küçülerek veya tefeciye başvurarak ayakta kalmaya çalışanlar; son umut kırıntılarıyla alternatif ürünler deneyenler; sözleşmeli tarım cenderesine girerek kendilerini gıda sanayicisinin insafına terk edenler...

Bütün bu tutunma pozisyonlarının hiçbirine sığınamayıp bankalar ve Tarım Kredi Kooperatifleri tarafından icra işlemine tabi tutulan ve gelecek planı yapmaktan aciz kalan çiftçi sayısı 2008'de hızla arttı. Takipteki tarım kredilerin sayısı 200 bini

aştı. Borçlarını ödeyemedikleri için hapis cezasına çarptırılan çiftçilerse (2008'de bunların sayısı sadece tarımı görece gelişmiş Aydın'da dahi 235'i geçti) ayrı bir faciayı yaşıyorlar. Ekonomik krizin giderek derinleştiği yıl olan 2009'da bu tür vakaların artması kaçınılmaz görünüyor.

Tarıma büyük sermayeyle giren ve özellikle hayvancılık yatırımları yapan yerli/yabancı gıda sanayicileri kısmen bu tablonun dışında tutulabilir; ama bugünkü yurtiçi girdi fiyatları, destek düzeyleri ve alıcı egemenliği koşullarında onların dahi tutunmaları kolay gözüküyor. Özellikle de dış rekabete daha açık bir yapı oluşturulması için AB'nin baskıları sonuç verir ve tarım ve hayvancılıkta koruma oranları düşürülürse.

Tarıma yatırım yapan tarım dışı sermaye şimdilik yine de avantajlı, çünkü çiftçiden toprak satın almak için en elverişli koşullar oluşmuş durumda. Herkesin satıcı olduğu bir piyasada, fiyatlar görülmedik ölçüde aşağıya düşmekte. Örneğin Söke ovasının verimli topraklarında dönüm fiyatlarının 2 bin TL'ye kadar düşmesi bunun bir göstergesi. Bu koşullarda tarım üreticisi açısından toprak satışları da giderek derde deva olmaktan çıkmış durumda. Oysa iktidardakilerin umudu, çoğu dağlık/ormanlık alanlarda olan 2/B arazilerinin dönümü ortalama 5 bin dolardan (6 Mart 2009 kurlarıyla yaklaşık 8 900 TL'den!) zilyetlik hakkına sahip köylüye (veya köylü öncelik hakkını kullanamazsa diğer alıcılara) pazarlanması üzerine kurulu.

Çiftçi her yönden darbe alırken siyasi iktidar krizin etkisiyle daha da zor zamanlar yaşayacak olan tarıma dönük destekleri 2009'da 2008'e kıyasla azaltıyor. Ancak bunu dahi yeterli görmeyen IMF'nin "görünmez eli" bütçeye son görüşme günlerinde müdahale ederek 2009 bütçesinde bu desteklerde yüzde 10'luk (yaklaşık 550 milyon TL'lik) bir ek kısıntı yapılmasını sağlayabiliyor (bkz. Bölüm VII.2.2). Bu tırpanlama Hükümet tarafından derhal prim ödemelerine yansıtılıyor. 2009 yılında ödenecek primlerde yüzde 10'luk kesinti yapı-

lıyor. Kilogram başına prim desteğini 2008 yılında 2007'ye kıyasla genelde sadece 1 krş arttırmış olan hükümet 2009'da primleri 3 krş düşürmekten çekinmiyor (örneğin pamukta prim ödemeleri kilo başına 2007'de 29 krş, 2008'de 30 krş, 2009'da ise 27 krş).

Peki ya yerel seçimler? Onun da çaresi, tarımın bir yıllık destek tutarının (4.9 milyar TL) yüzde 55'inin (2.7 milyar TL) yılın ilk üç ayında çiftçiye intikal ettirilmesinde bulunuyor. Böylece, tıpkı 2007 Temmuz seçimleri öncesinde 12 aylık ödeneğin 6.5 ayda aktarılması gibi, büyük çaplı bir göz boyama girişimi gerçekleştiriliyor.

II.6. Tarımda Yıkım Sürecinden Geriye Ne Kaldı?

Türkiye'de 2000-2008 döneminde uygulamaya konulan DB patentli TRUP/ARIP projesinin tüm hedeflerine ulaşılmasa da, bu dokuz yıllık yapısal dönüştürme ve deneme-yanılma programının sonuçları yıkıcı olmuştur. Bu sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

- (i) Tarımsal üretimdeki istikrarsızlık ve doğa koşullarına bağımlılık sürerken, ortalama tarımsal katma değer artışı ulusal gelir artışının çok gerisinde kalmış ve tarımın GSYİH içindeki payı hızla gerilemiştir. 2002'de yüzde 12.2 olan bu pay, 2008'de yüzde 7.8'e düşmüştür. Madalyonun öbür yüzünde bu olumsuzluğu telafi edecek bir sınaî katma değer artışı veya bir sınaî/teknolojik dönüşüm hamlesi de yaşanmamıştır.
- (ii) Sözkonusu dokuz yılın beşinde (2000, 2003, 2004, 2007 ve 2008 yıllarında) veya AKP'nin altı yılının dördünde tarım ürünleri dış ticareti eksi (negatif) bakiye vermiştir. 2008 yılındaki eksi bakiye büyüklüğü, önceki açık verilen beş yılın toplamından fazla olmuştur, yani bozulma süreci pekişerek sürmektedir. Tarım dış ticaretinin artı bakiye verdiği yıllarda da olumlu bakiye

marjı çok düşük kaldığından, 2000-2008 döneminin birikimli tarım dış ticareti verilerinin net bakiyesi de negatiftir.

- (iii) Destekleme kurumlarının, tarıma girdi sağlayan KİT’lerin ve teknolojik destek birimlerinin özelleştirilmesi/tasfiyesi süreci esas itibariyle tamamlanmıştır. Öte yandan, tarıma kredi girdisi sağlayan TC Ziraat Bankası’nın özelleştirilmesi henüz gerçekleştirilmemiş (ancak bu kurum özelleştirme programına alınan kuruluşlar arasında tutulmaya devam edilmektedir) ve bu bankayla ilişki halinde tarıma kredi ve gübre/ilaç gibi girdiler sağlayan Tarım Kredi Kooperatifleri Birliği tasfiye edilememiştir. Buna karşılık tarım satış kooperatif ve birliklerinin (TSKB) yeniden yapılandırılma perdelemesi ardında zayıflatılmaları, işlevsizleştirilmeleri ve giderek tasfiye edilmeleri için koşullar oluşturulmuştur. Birliklerin tepesinde kurulan Yeniden Yapılandırma Kurulu’na da bu bağlamda artık ihtiyaç kalmamıştır. Bu dönemde neoliberal içerikli yasama faaliyetlerine hız verilerek tarımda piyasa egemenliğinin genişletilmesine de özel bir önem verilmiştir. Özetle, tarımsal üreticinin daha da örgütsüz ve savunmasız bir yapıda çaresiz bırakılması politikasında büyük mesafe alınmıştır¹⁴.
- (iv) Tarımsal desteklerin düzeyi ulusal gelirin binde 6’sını aşamadığı için

14 TRUP/ARIP projesi ile tarım kredi kooperatiflerinin ve tarım satış kooperatif birliklerinin etkisizleştirilmesi için elinden geleni ardına koymayan DB’nin, *Agriculture for Development* başlıklı ve 2008 tarihli Dünya Kalkınma Raporu’nda “Küçük Üreticiler Tarımını Daha Verimli ve ‘Sürdürülebilir’ Kılmak” ara başlığından sonra şu tümceler yer almaktadır: “Üretici örgütlenmelerinin kolektif eylemleri piyasalardaki işlem maliyetlerini azaltabilir, üreticilere bir ölçüde piyasa gücü kazandırabilir; üreticilerin ulusal ve uluslararası forumlarda temsil edilmelerini güçlendirir... Birçok başarılarına rağmen, üretici örgütlerinin etkinliği yasal kısıtlamalar, düşük yönetim becerisi, seçkinlerin yönetime el koyması, yoksulların dışlanması, devlet tarafından tam bir ortak gibi tanınmamları dolayısıyla sık sık kısıtlanmaktadır. (Uluslararası) bağışçı kuruluşlar ve hükümetler örgütlenme hakkını kolaylaştırarak, önderlerini eğiterek, güçsüz üyelerini (özellikle kadın ve genç çiftçileri) güçlendirerek bu örgütlere yardım edebilirler” (sh. 10, 14). Özelleştirinin izlerini taşımayan bu kararlar, güncel bir politika olarak ya da saymamak okurların takdirine bırakılmıştır.

a) arz fazlası olan fındık, çekirdeksiz kuru üzüm gibi ürünlerde alternatif ürüne geçiş politikaları gerçek anlamda uygulanamamış; (b) girdi kullanımında özellikle de kimyevi gübrede gerilemeler ortaya çıkmış; (c) çiftçinin elektrik, mazot gibi girdi maliyetlerini taşıması ve ödemesi zorlaşmış; (d) makina ve ekipman parkının yenilenmesi süreci kesintiye uğramış; (e) tarımda verimlilik artışları genelde sınırlı kalmış ve üretim biçimleri modern tarıma ayak uydurmakta zorlanmış; (f) kuraklık, sel ve don gibi afetler karşısında çaresiz bırakılan veya özel tarım sigortası zorlamasıyla piyasaya terk edilen çiftçinin üretici faaliyetlerini sürdürmesi zorlaştırılmış; (g) çiftçinin borçluluk düzeyi ve kredi ihtiyacı yükselmiş, buna karşılık uygun koşullu kredi bulmakta zorlanmış ve ipotekli borçlar nedeniyle toprak kaybetmeye başlamış; (h) tarımsal üretimden kopuş, mülksüzleşme ve kırsal göç süreci yeni bir ivme kazanmıştır.

- (v) Tarımdaki çözülmenin en önemli göstergelerinden biri olarak 2000-08 döneminde tarımsal istihdamda büyük bir gerileme yaşanmıştır. Tarımın toplam istihdamdaki payı 2000'de yüzde 36'dan, 2008'de yüzde 26'ya gerilemiştir. Mutlak sayılarla 2,5 milyon civarında tarım emekçisi açığa çıkmıştır. Bunlardan bir bölümü kentlere/başka bölgelere göç etmiş, bir bölümü işgücü piyasasının dışına çıkarak yaşantılarını sağladıkları gelir transferleriyle köylerinde devam ettirmeye yönelmiştir.
- (vi) Yedi yılı boyunca adeta deneysel laboratuvar koşullarında uygulanan DGD projesi, tarımda üretim-istihdam alışkanlıklarını altüst etmiş, parazit bir köylü kesimi yaratmak gibi yeni sorunları da tarımın sırtına yükleyerek marjinalleşmiştir. Sistemin, mazot/organik tarım/sertifikalı tohum destekleri gibi bazı tortuları sürmekle birlikte bunlar en azından üretimle ilişkili olduğu için yararlı kabul edilebilir. Sistemin geride kalan tartışmasız

tek olumlu izi, çiftçi kayıt sisteminin oluşturulması olmakla birlikte bunun için ödenen bedel gerçekten çok yüksek olmuştur. Kaldı ki DB/IMF ikizlerinin çiftçi kayıt sistemine verdikleri öncelik, ölçülebilir veriler elde etme, politikayı yönlendirmek için uygun araçlarla donanma ve böylece yerli iktidarı denetleme ihtiyaçlarından kaynaklanmıştır.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Türkiye'de tarım son nefesini vermeye henüz hazır değildir. 2000 sonrasındaki dayatmaların tarımı tam bir çöküşe götürmesinin önünde sosyal, siyasal ve ekonomik frenler oluşmuştur. Sosyal frenler, üretici kesimden ve bunların örgütlerinden (TZOB, ZMO, TSKB/TARİŞ) yükselen seslerin ve eylemlerin (çiftçi mitinglerinin) etkisiz olmadığını göstermiştir. Bu tepkiler, aynı zamanda, gelir destekleri yoluyla tepkileri köreltilmek istenilen (ve büyük ölçüde köreltilen) çiftçilerin hâlâ söyleyecek sözleri olduğunu kanıtlamıştır.

Siyasal frenler iki aşamada etkili olmuştur. Bir kere tarımsal üretici, tepkilerini, her iki alt dönemde de (2000-02'nin koalisyon hükümeti ile 2003 sonrasının AKP hükümetleri) kendi ilinin milletvekillerine yansıtmış, oradan da tarım politikasını düzenleyen siyasi karar alıcılara ulaştırmıştır; bunun belirli fren etkileri olmuştur. Birinci alt dönemde tepkiler seçim sandığına da yansımış ve koalisyonun üç partisinin üçü de baraj altında bırakılmıştır. Hatta 2002 genel seçimi sonrasında ana muhalefet partisi olan CHP de 2001 istikrar programının tarım ayağına sağladığı örtülü destek yüzünden kırsal kesimde inandırıcılık kaybına uğramıştır. Ancak, gelir desteklerinin ve dinci istismanın uyuşturucu etkisi nedeniyle 2007 seçimlerinde iktidar partisine bir seçmen tepkisi oluşmamıştır. Buna rağmen her iki alt dönemde de siyasetçiler dış ticarete serbestleştirme, üretimle ilişkili prim desteklerinden tümüyle vazgeçme gibi alanlarda adım atmaktan çekinmişler, hatta tersine (primden yararlanan

ürün sayısını arttırmak gibi) eğilimler göstermek zorunda kalmışlardır.

Ekonomik frenler de bunlarla bağlantılı olmuştur. Büyük dış açıklar veren ve dış açıkların yıldan yıla artışına dayalı olarak ekonomik büyümesini sürdürebilen bir ekonomide, tarımın dışa karşı koruma oranlarının düşürülmesi, yani tarım dış ticaretinde liberalizasyon yolunda ilerlenmesinin (sosyal ve siyasal maliyetleri yanında) gerektireceği ilave döviz taleplerinin karşılanması da göze alınamamıştır. Benzer şekilde, arz açığı olan ürünlerde prim uygulamasından tamamen vazgeçmenin yol açacağı ekonomik maliyetlerin prim desteklerini aşan bir maliyet yükleyebileceği kaygısı aşılamamıştır. Ziraat Bankası gibi kredi kuruluşlarının sistemden çekilmesinin ekonomik ve diğer maliyetleri de tüm dönem boyunca göze alınabilmiş değildir.

Bu koşullarda, tarımda yeniden bir atılım yapılması için bütün araçların yitirilmiş olmadığı görülmektedir. Bunun olumlu anlamı, tarımın ve ülkenin çıkarlarına birinci önceliği veren ve ülke koşullarına uygun tarım politikaları geliştirmek isteyen bir iktidar elinde, işlerin geri dönülmez bir noktadan hızla uzaklaştırılabilmesi şansının hâlâ mevcut olduğudur.

III

KÜRESEL BUNALIM İÇİN BİR ANALİZ ÇERÇEVESİ

III.1. Neoliberal Küreselleşmenin Yapılandırılması ve Uluslararası Yeni İşbölümü

Kapitalizm 1930'ların "büyük bunalım"ından bu yana en şiddetli krizini yaşıyor. Bunun da ötesinde, mevcut kriz dalgası 1990'larda "yükselen piyasa ekonomileri" diye de adlandırılan ülkelerde değil, doğrudan doğruya kapitalizmin merkezinde patladı. "Yanlışlık", "devletin popülist politikaları", ya da "ahbap çavuş kapitalizmi" diye de anılan "müdahaleci" politikalardan değil, doğrudan doğruya "serbest" piyasa düzeninin normal işleyişi sonucu patlak veren bir kriz ile karşı karşıyayız. Önceleri sadece ABD'deki ipotekli konut ve "vasıfsız kredi" piyasalarına özgü bir *finansal çalkantı*dan ibaret olacağı savlanan kriz, etki alanını giderek genişletmiş ve tüm küresel reel ekonomiyi tehdit eden bir "*küresel bunalım*"a dönüşmüş durumdadır.

Küresel ekonominin içine sürüklendiği bunalım koşulları nasıl aşılsa aşılınsın, bir tespit çok açıktır: Kapitalizmin özellik-

le 1980 sonrasında geliştirdiği mevcut üretim ve ticaret kalıplarının değişmeden sürdürülmesi mümkün değildir. “Serbest” ticaret, “serbest” finans ve “esnekleştirilmiş” emek piyasalarına dayandırılan fantezilerin artık sonuna gelinmiştir. Dünyanın finansal ve askeri hegemonik gücünün ABD’de, üretim atölyelerinin ise Güney ve Doğu Asya’da konuşlandırıldığı uluslararası işbölümü çökmüştür.

III.2. Krizin Yapısal Nedenleri

Kapitalizmin yaklaşık 600 yıllık tarihi boyunca bir çok kez küresel boyutta genişleme ve kriz olgularına tanıklık edilmiştir. Ancak, kapitalizmin küresel genişleme kriz süreçleri hiçbir zaman basit ve tekdüze bir dalgalanmadan ibaret olmamıştır. Nitekim, mevcut kriz dalgasını bundan önceki tüm kriz süreçlerinden ayıran çok önemli bir olguya işaret etmemiz gerekmektedir: *Mevcut küresel kriz, insanlık tarihinde paranın herhangi bir değerli maden standardına bağlı olmadığı, hayali değerlerin hüküm sürdüğü bir finansallaşma sürecine denk gelmiştir.*

Günümüz finansal küreselleşmesini, kapitalizmin tüm önceki küresel çaplı genişleme kriz evrelerinden ayırd eden en önemli özellik, günümüzde paranın değerini belirleyecek bir standardın olmayışıdır. Özetle, günümüz kriz döneminde paranın değerini belirleyecek bir “çapa” bulunamamaktadır.

Paranın ve dolayısıyla finansal varlık değerlerinin saptanamaması, belirsizliğin bir türlü giderilememesine ve küresel piyasalarda “güven”in bir türlü kurulamamasına neden olmaktadır. Bretton Woods’da 1944 yılında kurgulanmış olan uluslararası finans sisteminin parasal ekonomiye ilişkin temel bir çapası bulunmaktaydı: Dolar altın standardında, diğer ulusal

paralar ise Amerikan dolarına sabit kurlar aracılığıyla bağlı idi. Dolayısıyla Bretton Woods sisteminde paranın değerini belirleyen çapa, sabit kur sistemi tarafından sağlanıyordu. Böylelikle, döviz spekülasyonu ve dolayısıyla risk ve belirsizlik unsurları da Bretton Woods sistemi tarafından önemli ölçüde engelleniyordu.

Bretton Woods sisteminin ayırdedici özelliği ABD dolarının küresel piyasalarda temel değişim aracı olarak kullanıldığı ve döviz kurlarının da ABD dolarına göre sabitlendiği bir parasal sistemin kurgulanmış olmasıydı. Bir yandan da emek ile sermaye arasında görece bir “barış” ortamı, devletin “sosyal” işlevlerinin devreye sokulmasıyla sağlanmaya çalışılmaktaydı. Dönemin sanayileşme modeli “*kitlesel tüketim için, kitlesel üretim*” anlayışına uygun olarak montaj hattında standardize edilmiş sanayi mamullerinin üretimine dayanmaktaydı. İşçiyi sadece “maliyet” unsuru değil, aynı zamanda “tüketim talebi” unsuru olarak değerlendiren bu sistem, sonraları *Fordizm* sözcüğüyle nitelendirilecekti.

Kapitalist dünya 1950-1974 arasını baş döndürücü büyüme hızlarıyla geçti. Söz konusu dönemde dünya ekonomisinin büyüme hızı yüzde 2.9’a ulaşmış, Asya, Afrika ve Latin Amerika’nın yoksul emekçileri tarihte ilk defa reel gelirlerinde sürekli ve kalıcı bir artış olanağı yaşamışlardı. Bu niteliklerinden ötürü 1950-74 dönemi, iktisadi büyüme yazınında “*altın çağ*” diye nitelendirilir oldu.

Ancak, bir yandan da artan küresel rekabet ile birlikte kapitalizmin değişmez yasaları işlemekteydi. Üretim kitleselleşip sermayeler arası rekabet arttıkça ve sermayenin organik bileşimi yükseldikçe kâr oranlarında da kaçınılmaz bir düşüş boy gösteriyordu. 1960’ların ortalarından başlayarak hemen hemen tüm kapitalist dünyada sanayi kârları gerilerken, altın çağın so-

nuna yaklaşılmakta olduğu anlaşılmaktaydı. Sermayenin ulusal sınırlar içindeki birikim temposu yeni yatırımları gerçekleştirmek için çok daha yüksek kârları gerekli kılmaktaydı. Ancak sermayenin kârlılığı içinde bulunduğu ulusal pazarın büyüklüğü ile sınırlı durumdaydı.

III.3. Altın Çağın Sonu, Kapitalizmin (Yeniden) Finansallaşması

Yakın tarih, “*kitlesel tüketim için kitlesel ve standart üretim*” anlayışına dayalı *Fordist* sistemin iç çelişkilerinin 1960’ların sonlarına doğru artık iyiden iyiye belirginleşmiş olduğunu göstermektedir. 1960’lı yılların sonunda, kapitalist sistemin eksik talep/aşırı üretim krizlerine sürüklenmeden kendini yenileyebilmesi için sürekli olarak genişleyici politikaların uygulanması gerekiyor, dahası, sermaye sınıfı emekçi sınıfların giderek yükselen taleplerini karşılamakta zorlanıyordu. Bütün bunların yanında finans sistemi sabit kur rejimi ve kontrol altında tutulan sermaye piyasalarından yeterli getiri elde edemiyor, finansal sermaye tekrardan 19. yüzyıldaki akışkanlığına özlem duyuyordu. Keynesgil iktisat öğretisinin “finans ulusal bir meseledir” anlayışına dayalı düzenleyici politikaları finans sermayesi için artık dayanılmaz bir baskı unsuruna dönüşmüştü.

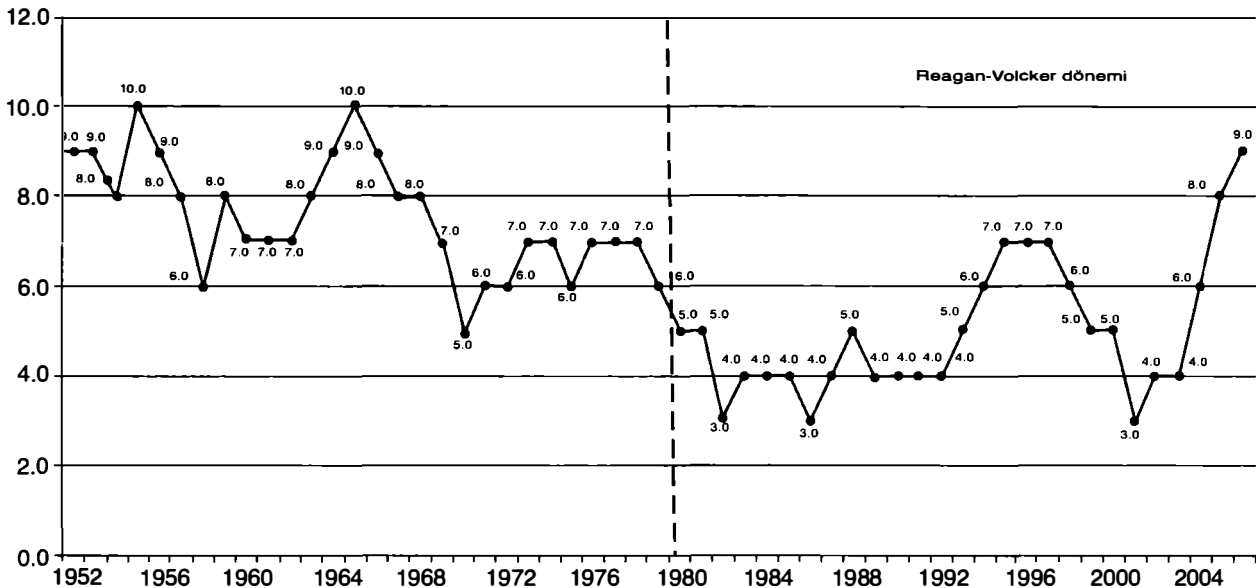
Günümüzün küresel krizini anlamak ABD ekonomisinin yakın dönem serüvenine yoğunlaşmayı gerektiriyor. 1960’ların sonundan bu yana ABD’de ve Avrupa’da enflasyon ve işsizlik (stagnasyon, resesyon veya durgunluk denilen ekonomik büyümenin durması sonucu ortaya çıkan istihdam eksikliği) ve rilerine baktığımızda bu iki göstergenin 1970’lerden itibaren birlikte yükseldiğini, dolayısıyla o döneme kadar Keynesci an-

layışa göre birbirinin ilacı olan bu iki ayrı hastalığın yeni bir hastalığa (stagflasyon) dönüştüğünü gözlemliyoruz.

Yeni hastalık yeni ilaç gerektirecekti. Sonradan adı konacak o yeni ilacın adı “Volcker Şoku”dur. 1979’da ABD Merkez Bankası’nın (kısaca, Fed) başındaki Paul Volcker’ın uygulamaya başladığı parasalcı iktisat politikası ile nominal faiz haddi yüzde 20’lere kadar yükseltilmiş ve giderek Merkez Bankalarının enflasyonla mücadeleyi esas aldıkları, yaygın adıyla neoliberal denen, devletin küçültüldüğü, piyasacı döneme girilmiştir. Bu dönemin ekonomiyi daraltıcı politikaları enflasyonu kontrol altına almakla birlikte işsizliğin azaltılmasında çok başarılı olamamıştır. İşsizlik artışının Avrupa’ya kıyasla kısmen düşürülebildiği ABD’de bile ortalama işsizlik seviyesinin yerleştiği düzlem 1980 öncesine göre yükselmiştir.

Kapitalizmin 1970’lerde içine girmiş olduğu bunalımın ve tıkanmanın doğrudan bir göstergesini veren aşağıdaki Şekil III. 1, ABD finans dışı sektörlerinde gerçekleşen kâr oranlarını sergilemektedir. Orhangazi’nin Şekil III.1’de kullanılan verileri, ABD’de kâr oranlarında 1960’ların ortalarından başlayan çarpıcı gerilemeyi net bir biçimde ortaya koymaktadır.

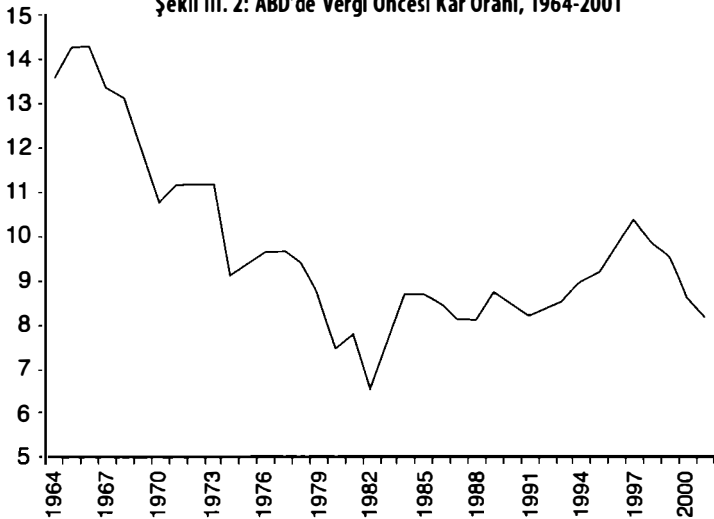
Şekil III.1: ABD'de Finans Dışı Kesim Kâr Oranları, 1952-2006

Kaynak: Ö. Orhangazi (2008), *Financialization and the US Economy*, Cheltenham: Edward Elgar Publications, 47.

Şekil III.1'e kaynaklık eden ve standart ulusal muhasebe tanımlarına dayanan kâr oranları yerine Marksgil kategorilere uygun olarak hesaplanan kâr oranlarına bakıldığında benzer bir görünümle karşılaşılmaktadır. Marksgil değer kategorileri ile hesaplanmış temel kârlılık oranı 1948-80 döneminde yüzde 30.8 azalmış, neoliberal uygulamaların meyvasını vermesiyle, 1980-89 arası yüzde 8.3 artmıştır (A. Shaikh ve A. Tonak, *Measuring the Wealth of Nations: The Political Economy of National Accounts*, 1994). Kısmen farklı bir metodoloji kullanmakla birlikte Mohun da 1965-82 dönemi için kâr oranında yüzde 7.8'lik bir düşüş, 1982-99 dönemi için ise yüzde 8.0'lik bir artış hesaplamıştır (S. Mohun, "On Measuring the Wealth of Nations: The US Economy, 1964-2001", *Cambridge Journal of Economics*, 29(5), 2005). Şekil III. 2'de görüldüğü üzere ekonominin genelinde gözlemlenen kârlılık düşüşü 1970'lerin sonuna kadar sürmüş ve devletin burjuvazi adına kârlılığı yeniden yükseltme hedefi ile neoliberal politikaları uygulaması sonucunu yaratmıştır.

Şekil III. 2: ABD'de Vergi Öncesi Kâr Oranı, 1964-2001

Kaynak: S. Mohun (2006) "Distributive Shares in the US Economy, 1964-2001", *Cambridge Journal of Economics*, 30, 347-70.

Finans dünyasının ideologları bu dönemde seslerini yükseltmeye başladılar. “*Finansal baskıya son!*” (*End the financial repression!*), 1970’lerin başında McKinnon ve Shaw tarafından dile getirilen serbestleştirme düşüncesinin sloganı oldu. Böylece “*finansal sistemin kuralsızlaştırılması ve serbestleştirilmesi*” yeni muhafazakâr neoliberal politikaların temel şiarı haline dönüştürüldü. Bretton Woods sisteminin genişletici Keynesgil politikalarının yerini, enflasyonun *biricik* ve *tek* düşman olarak görüldüğü ve her türlü devlet müdahalesinin “*akıl dışı*”, “*popülist*” ve “*verimsiz*” olarak nitelendirildiği, ekonomileri daraltıcı politikalar yer almaya başladı. “*Kredibilite*”, “*şeffaflık*”, “*güven ve istikrar*”, “*beklentilerin idaresi*”, “*kurumsal çapa*”, “*yönetişim*” gibi aslında reel ekonomide tam karşılığı bulunmayan, ancak finansal değerler sisteminin “*kendin söyle - kendin inan*” dünyasında kaçınılmaz olan yeni sözcükler böylece iktisat yazınında yerlerini aldılar. Keynesgil iktisat ölmüş, muhafazakâr-ortodoks iktisat anlayışı “*rasyonel beklentiler*” ve “*monetarizm*” ekollerıyla birlikte iktisat ders kitaplarını işgal etmeye başlamıştı.

Sermaye yanlısı bir dizi siyasi müdahale ile birleştirildiğinde, 1980’lerin ortasından başlayarak ABD’de finans dışı kesimlerin kâr oranları yeniden yükselişe geçti. Kâr oranlarındaki bu artış, reel sektör şirketlerinin giderek *rantiye* gibi davranarak, kârlarını *faaliyet dışı* finansal spekülasyon yatırımlarından beslemesiyle mümkün olabilmişti. Finansal spekülasyon ve finansal rantlar, sanayi kârlarındaki gerilemeyi telafi etmekteydi.

Bu arada finansal serbestleştirilmeyle birlikte finansal sermayenin kısa dönemli, spekülatif nitelikli kararları sanayileşme hedeflerinin önüne geçiyordu. Örneğin, Petras ve Weltmeyer, reel sektörde kullanılan her 1 dolara karşılık, dünya finans piyasalarında 25-30 dolarlık bir işlem hacmi gerçekleştirildiğini

hesaplıyor, 1970’lerde günde yaklaşık sadece 190 milyar dolar hacmi olan dünya döviz piyasası işlem hacminin 1990’ların başında günde 1.2 trilyon dolara, günümüzde de 1.8 trilyon dolara ulaştığını belgeliyordu. Bu tutarların dünya ticaret hacminin 70 misline ulaştığı gözlenmekteydi.

Ancak bir yandan da spekülative kazançların özendirildiği finansal şişkinlik giderek başlı başına bir istikrarsızlık unsuru haline geliyor ve kapitalizmin başboş ve anarşik niteliklerini de gözler önüne seriyordu. Bu bölümün başında da vurguladığımız üzere, 1971 sonrasında insan toplulukları bütün tarihi boyunca ilk defa bir bütün olarak tüm para birimlerinin değerlerinin herhangi bir standart mala (altın ya da gümüş gibi) bağlı olmadığı bir döneme girmiştir. Bir para biriminin diğer paralar karşısındaki değeri piyasa “oyuncularının” beklentilerine, inançlarına ve her şeyden önemlisi “spekülative oyunlarına” dayalıdır. Spekülative beklentileri dizginleyecek herhangi bir (altın ya da gümüş benzeri) bir mal standardının olmadığı bu hayal dünyasında finansal coşku ve kaos dönemleri giderek daralmakta ve şiddetini artırmaktadır. Halk deyişle “*cin artık şişeden çıkmış*”, risk spekülasyonu ve beklentilere dayalı finansal değerler sistemi bütün piyasalarda belirleyici hale gelmiştir.

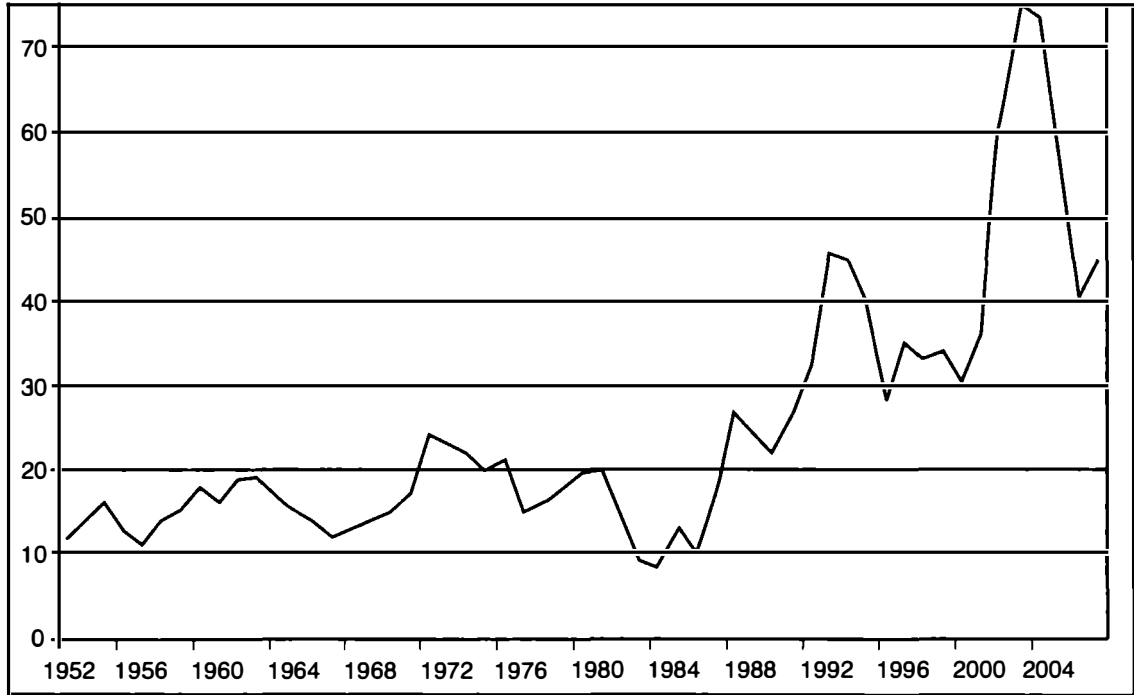
Dolayısıyla, küresel ekonominin 2007/2008 krizi kapitalizmin finansallaşma sürecinin doğrudan bir ürünüdür. Kapitalizmin krizini asli, yapısal nedenlerle değil, onların tezahürleri, uygulanan ve uygulanmayan politikalar, hatta insanların içgüdüsel özelliklerine referansla açıklama tarzı bugün görsel ve yazılı basında, bir ölçüde de akademik yazında egemendir. Olguların tasviri bakımından bir yere kadar mazur görülebilecek bu yaygın tarz, hastalığın sonuçlarına odaklandığı için hastalığın gerçek sebebini teşhis edemiyor. Bankacılık sektöründeki de-

netimsizlikten eşik altı kredilere, ipotekli konut piyasalarının başıboşluğundan türev piyasalarının kontrolsüzlüğüne kadar bir dizi somut sorun, krizin asıl nedeni gibi görüldüğünden, kapitalizmin kendisini sorgulamaya vakit kalmıyor. Ama, bir yandan da bir taşla iki kuş vurulmuş oluyor: Tedavinin bir ağrı kesiciden diğerine geçiş ile mümkün olacağı izlenimi de böylelikle yaratılmış oluyor. Bu izlenim yanıltıcıdır.¹⁵

Kapitalizmin merkez ülkelerinde sermaye, artık kâr oranlarını sürdürebilmek için finansal spekülasyonun sanal rantlarına bağımlı durumdadır. Aşağıdaki Şekil III. 3'de bu olgu ABD ekonomisi özelinde açık olarak betimlenmektedir. Şekil III. 3'de finansal şirketlerdeki elde edilen vergi öncesi kârların, finans - dışı şirketlerin kârlarına oranı verilmektedir. Şekil III. 3' de özellikle 2000 sonrasındaki artışlar dikkat çekicidir. 2004 sonrasında gözlenen göreceli düşüş ise finansal kârların erimesinden ziyade, finans dışı kesimlerde de kâr düzeylerinin yükselmesi sonucunda ortaya çıkmıştır.

15 Marx "Aşırı üretim dönemlerinde spekülasyon düzenli olarak oluşur. Spekülasyon aşırı üretim sorunda geçici piyasa olanakları sağlayarak bir rahatlama yaratırsa da tam bu nedenle krizin patlak verme sürecine katılır ve patlamanın şiddetini artırır. Kriz önce spekülasyon alanında başlar; ondan sonra üretimi vurur. Yüzeysel bir gözlemciye krizin nedeni aşırı üretim değil, aşırı spekülasyon olarak görünür; oysa bu aşırı üretimin yalnızca bir semptomudur" (The Revolutions of 1848, New York: Vintage, 1974, Sh. 285) saptamasını yaparken tam da bu noktaya dikkati çekmekteydi. Kapital'in I. cildinde de Marx, parasal krizin her krizde bir aşama olduğunu ve krizin özgün biçimiyle karıştırılmaması konusunda okurlarını uyarır (Ankara: Sol Yayınları (6. Basım), Sh. 143).

Şekil III. 3: ABD’de Finansal Şirketlerin Kârlarının Finans Dışı Kârlara Oranı (%), 1952-2006

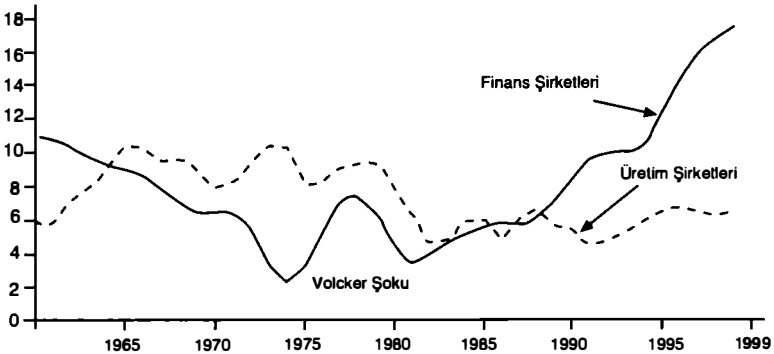

Kaynak: ●. Orhangazi (2008), *Financialization and the US Economy*, Cheltenham: Edward-Elgar Publications, 13.

Uygulanan politikaların etkisiyle kârlılık genel olarak yükselmiş, ancak üretim sektörünün kârlılığı finans sektörünün kârlılığının gerisinde kalmıştır (Şekil III. 4). Bizatihi bu farklılık bir taraftan sermaye için finans sektörünü cazip kılarken, bir taraftan da bu cazip sektörü, ürettiği artık değerle beslemesi gereken üretim sektörünün görece olarak küçülmesi sonucunu doğurmuştur.

Mevcut krizin aşılması için öne sürülen yeni - düzenlemeler veya denetleyici kurumların oluşturulması gibi girişimler, finans dünyasının bu tatlı kârlılığını engelleyeceğinden, küresel kapitalizmin bugünkü mantığına aykırıdır. Sermaye yanlısı muhafazakâr ideologların “şeffaflık” veya “yönetişim” gibi muğlak sözcüklerle finansal serbestleşmenin sınırlandırılmasına karşı durması boşuna değildir.

Şekil III.4: ABD’de Üretim ve Finans Şirketlerinin Kâr Oranları, 1960-99

Kaynak: P. Bond (2008), “The US Financial Meltdown, Part I: What Really Happened”, <http://www.nu.ac.za/ccs/default.asp?11,61,3,162>.

III. 4. Neoliberal Küreselleşme, Finansallaşma ve Kriz

Bu noktada sormamız gereken soru şu olabilir: Kapitalizm 1970’lerde oluşan bu krizi nasıl bu kadar erteleyebildi?

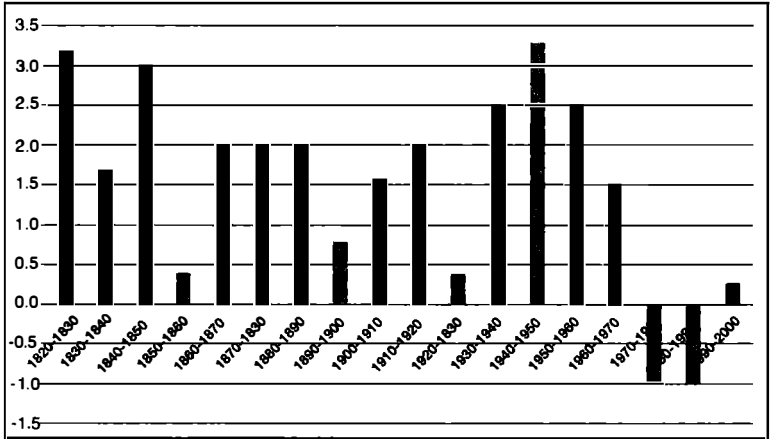
Bunda üç sürecin etkili olduğunu görmekteyiz: *neoliberal yeniden yapılanma*, *neoliberal küreselleşme* ve *finansallaşma*. Neoliberal yeniden yapılanma, sermayenin sınırsız tahakkümünü gerçekleştirmek üzere “tarihin sonu” felsefesi eşliğinde emperyalist metropollerden kaynaklanan açık bir saldırıyla başladı. Reagan, Thatcher ve Kohl (Türkiye’de 12 Eylül ve Özal) hükümetleri emeğin kazanımlarına karşı açılan bu saldırının hayata geçirilmesinde belirli roller oynadılar. Özelleştirmeler, işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi, sendikasılaştırma ve emeğin örgütlenmesine karşı getirilen kısıtlamalar, bir yandan da “serbest piyasa her sorunu çözer” dogmalarıyla süslendi ve örgütsüz kılınan geniş halk yığınlarına kabul ettirildi. *Küreselleşme* dalgasıyla da, sermayenin küresel çapta hareket serbestliği genişletildi. Sovyet sisteminin çökmesi ve Çin ve Hindistan’ın küresel meta üretimine ticari koşullarda katılımı sonucunda dünya işgücü piyasalarına 1.5 milyar kişi’lik yeni ücretli - emek kitlesi katıldı. Tüm dünyada ücret gelirleri geriletildi ve emeğin toplam üretimden aldığı pay düşürüldü, sömürü oranları yükseltildi. Böylece sermayeye aktarılacak artığın çoğaltılması sağlandı. *Finansallaşma* da bu artığın şişkinleştirilmesine olanak sağladı.

Öte yandan bu dönem içinde, özellikle metropol ekonomilerinde büyüme hızları düşme eğilimine girdi. Büyüme oranlarının aşağıya çekilmesi, finans kapitalin sınırsız, doymak bilmeyen genişleme tutkusuyla eşzamanlı oldu. Bu genişleme tutkusunu, *finansallaşma* dönüşümü içinde hayata geçirme girişimi çeşitli gerilimlere yol açtı. Bu gerilimlerin aşılmasında üç yol veya yöntem izlendi.

Bu yöntemlerden birincisi, ABD ekonomisinin “reel” sektörlerinden, finans-sigorta-emlâk kesimlerine kaynak aktarılmasıdır. Finans-sigorta-emlâk kesimlerinin ABD milli gelirinden aldığı paylar bu dönem boyunca hemen hemen kesintisiz artmıştır. Toplam kârlar içinde, finansal kârların payında gerçekleşen çarpıcı artışlar da aynı olgunun bir başka göstergesidir. Farklı bir ifadeyle ABD ekonomisinde yaratılan toplam artı değer in giderek artan bir bölümü finans kapitale intikal etmeye başladı.

İkinci yöntem, finans kapitalin artı değer in artan bölümlerine el koymasını emekçilerin sırtından telâfi etmeyi hedefliyordu. Bu, ABD ekonomisinde reel ücretlerin verim artışlarını geriden izlemesi ve ücret gelirlerinin toplam hasıla içindeki payının aşınması ile gerçekleşebilirdi. Özellikle artı değer in yaratıldığı üretken sektörler için önem taşıyan bu dönüşüm ABD ekonomisinde finansallaşma sürecinin yoğunlaşmasıyla eşzamanlı olarak meydana geldi. ABD’de ücretli emeğin reel gelirleri yaklaşık ikiyüz yıllık tarihi boyunca ilk kez 1980 sonrası dönemde gerileme göstermiştir (bkz. Şekil III.5). “Büyük bunalım” olarak nitelendirilen 1929/30 dönemi ve savaş yılları dahil olmak üzere ABD tarihinde hiçbir zaman emekçilerin reel ücretlerinde bir gerileme yaşanmamıştır. Oysa 1980’den sonra yeniden yapılan- dırılan ABD işgücü piyasaları, sermayenin emek üzerindeki tahakkümünün yeniden biçimlendirildiğini çok açık bir biçimde göstermektedir.

**Şekil III.S: ABD Ekonomisinde Haftalık Reel Ücret Artış Oranları (%),
Onar Yıllık Dönem Ortalamaları, 1820-2000**

Kaynak: Economic Policy Institute, Washington DC (www.epi.org); S. Resnick ve R. Wolf (2006), *New Departures in Marxian Theory*, Routledge.

Burada sorun şudur: Emegın gelirleri bu denli çökertilirken, üretilmiş mallara talep nereden ve nasıl yaratılacaktır? Kapitalizmin mantığı açısından ücretli emek bir *maliyet unsuru* olduğu kadar, aynı zamanda da *talep kaynağıdır*. Dolayısıyla emek gelirlerinin bastırılması ile yükselmesi umulan kârlar, talep eksikliği nedeniyle gerçekleşmeyebilirdi. Emekçi sınıfların gelirleri düşerken, bu kesimlerin birer *tüketici* olarak harcamalarının idame ettirilmesi gerekiyordu. Finansallaşma bu soruna geçici de olsa bir çözüm getirdi. Kredi kartları, tüketici fonları, türev ürünler gibi yeni finansal “ürünler” yaygınlaştırıldı. Varlık (hisse, borç senetleri ve gayrimenkul) değerlerinin şişmesi bu amaca hizmet etti. Borç çılgınlığı sayesinde, cari gelirleri düşen emekçi sınıflar tüketim düzeylerini artırabilme olanağı buldular. Böylece, küreselleşme olgusu ABD’de ücretleri Çin ve Hindistan’ın rekabeti nedeniyle aşağıya çekerken finansallaşma süreci ABD tüketimini yukarı çekerek bir süre için “imkânsızı

mümkün” hale getirdi. Kapitalizmin eksik talep sorunu finans dünyasının sanal ürünleri sayesinde, en azından bir süre daha, ertelenebildi.

Üçüncü olarak “küresel dengesizlikler” olgusuyla bağlantılı olarak ABD’ye “dış dünya”dan net kaynak aktarımı bir yandan finansallaşmanın yarattığı gerilimleri hafifletti; öte yandan da doğrudan doğruya finansallaşmaya yol açan bir etken olarak da rol oynadı.

Bu tespitlerin dayandığı savları daha iyi değerlendirebilmek için dünya ekonomisinin yaşadığı 1998-2007 çevrimine ve bu çevrimde oluşan yapısal dengesizliklere yakından bakmamız gerekiyor. Dünya ekonomisi 1998-2007 yılları içinde bir iniş (1998-2001), bir de çıkış (2002-2007) aşamalarından oluşan on yıllık bir çevrimden geçti. Bir önceki çevrimi oluşturan 1989-1997 döneminin bitim (“zirve”) yılını oluşturan 1997’yi, son çevrimin iniş aşamasının sonunu (2001’i) ve son iki yılını (2006-2007’yi), ana blokların cari işlem dengeleri itibariyle aşağıdaki Tablo III.1’de sunuyoruz.

Tablo III.1. Dünya Ekonomisi Cari İşlem Dengeleri, 1997-2007 (Milyar Dolar)

	1997	2001	2006	2007
Metropol	69.8	-251.8	-608.0	-565.6
ABD	-140.4	-384.7	-811.5	-738.7
Japonya	96.6	87.8	170.4	212.8
Diğerleri	113.6	45.1	33.1	-39.7
Çevre	-69.6	87.9	689.5	733.1
Çin	37.0	17.4	249.9	360.7
Petrol İhr.	21.7	85.1	410.7	404.4
Diğerleri	-128.2	-14.5	28.9	-31.9
Hata ve Noksan	-0.2	163.8	-81.5	-167.6

Kaynak: IMF, *World Economic Outlook*, çeşitli sayılar.

Tablo, “küresel dengesizlikler” diye adlandırılan bozulmanın, ABD’nin (2006’ya kadar) kesintisiz artan cari işlem açığıyla bağlantısını ortaya koyuyor. Çevre ekonomileri sözü geçen bozulma süresince farklı “uyum” biçimleri içinden geçtiler. İzledikleri uyum biçimi, er veya geç (sert veya yumuşak bir “iniş” biçiminde) öngörülen “düzeltme” olgusunu ne derecede “kırılğan” konumlarda karşılayacaklarını belirleyecekti. Bu “düzeltme” aşamasına, 2008’de sert bir krizle girildi. Önceki on yılda çevre ekonomilerinde izlenen patikaların ayrımını, 2008-2009’da karşılaşmakta oldukları sorunlara da ışık tutması beklentisiyle mercek altına alalım.

“Bozulma” sürecinin zirve noktasını oluşturan 2006’ya gelindiğinde, dünya ekonomisinin tüm ana blokları ABD’nin cari açıklarını kapatma işlevini üstlenmiş görünmekteydiler. Petrol ihracatçısı olmayan (ve Çin hariç) çevre ekonomileri de, 1997’de ABD’ye yakın bir düzeyi oluşturan dış açıklarını zaman içinde adım adım eritmişler, 2006’da 29 milyar dolarlık (bir sonraki yılda eriyecek olan) bir cari fazlaya ulaşmışlardı. Bu durum, dünya ekonomisinin tüm diğer bloklarından ABD ekonomisine 2006’da ABD milli gelirinin yüzde 6.4’ü, 2007’de yüzde 5.9’u oranında net kaynak aktarılması sonucunu vermiştir¹⁶.

Tablo III. 1’de dünya cari işlem dengelerine ilişkin olarak sunulan bulguları, dünya üretim ve ticaret akımlarını kabaca üç ana bölgeye ayıran Tablo III. 2 ile destekliyoruz. 2006 yılı itibariyle, Kuzey Amerika (Kanada ve ABD) 12.4 trilyon dolar ile dünya toplam gayrı safi hasılasının yaklaşık yüzde 35’ini

16 Net kaynak aktarımı”, cari işlem açığına faiz ve kâr transferlerinin net bilançosu (ödemeler dengesinin gelirler dengesi) eklenerek hesaplanmaktadır. Veya, cari denge eksi gelirler dengesi hesaplanmakta, “eksi” değerler ülke lehine net kaynak aktarımı olarak değerlendirilmektedir. Örneğin 2007’de ABD cari açığı 738.7 milyar dolar, gelirler dengesi 74.3 milyar dolar, net kaynak aktarımı 813 milyar dolardır. Milyar dolar olarak cari denge -738.7, eksi gelirler dengesi (-74.3) toplamı, “eksi” değerlerin ülke lehindeki net kaynak aktarımını ifade ettiği ikinci hesaba (-813) ulaşır.

üretmekte ve 1.2 trilyon dolarlık ihracat kalemiyle de dünya ticaretinin yüzde 15'ini karşılamaktadır. Avrupa ekonomileri dünya üretiminin yüzde 32'sini, dünya toplam ticaretinin de yüzde 46'sını gerçekleştirmektedir. Kapitalizmin “yeni kaplanları” diye anılan Güney ve Doğu Asya ekonomileri ise dünya üretiminin yaklaşık yüzde 20'sini üretirken, dünya ticaretinin yüzde 24'ünü sağlamaktadır.

Tablo III.2 : Küresel Ekonominin Üretim ve Ticaret Kalıpları, 2006

	Toplam GSYİH (Trilyon \$)	Dünya Toplamına Oran Olarak (%)	Toplam İhracat (Trilyon \$)	Dünya Toplamına Oran Olarak (%)
Kuzey Amerika	12.4	34.1	1.2	15.9
Avrupa	11.5	31.6	3.3	45.7
Güney ve Doğu Asya	7.4	20.2	1.8	23.9

Tablo III.1’de sunulan ve “küresel dengesizlikler” diye adlandırılan durumun, cari dengenin ana kalemlerinden biri olan dış ticaret dengelerine (daha doğrusu dengesizliklerine) taşınması da benzer çarpıklıklar ortaya koymaktadır. 2006’da Kuzey Amerika bölgesi dünya üretimin üçte birini gerçekleştirirken Avrupa’ya 188 milyar dolarlık ihracat, Avrupa’dan ise 317 milyar dolarlık ithalat yapmakta idi. Aynı bölgenin Güney ve Doğu Asya’ya ihracatı 219 milyar dolar, o bölgeden ithalatı ise 428 milyar dolardı. Dolayısıyla ABD ve Kanada, Avrupa ile ticaretinde 129 milyar dolar, Asya ile olan ticaretinde de 209 milyar dolar açık vermekteydi.

ABD’ye dünya ekonomisinin geri kalan ana bölümlerinden net kaynak aktarımı veya dış ticaret dengelerinde ABD ekonomisinin Avrupa ve Asya’ya karşı verdiği büyük açıklar ABD finans sistemindeki şişkinliğin abartılı boyutlara ulaşmasına, dolayısıyla 2008’deki şiddetli patlamanın önkoşullarının oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Kuzey Amerika ucuz ithalat ile ücret maliyetlerini düşürüp, ekonomileri için gerekli ara mallarını sağlama alırken, karşılığında bol miktarda “yeni ürün” finansal kağıt ve yine “kağıt” para üretip satmaktaydı. Amerika artık çoğunlukla finansal hizmet ve tasarım üreten bir ekonomi haline dönüşmekte, “mamul mal” üretimini Avrupa ve giderek Asya’ya bırakmaktaydı. Bu bölgelerin ABD’ya karşı dış ticaret fazlası ise, finansal sistemin kumarhane masasında yaratılan “kâğıt”larla karşılanmaktaydı. Ancak söz konusu “kağıt”ların dünya finans piyasalarındaki değeri giderek spekülâtif davranışların körüklediği ve sanal inançların beslediği hayali değerlere dönüşmeye başladı. 2007/2008’de bu sanal dünyanın, “kendin söyle, kendin inan” masalından ibaret sahte değerler sistemi çöktü. “Zehirli atıklar”, “eşik altı - vasıfsız krediler”, v.b. bu dönemin popüler deyimleri oldu.

Bu dönüşümün *yapısal* nitelikli sorunlarını irdeleyebilmemiz için *finansallaşmanın* özü itibariyle *daha önceden yaratılmış olan değer*in *yeniden paylaşılması* olgusunu ifade ettiğini vurgulamamız gerekmektedir. Yani finansal sektörler yeni değer yaratmamakta, tarım, sanayi ve “üretken” hizmetler kesiminde yaratılmış olan değere *el koymaktadır*. Bu süreçte finansal kâr (ve aslında finansal kârın öğeleri olan prim, komisyon, yönetici maaş ve tazminatları biçimlerini alan gelir/artık türleri) giderek artan boyutlara ulaşmaktadır. Yukarıda da kısaca tartışıldığı gibi, ABD ekonomisinin “reel” sektörlerinden ve dış dünyadan sağlanan aktarımlar ve sermayenin tüm (özellikle de “üretken”) kesimleri lehine ücretlerin aşağıya çekilmesi bu süreci desteklemiştir. Finansal şişkinlik olgusunun arka planı budur.

Spekülasyonun, belirsizliğin hakim olduğu, kâğıttan varlık değerlerinin ölçümünün imkânsızlaştığı sanal, anarşik bir dünyaya böylece ulaşıldı ve kaçınılmaz hale gelen finansal kriz böyle patlak verdi. Çerçeve III. 1, bu anarşinin kronolojisini ana öğeleriyle 2007’den günümüze dek sergiliyor. Halen piyasardaki çalkantıların yatışmadığı ve “hasar tespiti”nin tamamlanmadığı görülüyor.

IMF’nin Nisan 2008’deki tahminine göre ABD finansal varlıklarındaki erime (writedowns) 845 milyar dolara erişebilirdi. Haziran 2008’de ABD Hazine Bakanı Paulson ve çalışma arkadaşları bu sayının 1.3 trilyon dolara ulaşabileceğine işaret ettiler. Uzman tahminleri Ağustos 2008’de 2.0 trilyon dolara yükseldi. Ekim 2008’de IMF ABD’nin sadece ipotek piyasaları ile ilgili finansal varlıklarındaki değer kayıplarının 1.4 trilyon dolara varacağını tahmin ediyordu. Ocak 2009’da Roubini’nin ABD finans piyasalarındaki değer kayıpları toplamı için yaptığı tahmin ise 3.6 trilyon dolardı. 2008’de ABD GSYİH’sının 14.3 trilyon dolar çevresinde bulunduğu hatırlanırsa, finansal varlık piyasalarındaki değer kayıplarının ölçüsü daha iyi algılanabilir. Tüm dünyadaki kredi sistemindeki kayıplar ise Bank of England’a göre Ekim 2008 itibariyle 1.8 trilyon sterlin (yaklaşık 2.5 trilyon dolar) mertebesindeydi (www.creditwritedowns.com/credit-crisis-timeline, Erişim: Ocak 2009).

Çerçeve III.1: Küresel Finansal Krizin Kronolojik Seyri (Şubat 2007-Ocak 2009)

Dönem	Betimleyici Özellikler	Kilit Önem Taşıyan Başarısızlıkların Aktörleri
Şubat 2007-Mayıs 2007	Panik öncesi evre.	HSBC, New Century.
Haziran 2007-Temmuz 2007	Panik başlangıcı (Tetiği çeken: Bear Stearns).	Bear Stearns, American Home, West LB.
Ağustos 2007-Eylül 2007	2007 Paniği.	BNP Paribas, Goldman, Countrywide Financial, Sachsen LB, Lehman, HSBC, Basic Yields, Northern Rock, Nova Star.
Ekim 2007-Aralık 2008	Finansal kesimde ciddi zararların belirmesi.	Merrill Lynch, Morgan Stanley, Citigroup, UBS, MBIA, Bank of America, Florida Fund.
Ocak 2008-Mart 2008	Zararların artma eğilimi ve Bear Stearns'in nihai çöküşü.	Citigroup, Merrill Lynch, UBS, HSBC, Peloton Capital, Carlyle Fund.
Nisan 2008-Mayıs 2008	Zararlar hâlâ artıyor.	UBS, Deutsche Bank, MBIA, Washington Mutual, Wachovia, Citigroup, National City Bank, Merrill Lynch, RBS, HBOS, Fannie Mae, UBS.
Haziran 2008-Temmuz 2008'in ortaları	Kaygılar sürüyor, finansal varlıkların erimesinde ikinci (ve daha üst) aşama.	UBS, Morgan Stanley, Merrill Lynch, Lehman, Bradford&Bingley, MBIA, Ambac, Countrywide Financial, Freddie Mac, Fannie Mae.
Temmuz 2008'in ikinci yarısı-Ağustos 2008	İkinci paniğin başlangıcı (Tetiği çekenler: Fannie, Freddie, Lehman)	IndyMac, Barclays, HBOS, National Australia Bank, Merrill Lynch, Fannie Mae, Freddie Mac, Lehman.
Eylül 2008	2008 Paniği: Kriz Avrupa'ya da yerleşiyor	Lehman, Merrill Lynch, AIG, Lloyds, HBOS, Washington Mutual.
Ekim 2008	Hükümetlerin kriz önleme amaçlı yoğun müdahaleleri.	Bir üstte zikredilenlere ek olarak Glitnir Bank, Fortis, Hypo Real, RBS, HBOS, Lloyds, Wachovia.
Kasım 2008-Aralık 2008	Panikten sonraki dördüncü çeyreğin son iki ayı. Kriz tümüyle küreselleşmiş durumda.	Wells, Franklin Bank, Citigroup, GMAC, Downey Financial, Glitnir, AIG, Goldman, UBS, Deutsche Bank, Morgan Stanley, American Express, ImmoFinanz H1, KBC Group.
Ocak 2009	Finansal varlıkların erimesi sürüyor.	RBS, Deutsche Bank, Mitsubishi UFJ, JP Morgan, Marshall & Ilsley, Anglo-Irish Bank, PNC, Black Rock, RBC, Scotiabank, RAB Capital, U.S. Bancorp, Huntington, Bancshares, Comerica, Fifth Third, Key Corp, KBC Group.

Kaynak: www.creditwritedowns.com/credit-crisis-timeline (Erişim: Ocak 2009)

Oysa, bir karşılaştırma yapmak gerekirse, 19. yüzyılda dünya ticaret kalıpları çoğunlukla sanayileşmiş merkez ülkelerin sömürgelerden elde ettikleri birincil ve ara mallarıyla olan ticaretine dayanmaktaydı. Sömürgecilik 19. yüzyılda o zamanlar kapitalizmin merkez hegemonik gücü olan İngiltere’nin diğer metropol ülkelerle birlikte aralarında kıyasıya bir sömürge pazarı elde etme savaşına dayanıyordu. Günümüzde ise, kapitalizmin yeni finansal küreselleşme aşamasıyla birlikte, gelişmiş kapitalist metropoller, ulus-ötesi şirketler ve uluslararası finans kapitalin, *bir kolektif güç olarak*, azgelişmiş dünyanın ekonomilerini tahakküm altına alma savaşımı içine girdiği gözlenmektedir. “*Kolektif emperyalizm*” şeklinde niteleyebileceğimiz bu sürecin yürütücülüğünü ise öncelikle IMF, DTÖ ve DB üstlenmiş bulunmaktadır. Bu süreçte az gelişmiş ülkeler de bir grup olarak “yükselen piyasalar” diye adlandırılırken, bu ülkeler birbiri ardına küresel kapitalizmin yeni işbölümü içerisinde kendilerine verilen görevleri yerine getirmekle koşullandırılmışlardı. “*Washington mutabakatı*”, “*ideolojilerin sonu*” türü kavramlar böylece ortaya çıkmıştı. Azgelişmiş ülkeler, bir yandan dış ticaretlerinin ve kambiyo rejimlerinin serbestleştirilmeye zorlanması sonucunda birer ithalat ve ucuz işgücü deposu haline dönüştürülürken, bir yandan da “özelleştirme” ve “doğrudan yabancı yatırım” fetişleri altında bu ülkelerin kamusal varlıklarına yok pahasına el konuldu. Söz konusu ülkelerin zaten çok genç ve zayıf olan demokratik kurumları “istikrar önündeki bürokratik engeller” olarak gösterilirken, “bağımsız üst kurullara dayalı denetim ve yönetim” gibi makyajlanmış politikalar altında ulus-ötesi şirketlerin ve uluslararası finans sermayesinin *doğrudan* denetimi altına sokuldular.

Dolayısıyla, artık emperyalizm sadece orduları ve hükümet-

leri yoluyla değil, “üst kurulları”, DB, IMF ve DTÖ gibi örgütleri ve “derecelendirme şirketleri” gibi örgütlenme biçimleriyle de bu “yeni” emperyalist saldırıyı düzenler konumdadır. “İktisat” bilimi ise belki de insanlık tarihinde hiç olmadığı denli emperyalist bir gücün ideolojisine araç olmaya dönüşmüş durumdadır.

III. 5. Kriz ve Sonrası

Yakın tarihin de bize gösterdiği üzere, krizler ne denli derin olursa olsun, otomatik bir biçimde kapitalizmi batırmıyor. Kapitalizm insanlığı tahrip ederek ve üretim kapasitesini deşersizleştirerek yoluna devam ediyor. Her bir krizin yaşandığı konjonktür diğerinden farklı. Bu farklılığın tezahür ettiği iki alanı krizin etkilerini ve kapitalizmi aşma imkanlarını değerlendirirken özellikle dikkate almamız gerekiyor. İlk ve nispeten az değinilen alan, sermayenin ve devletin krize cevap şekli. Bu cevabı, hem verili coğrafyanın siyasi kültürü hem de krizin vuku buluş şekli belirliyor. Söz konusu cevap Çerçeve III. 2’de dünyanın belli başlı ekonomilerinde Temmuz 2008 - Mart 2009 dönemi için özetlenmiştir.

Çerçeve III.2:

Küresel Krize Karşı Politika Tepkileri Kronolojisi (Temmuz 2008-Mart 2009)

Temmuz 2008

Independent National Mortgage Corp.'un iştiraki olan Indymac Bank, (ABD'nin TMSF'si olan) FDIC'in gözetimine alındı. Bu ABD finans tarihindeki dördüncü büyük banka iflası idi.

Başkan Bush, Federal Konut İdaresi'nin (FHA) eşik-altı ipotek borçlularına 300 milyar dolara kadar garanti verilmesine yetki veren Konut ve Ekonomik İyileşme Kanunu (2008)'i onayladı.

Ağustos 2008

ABD Merkez Bankası (Fed), gösterge faiz oranlarını değiştirmede ve yüzde 2 düzeyinde bıraktı. Avrupa Merkez Bankası (ECB) ve İngiltere Merkez Bankası (BoE) de faiz oranlarını değiştirmediler.

Eylül 2008

ABD Hükümeti, ABD'nin 12 trilyon dolar hacmindeki ipotekli konut piyasasının yaklaşık yüzde ellisine sahip (veya garanti eden) Fannie Mae ve Freddie Mac'ı kamulaştırdı.

Fed, American International Group'un (AIG) iflasını önlemek için bu şirkete 85 milyar dolar ödünç verdi ve hisselerinin yüzde 80'ine sahip oldu.

ABD Hazine Bakanı Paulson'un finansal kurtarma planı açıklandı.

Washington Mutual'ın (WaMu) yönetimi FDIC'e geçti, WaMu'nun bankacılık kesimindeki varlıkları JP Morgan Chase'e satıldı.

Acil Ekonomik İstikrar Kanun Tasarısı ABD Temsilciler Meclisi'nde reddedildi.

FDIC, Citigroup Inc.'in Wachovia'nın bankacılık faaliyetlerini devralacağını açıkladı.

ABD Hazinesi vergi kanunu hükümlerini değiştirerek bir başka bankayı satın alan bankanın satın alınan banka zararlarını vergi matrahından düşebilmesini sağladı.

Ekim 2008

ABD Senatosu, Temsilciler Meclisi'nde reddedilen kurtarma kanunu taslağının kendi versiyonunu onayladı; kanun Başkan Bush tarafından imzalanarak yürürlüğe girdi. Böylece acze düşmüş bankaların varlıklarını satın almak için TARP (Troubled Assets Relief Program) adıyla 700 milyar dolarlık bir fon yaratıldı. Şirketlerin ipotekli konut piyasaları ile ilgili “zehirli” varlıklar dolayısıyla batına riski ile karşılaşmamaları için muhasebe kuralları esnetildi. SEC'in (ABD'nin SPK'sı) finansal kuruluşların muhasebe esasları olan piyasa değerlemesi kurallarını esnetmesine imkân tanındı.

Fed, acil önlem olarak bankalara 900 milyar dolar kısa dönemli nakit kredisi ve finansal olmayan şirketlere 1.3 trilyon dolar doğrudan kredi vereceğini açıkladı.

ABD Gelir idaresi, yurt dışında likit varlık tutan ABD şirketlerinin parayı ülkeye getirmeleri halinde tâbi olacakları vergi mevzuatını şirketler lehine değiştirdi.

Fed ECB, BoE, Çin ve Kanada Merkez Bankaları ile eşgüdüm-lü olarak faiz oranlarını düşürdüklerini açıkladı; gösterge faiz oranları ve reeskont oranları 50 baz puan indirildi.

G7 ülkelerinin Merkez Bankası başkanları ve Hazine Bakanları kredi krizinin depresyona dönüşmemesi için eşgüdüm-lü ha-

reket etme konusunda uzlaştılar; ama somut bir plan üzerinde mutabakat sağlayamadılar.

ABD hükümeti, zor durumdaki finansal kuruluşlar için 250 milyar dolarlık yeni bir destek planı hazırladığını, söz konusu tutarın yarısının 9 büyük kuruluşa, ikinci yarısının ise daha küçük ölçekli 20-22 kuruluşa paylaştırılacağını açıkladı.

Fed, finans piyasalarına likidite sağlamak için para piyasası yatırım fonlarından ticari menkul kıymet ve mevduat sertifikası satın alabilecek yeni bir finansal aracı (MMIFF) kullanıma sunduğunu ve bu amaçla 540 milyar dolar harcayabileceğini açıkladı.

Fed, ECB ve diğer bazı merkez bankalarına sınırsız dolar swap imkânı tanımayı önerdi.

Fed, ay sonunda gösterge faiz oranlarını yüzde 1'e indirdi.

AB üyesi ülkeler mevduat güvencesi alt sınırının 20 bin euro'dan bir yıl için 50 bin euro'ya yükseltilmesini kararlaştırdılar, üye ülkelerin ilgili bakanları alt sınırın kademeli olarak 100 bin euro'ya yükseltilmesi için niyet beyan ettiler.

İngiltere hazinesi bankalara en az 200 milyar sterlin'lik özel likidite paketi hazırladı. BoE piyasalara üç ay vadeli dolar ve sterlin borç verme amacı ile ihalelere devam edeceğini açıkladı.

AB'nin Euro kullanan 15 üye ülkesinin devlet ve hükümet başkanları mali krize karşı eşgüdüm ve işbirliği içinde hareket etmeyi kararlaştırdılar; ancak somut önlem planlarının hazırlanmasını tekil ülkelere bıraktılar.

Almanya hükümeti Hypo Gayrimenkul'u kurtarmak için 50 milyar euro destek sağladı.

İngiltere bankaları zor durumdan kurtarmak için kapsamlı bir hükümet planı hazırladı.

Almanya hükümeti banka kurtarmaları için 500 milyar euro'luk bir paket hazırladı.

AB ülkeleri banka kurtarmaları için toplam 1.3 milyar euro ayırdılar. AB, Almanya'nın kurtarma planını destekleyeceğini ilan etti.

ECB kredi karşılığı kurallarını ve ikraz koşullarını yumuşattı. Hindistan ve Kanada faiz oranlarını düşürdüler.

İngiltere hükümeti Royal Bank of Scotland (RBS), HBOS ve Lloyds Bank'ın birleşmelerine 37 milyar sterlinlik sermaye katkısı ile destek olacağını açıkladı.

Kasım 2008

ABD Hazine Bakanı Paulson 700 milyar dolarlık TARP'ın bakiyesi olan 410 milyar doları "zehirli" varlıkları satın almak yerine finansal şirketlerin sermayelendirilmesi için kullanmak istediğini açıkladı.

G-20 ülkelerinin temsilcileri Washington'da toplanarak aşağıdaki ilkeleri vurguladılar: saydamlığı ve hesap verilebilirliği güçlendirmek, düzenlemeleri iyileştirmek, piyasaların işlerliğini sağlamak, işbirliğini güçlendirmek ve uluslararası kuruluşlarda reforma yönelmek. Somut ve ayrıntılı bir plan üzerinde mutabakata ulaşılamadı.

ABD Hazinesi finansal kuruluşları kurtarma amaçlı parasal destekleri sürdürdü; hükümet zor duruma düşen Citigroup'a sermaye desteği sağlamaya karar verdi.

Fed, finansal sistemi canlandırmak için 800 milyar dolar daha kullanmayı taahhüt etti; bunun 600 milyar dolarının ipotekli konut piyasasındaki senetler için kullanılması öngörüldü.

ABD Hazine Bakanı Paulson, Temsilciler Meclisi'ndeki konuşmasında kurtarma planının korunması gerektiğini, ancak bu planın tüm sorunlara çare olamayacağını, kredilendirme sistemine işlerlik kazandırılmasını vurguladı.

Basel'de yerleşik BIS, banka aktiflerinin piyasa ilkelerine uy-

gun ve hakça değerlendirilmesinde rehberlik sağlamak amacı ile bir tavsiye raporu yayınladı.

ECB faiz oranlarını 50 baz puan düşürerek yüzde 3.25'e, BoE 150 baz puan düşürerek yüzde 3.0'e, Japonya Merkez Bankası yüzde 0.5'den yüzde 0.3'e indirdi.

Çin, iç talebi canlandırmaya yönelik 586 milyar dolarlık bir harcama paketi açıkladı. Bu tutarın 2009 ve 2010 yıllarında alt yapı ve sosyal refah için kullanılması öngörüldü.

Rusya Merkez Bankası artan sermaye çıkışları ve enflasyonist baskılar dolayısıyla faiz oranlarını 100 baz puan yükseltti (bu yıl içindeki beşinci artış).

Aralık 2008

ABD hükümeti, zordurumdaki otomotiv sektörünü kurtarmaya yönelik kredi desteği paketini açıkladı. Bu destekten en çok General Motors ve Chrysler yararlanacak; kaynak TARP'tan sağlanacak.

ABD hükümeti, ülkenin ikinci büyük bankası olan ve çoğunlukla ipotek piyasası ile ilişkili 306 milyar dolarlık "zehirli" aktifleri bulunan Citigroup'a destek çıktı, bu varlıklar karşılığında garanti verdi ve 40 milyar dolar ek sermaye sağladı.

Fed, faiz oranını yüzde 0-0.25 aralığına çekti.

ECB, faiz oranını yüzde 2.5'a düşürdü.

BoE, faiz oranını 100 baz puan düşürerek yüzde 2'ye getirdi; ikraz kısıtlamalarını gevşeteceğini açıkladı.

Japon hükümeti bankaların sermayelendirilmesi için ayrılan fonu 6 katına (131 milyar dolar düzeyine) çıkardı, Japonya Merkez Bankası gösterge faiz oranını yüzde 0.3'den yüzde 0.1'e indirdi.

Çin Merkez Bankası Eylül 2008'den bu yana beşinci faiz indirimini yaptı, bankaların zorunlu karşılık oranlarını düşürdü.

Hindistan faiz oranlarını büyümeyi teşvik etmek için düşürdü, Mart 2009 sonrası için 3 trilyon rupi'lik bir harcama planı hazırladı.

ABD Hazine Bakanlığı, General Motors'un ayakta kalabilmesi için bağlı finans şirketi GMAC'ye destek oldu, imtiyazlı hisse almaya karar verdi.

Başkan Obama, ekonomiyi canlandırmak ve istihdamı artırmak için iki yıl süreli bir teşvik paketi hazırladıklarını açıkladı.

ECB, faiz oranlarını 50 baz puan düşürerek yüzde 2'ye çekti.

BoE gösterge faiz oranını 50 baz puan düşürerek yüzde 1.5'a indirdi.

İngiltere hükümeti, yeni bir banka kurtarma planı açıkladı. Plan bankalara güvenin artırılmasını ve kredi akımlarının özendirilmesini, riskli varlıkların belirli bir prim ödenmesi karşılığında devletçe sigortalanmasını öngörüyor.

Kanada Merkez Bankası, faiz oranlarını 50 baz puan düşürerek yüzde 1'e indirdi.

Brezilya Merkez Bankası, borç verme faizlerini 100 baz puan düşürdü.

Ocak 2009

AB Temsilciler Meclisi, Başkan Obama'nın önerisiyle hazırlanan Federal Harcamalar Kanunu'nu kabul etti.

Şubat 2009

ABD Hazine Bakanlığı finansal kriz sırasında hükümetten destek alan finansal kuruluş yöneticilerinin maaş ve benzeri kazançlarına kısıtlar koydu.

Rusya küresel finansal krizle mücadele ederken, tekil şirketleri kurtarma yerine bankacılık kesimi aracılığı ile desteklemeyi tercih edeceğini ve önemli bütçe kısıtlarına gideceğini ilan etti.

BoE faiz oranlarını Ekim 2008’den bu yana beşinci kez düşürdü (yüzde 1.5’den yüzde 1.0’e).

Kanada Parlamentosu 40 milyar dolarlık uyarıcı önlemler içeren erken bir bütçe hazırladı.

ABD’de 2009 yılında faaliyetine son verilen bankaların sayısı 9’a çıktı.

ABD Hazine Bakanı Geithner, ABD finansal sistemini “temizlemek” için Finansal İstikrar Planı’nı yürürlüğe koydu. 2 trilyonluk mali porteye sahip olan Plan (i) hükümet yatırımlarını idare etmek için bir Finansal İstikrar Tröstü kurulmasını; (ii) banka bilançolarının “temizlenmesi” için bir yatırım fonu oluşturulmasını; (iii) tüketicilere, iş dünyasına ve küçük üreticilere dönük bir ödünç verme inisiyatifi geliştirilmesini; (iv) konut sektörünün desteklenmesini ve ipotekli konutlara el konulmasının önlenmesini öngörüyor.

JP Morgan Chase, Citigroup, Bank of America, Fannie Mae ve Freddy Mac ipotekli konutlara el koyma uygulamasını yaklaşık bir ay süreyle askıya aldılar.

G-7 Maliye Bakanları ve Merkez Bankaları Başkanları küresel resesyona karşı uygulanacak maliye politikalarının temel ilkeleri üzerine bir duyuru yayınladılar.

ABD’de Canlanma ve Yeniden Yatırım Kanunu Başkan Obama tarafından imzalanarak yürürlüğe girdi. Mali portesi 787 milyar dolar olan kanun, 3.5 milyon kişiye istihdam yaratılmasını (veya istihdamın korunmasını), tüketim harcamalarının vergi indirimleriyle canlandırılmasını ve altyapının yeniden inşasını amaçlıyor.

İngiltere hükümeti, millileştirdiği Northern Rock’a ipotekli konut satışları amacı ile 14 milyar sterlin aktardı.

Avrupa liderleri Berlin’deki toplantılarında finansal düzenlemenin yeniden yapılandırılması gereğini kabul ettiler; yeni

düzenlemede vergi cennetlerine daha sıkı denetim ve “hedge” fonlara daha ciddi gözetim öngörülüyor. AB bünyesindeki Finansal İstikrar Forumu’nun gözetim rolünün artırılması üzerinde mutabık kalındı.

ABD Hazine Bakanlığı, bankalara Sermaye Desteği Programı’nın ayrıntılarını yayımladı.

İngiltere hükümeti 712 milyar dolar tutarındaki “zehirli” varlıklara garanti sağlayan ve Mart 2009 sonuna kadar geçerli olacak bir planı (Varlık Koruma Planı) ilan etti.

ABD Hazinesi, Citigroup’un yüzde 36 hissesine (tercihli hisse-leri adi hisselerle dönüştürerek) sahip olacağını açıkladı.

İngiltere hükümeti, RBS’ye 25.5 milyar sterlin enjekte etme planını açıkladı. RBS, “zehirli” varlıklarının 325 milyar sterlin’lik kısmını Varlık Koruma Planı kapsamına aktaracak.

ABD Başkanı Obama, ABD için 10 yıllık bir bütçe tasarısını kamu oyuna açıkladı.

Mart 2009

ABD Hükümeti, AIG’ye 30 milyar dolarlık destek sağladı.

ASEAN, küresel krize karşı önlemleri görüşmek üzere toplandı.

ABD Hazine Bakanlığı Varlığa Dayalı Menkul Kıymet Ödünç-leri İmkânı (TALF)’nı açıkladı.

AB kredi derecelendirme kuruluşları için yeni düzenlemeleri yürürlüğe koydu.

G-20 Finans Bakanları Nisan 2009’daki Londra Zirvesi öncesinde dünya ekonomisini durgunluktan çıkarmak üzere “kalıcı ve sürekli bir çaba” gösterilmesi için bir taahhütte bulundular.

Fed kredi hacmini artırmak ve ekonomiyi canlandırmak üzere 1.2 trilyon dolarlık varlık satın alımına gideceğini ilan etti.

2008 yılının ortalarından itibaren krize karşı iktisat politikası tepkilerinin genel görünümünü şöyle özetlemek mümkündür: (i) Kredi sistemine yeniden işlerlik kazandırabilmek için ekonomilere yüksek ölçülerde likidite enjekte edilmesi, faiz hadlerinin aşamalı olarak, fakat hızla indirilmesi, merkez bankalarının karşılık kurallarının yumuşatılması ve zorunlu karşılık oranlarının düşürülmesi; (ii) Özellikle finans kesimindekiler olmak üzere, kilit önem taşıdığı varsayılan şirket ve/veya sektörleri “kurtarma” çabalarına girişilmesi, bu amaçla kamulaştırmalara ve kamu iştiraki uygulamalarına başvurulması; (iii) Genel talep yetersizliğinin uluslararası ekonomiyi depresyona sürüklememesi için kamu kesiminin altyapı ve sosyal hizmet amaçlı harcamalarına hız verilmesi.

Burada ilginç olan husus şudur: Gelişmiş ülke ekonomi yönetimleri ortodoks iktisadın yıllarca lanetlediği (şirket kurtarma, açık kamu bütçeleri, kamulaştırma, v.b.) uygulamalara 2007-09’un kriz koşullarında başvurmakta hiçbir sakınca görmemişlerdir. Bunun yanında iktisat politikalarında tepkime hızının yüksekliği de dikkat çekicidir. “2008 Paniği”nden kısa bir süre sonra başta ABD ve AB olmak üzere dünyanın belli başlı ekonomileri (orta vadede etkili olup olamayacağı ve yapısal sorunları giderip gideremeyeceği tartışma konusu olsa bile) bazı önlemleri hızla uygulamaya yönelmişlerdir. Oysa Bölüm VII’de ele alınacağı gibi Türkiye ekonomi yönetimi, uluslararası örneklerden farklı olarak, krize karşı politika kararlarını almakta ciddi bir atalet sergilemektedir.

Ancak Kasım 2008’deki G-20 toplantısı sonrasında yayımlanan kapanış bildirgesindeki basmakalıp ve anlamsız retorik, kapitalizmin bugünkü güç merkezlerinin ortodoks iktisadın teorik aygıtlarını ve dünya ölçeğinde etkisini sürdüren kurumsal yapıları korumakta ısrarlı olduklarına işaret etmektedir. Bunun yanında söz konusu güç merkezlerinin küresel ölçekte eşgü-

dümlü bir bunalımdan çıkış stratejisi üzerinde henüz mutabakat sağlayamadıkları da kaydedilmelidir. Örneğin ABD ve İngiltere, finans sektörünün yeniden düzenlenmesini fazla vurgulamadan, genişletici para ve maliye politikalarını ön plana çıkarma eğilimindedir. Oysa AB'nin iki etkili ülkesi Almanya ve Fransa, ekonomiyi genişletme amaçlı abartılı uyarıcıların neoliberal modelin uygulanmasında sistemik sıkıntılar yaratacağından ve AB'nin fiskal düzenini sarsacağından kaygı duymakta, uluslararası finans sektörü üzerindeki gözetim ve denetimin sıkılaştırılmasını istemektedirler. G-20'nin gelişmekte olan ülkeleri ise şimdilik ortak bir tutum sergilemekten uzak görünmektedir. Küresel ekonominin yönetimi üzerindeki görüş ayrılıklarının Nisan 2009'da Londra'da toplanacak G-20 zirvesinde ne ölçüde giderilebileceği belirsizdir. Ne var ki, artık yarının dünyasının başka bir dünya olacağı artık iyice ortaya çıkmıştır.

Günümüz dünyasında 1930'ların bunalımında yaşananlar yaşanmaya başlamadığı gibi, bir günlük ani borsa çöküşleri ve bunların karşısında ne yapacağını bilemeyen kapitalist devletler de yok; ancak uzun süreli durgunlukların önemli bir örneği var: Japonya'nın 1990'lar boyunca devam eden sürünmesi ve hâlâ toparlanamaması. Bu tarz, yani sürünerek (ki sürünmenin toplumsal katmanlar üzerindeki etkisi ülkenin zenginliği ve siyasi kültürü tarafından belirlenecektir) krizi onyıllar boyunca yaşamak olasılıklardan biri.

İkinci alan ise, solun, daha doğrusu işçi sınıfının örgütlülüğü ve sosyalizmi kurma iştiağı ve enerjisidir. Bu alanda umut verici birçok gelişme olmasına rağmen, bugün için dünya genelinde, özellikle büyük kapitalist ülkelerde kapitalizmi aşacak bir örgütlülük potansiyeli maalesef gözükmemektedir. Bununla birlikte, küreselleşme ve onun ideolojik ve kültürel ifadesi olan post-modernizmden, sivil toplumculuğa, liberal akımlara kadar bir çok eğilim hızla itibar kaybetmektedir.

Bu açıdan, önümüzdeki yıllar sosyalizmin çekiciliğini arttırabileceği gibi, barbarca düzenlerin dayatılma ihtimalini de besleyebilecek toplumsal, siyasal ve ekolojik gelişmelere, hatta insanlığı yok edebilecek çılgınlıklara gebe dir. Eğer yok edilmezse, insanlığın geleceği, tek tek insanların kendilerini aşan dinamiklerin bilinciyle davranabilen örgütlülüklerinin eseri olacaktır. Yaşadığımız derin kriz, bir yandan bu geleceği tahayyül ederken bir yandan o örgütlülükleri kurma imkanını veriyor.

III.6. Çevre Ekonomilerinin Krizle Karşılaşma ve Uyum Biçimleri

1998-2007 döneminin tümünde veya daha da önemlisi, çevrimin “yükseliş” aşamasını oluşturan 2002-2007 yıllarında çevre ekonomileri arasındaki uyum farklılıklarını üç ana grupta inceleyebiliriz. Hemen hemen tüm ekonomilerde bu çevrimin ikinci aşamasında büyüme hızları (bazı ülkelerde ilk aşamadaki negatif oranları izleyerek) yukarı çekilmesine rağmen, 1989-1997 çevrimiyle (hem dış açık, hem de milli gelir hareketleri bakımından) farklılara dikkat çekmek yararlıdır.

Birinci uyum biçimi, 1998-2001 yıllarında ağır finansal kriz geçiren ve bu tür bir riske karşı savunma mekanizmalarını harekete geçiren çevre ekonomileri tarafından izlendi. Doğu Asya ve Latin Amerika ekonomilerinin büyük bölümü, yatırım oranlarını aşağıya çekerek, ulusal tasarruflarını ise ya (Asya’da olduğu gibi) yüksek oranlarda sürdürdüler; ya da (Latin Amerika’daki gibi) yukarıya çektiler. Cari işlem açıkları önce aşağıya çekildi; pek çok ülkede dış fazlalara dönüştü; kriz yıllarında artan dış borç servisi ve yüksek tempolu rezerv birikimi böylece gerçekleşti. Bu ekonomilerin büyük bölümünde büyüme hızı, bir önceki çevrime (1989-1997’ye) göre aşağıya çekildi.

İkinci olarak, “pozitif” bir uyum biçiminden söz edebiliriz. Bu, dünya ekonomisinin 2001’i izleyen alt-dönemindeki özellik-

leri bir fırsata dönüştürerek cari işlem dengelerinde (dış açığın *azalması* veya dış *fazla gerçekleşmesi* anlamında) düzelmeleri yükselen büyüme hızlarıyla birleştirebilen ekonomileri kapsamaktadır. Burada da iki alt-grup vardır. Birincisi, petrol fiyatlarındaki artışın nimetinden yararlanan ekonomilerdir. Petrol ihracatçılarını temsil eden Orta Doğu ülkelerini örnek verirse 1997’de ortalama (ağırlıklandırılmış) tasarruf ve yatırım oranları yüzde 25 ve 23 iken, bu oranlar (aynı sırayla) 2007’de yüzde 45 ve 25’e çıkmıştı. Tablo III.1’de gösterildiği gibi, petrol ihracatçılarının cari işlem fazlasının aynı tarihler arasında 22 milyar dolardan 404 milyar dolara çıkmasının ardında bu etkenler rol oynadı.

Pozitif uyum biçiminin ikinci türü, ABD’nin astronomik cari işlem fazlasını, ihracat artışlarına ve göreceli olarak korunan bir iç pazara dayalı dış fazlalara (veya dış denge düzelmelerine) dönüştüren ve bunu hem yatırım, hem de daha yüksek tempolu tasarruf artışlarıyla gerçekleştiren ekonomilerde gerçekleşti. En çarpıcı örnekler Çin ile Hindistan’dır. Bu ekonomiler sermaye hareketleri üzerinde uyguladıkları denetimler sayesinde reel döviz kurunu hedefleyerek, aktif sanayi politikalarını tasfiye etmeyerek ve DTÖ kuralları dışında dış ticareti serbestleştirmeyi zorlayan bağlantılardan uzak durarak rekabet güçlerini yükseltme başarısını gösterebilmişlerdir. Büyük çevre ekonomilerinden Filipinler (ve 2003’ten itibaren) Arjantin de bu gruba katılabilir.

Üçüncü uyum biçimini, süper emperyalist ekonominin olanaklarına sahip olmadan, 2001 sonrasında dünya ekonomileriyle ilişkilerini “küçük Amerikalar” gibi sürdüren ülkeler oluşturmaktadır. Türkiye, Güney Afrika, Orta ve Doğu Avrupa ekonomileri bu gruba giriyor. Kendilerini, uluslararası sermaye hareketlerinin canlanmasına teslim eden, açık veya örtülü enflasyon hedeflemesi önceliği nedeniyle daraltıcı para (yük-

sek faiz) politikaları ve “yapısal reform” adı altında pazarlanan “piyasa dostu” (emek-karşıtı) kurumsal düzenlemeler dışında politika seçeneklerini devre dışı bırakan, böylece iç pazardaki genişlemeyi büyük ölçüde dış kaynak girişlerine bağımlı kılan, ucuzlayan reel döviz fiyatları nedeniyle ithalat ve cari işlem açıkları hızla tırmanan bu ekonomilerin 2002-2007 yıllarında büyüme hızları yükselmiştir. Son iki çevrimin tümü karşılaştırıldığında, 1989’u izleyen yıllarda sistem değişikliği nedeniyle genellikle daralan Avrupa’daki eski sosyalist ekonomiler ikinci çevrimde pozitif, ancak “orta halli” büyüme patikalarına geçmiştir¹⁷. Türkiye’de ise ilk çevrimin (1989-1997’nin) ortalama büyüme hızı olan yüzde 4.3, ikinci çevrimde (1998-2007’de) yüzde 3.6’ya düşmüştür. Orta-Doğu Avrupa’nın dört büyük ekonomisini, Türkiye ve Güney Afrika’yı birlikte ele alırsak, bu altı ülkeli grupta son çevrimde (ağırlıksız yıllık ortalamalar olarak) yüksek dış açık, artan dış borçlanma öğeleriyle birlikte gerçekleşen büyüme hızının sadece yüzde 3.9’a ulaştığını ve bu oranın yeni ortama “yavaşlayarak uyum” gösteren Asya ekonomilerinin gerisinde kaldığına işaret etmek gerekir¹⁸.

Bu ülke grubunun 2001 sonrası büyümesinde dış kaynak girişlerinin önemli katkısına yukarıda değinmiştik. Nitekim tüm yükselen piyasa ekonomilerine yönelen özel sermaye akımları 1996’da sadece 161 milyar dolar iken, bu rakam 2003’te 237 milyara, 2007’de krizin hemen öncesinde de 929 milyar dolara ulaşmış durumdaydı. Net sermaye girişinin 2008’te yarı yarıya düşeceği, 2009’da da 165 milyar dolara (yaklaşık 1996 düzeyine) gerileyeceği tahmin edilmektedir (Tablo III.3). Bu rakam fi-

17 Orta-Doğu Avrupa’nın dört büyük ekonomisi olan Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Romanya’nın 1989-1997’deki ortalama yıllık (ağırlıksız) büyüme oranları, yüzde -0.4; 1998-2007’de ise yüzde 4’tür.

18 Endonezya, Güney Kore, Malezya ve Tayland’dan oluşan (ve 1998 krizinin patlak verdiği) grubun 1989-1997 ve 1998-2007 çevrimlerindeki (ağırlıksız) ortalama büyüme hızları yüzde 8.1’den yüzde 4.4’e gerilemiştir.

nans balonunun tepe noktasından başlayarak 5.6 katı bir çöküş vermektedir. Bu çöküşten en fazla etkilenecek olanlar üçüncü gruptaki ülkelerdir.

2007'deki şişkinliğe değin uluslararası finans akımlarını ilginç özellikleri göze çarpmaktadır: Yükselen piyasa ekonomilerine sermaye girişi yaşanırken, bir yandan da söz konusu ülkelerde dış borçluluğun ve rezerv birikiminin eş-anlı olarak artmakta olduğu gözükmemektedir. Söz konusu ülkelerde rezervler 1996'da 312 milyar dolardan başlayarak 10 misli artış göstermiş ve 2007'de 3.7 trilyon dolara çıkmıştır. Yükselen piyasalarda dış borçlar da paralel bir biçimde 2003'te 2.2 trilyon dolardan 2007'de 3.7 trilyon dolara çıkmıştır. 2009'da rezervlerin 4.4 trilyona, borçların ise 4.0 trilyon dolara çıkacağı tahmin edilmektedir.

Uluslararası sermaye akımlarının 2003 sonrası seyrinde, ilgili ülkelerde yerleşiklerin yurt dışına yoğun bir biçimde sermaye çıkartmakta oldukları görülmektedir. 2007'de yerleşiklerin ülke dışına çıkarttıkları sermaye toplam özel sermaye girişlerinin yaklaşık üçte biri idi; 2009'de bu rakamın toplam özel sermaye girişinin üstüne çıkacağı anlaşılmaktadır.

Özet olarak, 2003 sonrasında yükselen piyasa ekonomilerinde yaşanan sermaye girişleri çoğunlukla rezerv birikimine ve yerleşiklerin ülke dışına çıkardıkları sermaye hareketlerine tahsis edilmiş gözükmemektedir. Bu arada söz konusu akımlar yoğun bir dış borçlanma yükünü de beraberinde getirmiştir. Ancak, şişkinleşen finans balonu 2007'te zirveyi gördükten sonra hızla çöküntüye uğramıştır.

Tablo III.3: Yükselen Piyasa Ekonomilerine Net Yabancı Sermaye Akımları, 1996-2009
(Milyar Dolar)

	1996	2003	2007	2008 ^a	2009 ^b
Net Özel Sermaye Akımları	161.4	236.7	928.6	465.8	165.3
DYY+Portföy Yatırımları	128.6	138.5	296.1	174.1	194.8
Yerleşiklerin Sermaye İhracı	123.7	-49.8	-384.4	-421.9	-271.7
Rezerv Değişimleri	-90.4	-272.5	-948.7	-444.3	-245.9
Not edilmek üzere:					
Toplam Uluslararası Rezervler (altın hariç)	311.8	1,250.9	3,705.3	4,094.6	4,446.6
Toplam Dış Borç		2,230.2	3,662.5	3,884.0	3,989.2
a: Geçici; b: Tahmin; c: “-” artış gösterir					
Kaynak: Uluslararası Finans Enstitüsü, Ocak 2009					

Çevre ekonomilerine dönük yabancı sermaye akımlarında gerçekleşen “ani bir durma” veya “tersine dönüş”, dünya ekonomisinin son çevrimine yukarıda açıklanan “üçüncü uyum” biçimi içinde katılan ekonomileri kırılğan konumda yakalayacaktı. Öyle de oldu. Eylül 2008’den itibaren bu tür bir *durma/tersine dönüş* süreci başlamıştır. Düzey ve oran olarak yüksek, niteliği bozuk cari açık ve dış borç göstergeleri ile krize yakalanan ülkelerin uluslararası finans kapital için taşıdığı öncelik, dış borç yükümlülüklerinin kesintisiz ve pürüzsüz sürdürülmesidir. Bu nedenle, bu gruptaki ekonomiler için genişleyici makro-ekonomik politikalar önerilemez. Zira, iç talepte genişleme, bu ekonomilerin yapısal özellikleri gereği, cari açığı yukarı çeken etkiler doğurur. Uluslararası finans kapitalin, çevre ekonomilerinden *çıkışa yönelen sıcak para stoku artı kesintisiz dış borç servisi* öğelerinden oluşan dış kaynak talebine, bir de makro-ekonomik politikaların cari işlem açığını genişletici (veya yüksek dış açığı sürdürücü) etkilerinin eklenmesi, kabul edilemez. Emperyalist sistemin uzunca bir süre net kaynak aktardığı bu ekonomiler için “faturayı ödemenin”, yani, küçülerek, durgun-

laşarak cari işlem fazlalarına yönelmenin ve dış dünyaya büyük boyutlarda net kaynak aktarmanın zamanı gelmiştir. Bu talepleri hayata geçirmenin ana araçlarından biri de IMF olacaktır. Zira, Kasım 2008'den itibaren IMF'ye stand-by için başvuran ülkelerin (özel bir "vaka" olan İzlanda'yı saymazsak) yukarıda tanımlanan "kırılgan" konumda krizle karşılaşan çevre ekonomilerinden (Macaristan, Pakistan, Beyaz Rusya, Letonya, Ukrayna ve Türkiye'den) oluşması şaşırtıcı değildir. Bu ekonomilerin hepsi için ana reçete, daraltıcı makro-politikalar olmuştur.

Finansal krizin ABD/Avrupa ile sınırlı kalmayabileceği ve büyük çevre ekonomilerinin genişleyici doğrultuda bir ayrışma göstererek dünya ekonomisindeki olumsuz gidişatı frenleyebileceği beklentilerinin geçersizliği Eylül 2008'de açık-seçik ortaya çıktı. Buna karşılık metropol sermayesi, devletleri ve kervana "hariçten gazel okuyarak" sonradan katılan IMF¹⁹, kriz ortamına dış fazla/dış denge ve çok yüksek rezervlerle giren çevre ekonomilerinde iç talebi genişleten politikaları teşvik ettiler; yüksek boyutlu kamu harcamalarını artıran ve/veya faiz indirimlerine giden Çin, Güney Kore, Brezilya, Hindistan gibi ülkelerin ekonomik yönetimlerini alkışladılar. Beklenti şuydu: Uygun koşulları taşıyan ekonomilerde bu davranış biçiminin yaygınlaşması, bu ülkelerin ithalat talebini yukarı çekecek, "küresel dengesizlikler" hafiflerken, dünya ekonomisinin daralması frenlenecekti.

Emperyalizm ve onun ana öğelerinden biri olan finans kapital, on yıl içinde iki büyük kriz yarattı. 1997-1998'de Doğu

19 IMF'nin Genel Direktörü Strauss-Kahn ve baş iktisatçısı Blanchard "her ülke milli gelirinin yüzde 2'si oranında mali genişlemeye yönelsin" diye bir çağrıda bulunuyorlar. Ama bu genel çağrıya "koşulları uygun olmayan ülkeler" diye bir istisna da ekliyorlar. "İstisnai" gruba yukarıda tanımlanan "kırılgan" ekonomilerin girdiği açıktır. Kırılgan olmayan ülkelerin IMF'ye başvurması söz konusu olmayacağına göre, Strauss-Kahn ve Blanchard'ın "mali genişleme" çağrısı, metropol ekonomilerdeki uygulamaları gözledikten sonra kervana "hariçten gazel okuyarak" katılmaktır (bkz. VI.1).

Asya'da patlak veren ilk kriz çevre ekonomilerini yangın yerine çevirdi; emperyalizmi güçlendirdi; mazlum halkların metropole bağımlılığını artırdı ve dünya ekonomisinin tüm ana bloklarının ABD emperyalizminin yayılmacılığının, finans kapitalin doymazlığının, Amerikalıların abartılı tüketim düzeylerinin finansmanı için seferber olmasına yol açtı. 2007-2008 krizi, öncekinden farklı olarak sistemin tam göbeğinde, ABD'de patlak verdi; metropol ekonomilerine yayıldı; sonunda çevreye taşınarak dünya ekonomisinin yoksul coğrafyalarını bir kez daha ve adım adım yangın yerine çevirmeye başladı. Bugünkü ortam, kırılğan çevre ekonomileri için finansal krizlerin Doğu Asya'dan Latin Amerika'ya kadar uzanan coğrafyadaki bir dizi ülkeyi sarstığı 1997-2001 döneminden daha ağır sorunları taşımaktadır.

Krizlerin kapitalizmin doğası gereği olduğu artık biliniyor.. Krizsiz bir dünyanın ancak kapitalizmin aşılmasıyla mümkün olabileceği seksen yıl önce patlak veren büyük bunalımda ortaya çıkmıştı. Bu nedenle krize karşı programların başlangıç ve/veya bitim noktaları kapitalizmin ve emperyalizmin temel ilişkilerini hedeflemek olmalıdır.

IV

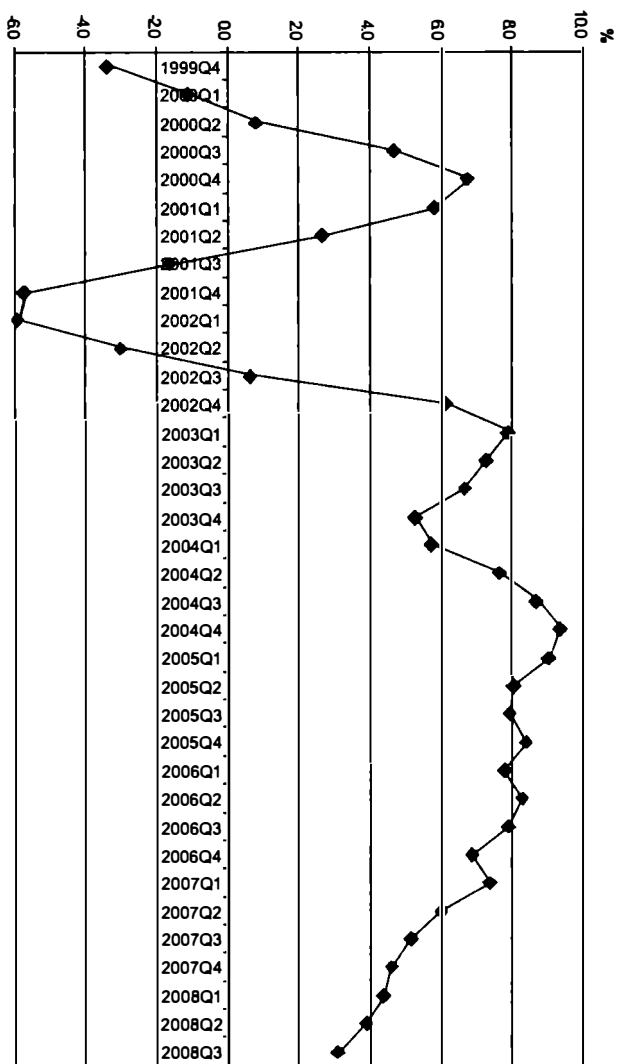
TÜRKİYE EKONOMİSİNİN DURGUNLUĞA GİDİŞİ

IV.1. Durgunluğun Orta Dönemli Belirtileri

1999-2001 bunalımını izleyen dört yılda Türkiye ekonomisinin bunalım sürecinde oluşan atıl kapasitelerin de kullanılmasıyla hızlı bir derlenme - toparlanma yaşadığı Şekil IV.1'den izlenmektedir. Şekil IV.1'de işaretlenen yıllık büyüme hızı değerleri, son on iki aylık GSYİH'nın bir yıl önceki GSYİH ile kıyaslanması ile hesaplanmış, böylece üç aylık dönemler itibarıyla yurtiçi hasıladaki dalgalanmaların etkileri azaltılmıştır. Şekil IV.1, 2004'ün konjonktürel yükseliş evresinin son yılı olduğunu, bu yıldan sonra iniş evresinin başladığını göstermektedir. 2005'de yüzde 8 çevresinde gerçekleşen GSYİH artış oranı daha sonra tedricen gerilemiş, 2008'in ikinci çeyreği itibarıyla yüzde 4, üçüncü çeyreği itibarıyla de yüzde 3 yakınlarına inmiştir.

Şekil IV.1: GSYİH Yıllık Artış Hızları, 1999-2008 (%)

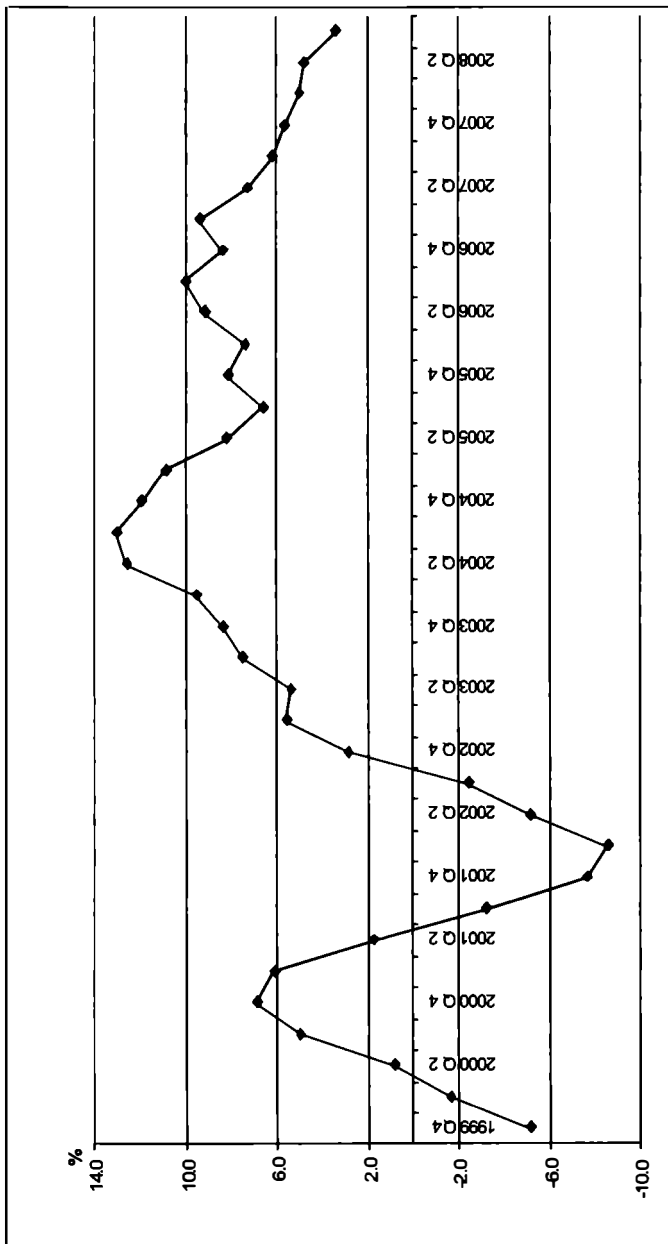
İmalat sanayii katma değeri (İSKD) de benzer bir seyir izlemiştir (bkz. Şekil IV.2). 2005'in ilk çeyreği itibariyle yüzde 6 dolayındaki İSKD artış hızı, 2008'in üçüncü çeyreği itibariyle yüzde 4'ün altına gerilemiş bulunmaktadır. 1997:100 bazlı imalat sanayii üretim endeksinin Şekil IV.3'de sergilenen eğilimleri de İSKD'ninkine benzemektedir²⁰.

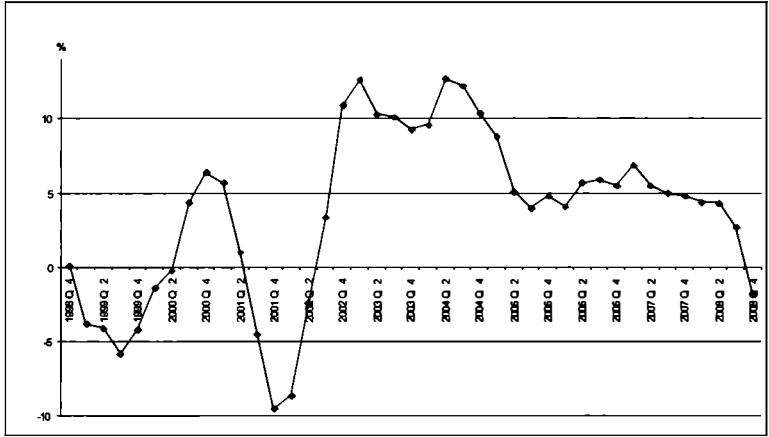
İmalat sanayiindeki hasıla artışının 2004 sonrasındaki yavaşlaması, kapasite kullanım oranlarında (KKO) 2001-04 dönemindeki yükselişin sona ermesi ile yakından ilgilidir (Bkz. Şekil IV. 4). Başka bir deyişle, KKO'daki artışın sınai hasıla artışına sağladığı destek 2005'den sonra ortadan kalkmıştır. 2008'in son üç çeyreği ise kaygı verici bir gidiş sergilemektedir: KKO 2008Q2'de yüzde 82 dolaylarında iken, Q3'de yüzde 79, Q4'de ise yüzde 71 dolaylarına gerilemiştir.

Şekil IV.1-4, Türkiye ekonomisindeki yavaşlama eğilimlerinin 2007 genel seçimleri ve Cumhurbaşkanlığı seçiminden, ya da 2008'deki Anayasal yargı süreçlerinin yarattığı gerilimlerden çok daha önce başladığına işaret etmektedir. Dolayısıyla, iktidar partisi çevrelerinin ekonomideki yavaşlamayı bu tür siyasal olaylara bağlayan açıklamaları inandırıcılıktan uzaktır. 2008'in son çeyreğinden başlayarak yoğunlaşan ekonomik bunalımın öncü göstergeleri ve nedenleri aşağıda ve Bölüm V'de ele alınacaktır.

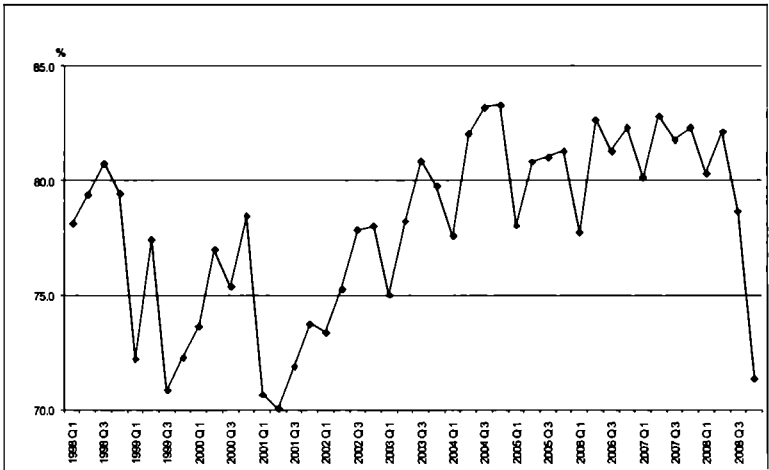
20 Şekil IV.2 - 3'deki hasıla artış oranlarının hesabı da Şekil IV. 1'dekine benzer biçimde yapılmış, son yılın katma değeri veya üretim endeksi değeri bir önceki yıla ait büyüklüklerle kıyaslanmıştır.

Şekil IV.2: İmalat Sanayii Katma Değeri Yıllık Artış Hızları, 1999-2008 (%)

Şekil IV.3: İmalat Sanayii Üretimi Yıllık Artış Hızları, 1998-2008 (%)

Kaynak: TÜİK.

Şekil IV.4: İmalat Sanayiinde Kapasite Kullanım Oranı, 1998-2008 (%)

Kaynak: TÜİK.

IV.2. Büyüme ve İstihdam

2008 yılına ilişkin ekonomik veriler yayınlanırken küresel krizin ve Türkiye ekonomisine yansımalarının boyutları da daha net anlaşılır hale gelmektedir. Türkiye ekonomisi GSYİH’sı 2008 yılının üçüncü çeyreğinde bir önceki yılın aynı dönemine göre sadece yüzde 0.5’lik bir artış göstermiştir (Şekil IV.5). İktisadi faaliyetlerin alt kalemlerini incelediğimizde bu dönemde tarım sektöründe yüzde 2.2’lik bir artış gözlemlenirken ekonominin itici gücü olarak nitelendirilen, istihdam yaratma açısından kritik bir öneme sahip olan imalat sanayiindeki daralmanın yüzde 1.1, inşaat sektöründeki daralmanın yüzde 4.3 düzeyine ulaştığını tespit etmekteyiz.

2009 başında dünya ekonomileri için büyüme tahminleri bir kez daha aşağı çekilirken, Türkiye ekonomisi için de daralmanın şimdiye dek öngörülenlerin de ötesinde bir boyut sergileyebileceği vurgusuna da sıklıkla rastlanmaktadır²¹. Bu koşullarda hızla artan ve 2008 yılı sonu itibarıyla rekor düzeye çıkarak 3.3 milyon kişiye yaklaşan işsiz sayısının, özellikle sanayideki daralmanın diğer sektörleri de etkilemesi ile birlikte 2009’da daha da yükselmesi beklenmektedir²².

2009 başında reel ekonomi ciddi bir daralmaya doğru yol alırken önemle vurgulanması gereken bir nokta da “çıkan krizin küresel/dış kaynaklı olduğu, Türkiye’nin krizi olmadığı, ancak Türkiye ekonomisinin direnmekte zorlanacağı bir kriz olduğu” yanılığıdır. Oysa Türkiye ekonomisinin 2001 krizi sonrası süreçte izlediği “spekülatif sermaye girişlerine dayalı büyüme” stratejisinin gerek büyümenin dinamiklerine, gerekse ekonomi-

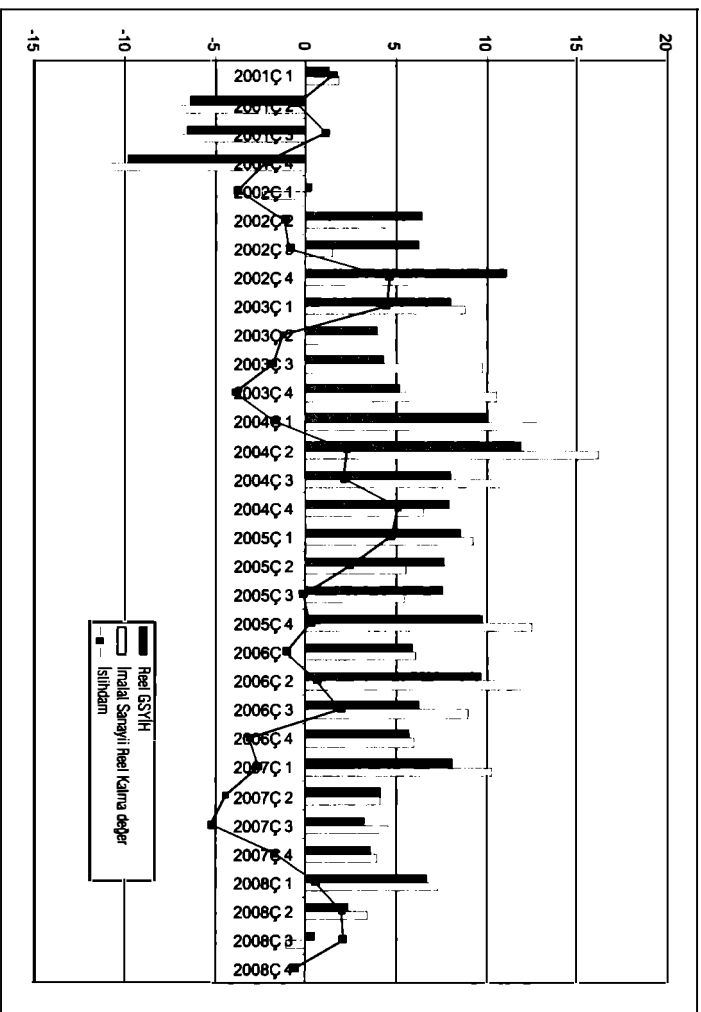
21 Örneğin bkz. S. Gürsel, “Gidişat vahim, yıl sonuna kadar işsiz sayısı 3.3 milyona çıkacak”, *Referans*, 22 Ocak 2009; H. Ersel, “Bir kötümserin bakışıyla Türkiye ve dünyada 2009 yılı gelişmeleri”, *Referans*, 9 Şubat 2009.

22 H. Güneş, “2009’da neler olabilir”, *Milliyet*, 31 Aralık 2008.

nin katma değer ve istihdam yaratma kapasitesine verdiği zarar ve bu zararın yansımalarının 2008 sonunda “tescillenen” küresel krizin çıkışından çok daha önce başladığı tekrar tekrar teşhir edilmelidir. Başka bir deyişle, 2002’den sonraki genişlemeyi Türkiye’deki siyasal iktidarın başarısı, 2008 ve sonrasındaki daralmayı ise olumsuz uluslararası şokların sonucu olarak algılamak yanlıştır. Söz konusu genişleme ve daralma, tek ve aynı sürecin parçalarıdır.

Şekil IV.5, Türkiye ekonomisi için 2001-2008 (3. çeyrek) döneminde yurtiçi hasıla ve imalat sanayii katma değeri yıllık reel artış hızına karşılık yıllık istihdam artış hızlarını sergilemektedir. Öncelikle, belirtmek gerekir ki, Türkiye ekonomisinin büyüme dinamiklerinde 2004 sonrası dönemde, özellikle 2006’dan bu yana ciddi bir durgunluk yaşanmaktadır. 2004 yılından bu yana her yıl büyüme performansı düşüş göstermektedir; imalata sanayiinin büyüme performansında da özellikle 2007 ve 2008 yılları boyunca yaşanan gerileme ve nihayet 2008 3. çeyreğindeki “küçülme” de dikkat çekicidir.

Şekil IV.5: GSYİH ve İstihdam Artışları (%)

Şekildeki önemli bir nokta da 2001 sonrası dönemde ekonomide büyüme performansı ile istihdam yaratma kapasitesi arasındaki bağıın kopmasıdır. Bu dönemde ekonominin “istihdam yaratmayan büyüme” özelliğinden ekonomik büyümenin temposunun yavaşlayıp, işsizliğin hızla arttığı “azalan büyüme artan işsizlik” özelliğine geçiş sergilemeye başladığı görülmektedir. 2002-08 (3. çeyrek) arasında yurtiçi reel hasıla yıllık artış oranı ortalaması yüzde 6.4, imalat sanayii reel katma değer yıllık artış oranı ortalaması yüzde 7.1’dir. Aynı dönemde yıllık istihdam artışı yüzde sıfıra yakın negatif değer almıştır. Ekonominin büyüme dinamiğinin “daraldığı” 2004 sonrası dönemde ise yurtiçi hasıla ortalama yıllık artış oranı ve imalat sanayii reel katma değer ortalama yıllık artış oranı sırasıyla yüzde 4.5 ve yüzde 5.3 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde Türkiye ekonomisinde istihdam yıllık ortalama yüzde 1.2 oranında **daralmıştır**. Tarım sektörünün çöküntüye uğraması ve sürekli ciddi istihdam kayıpları yaşaması, tarım dışı istihdam artışlarının iyice yavaşlaması ve zaman zaman negatife dönmesi ve işgücü arzındaki artışlar özellikle 2004 sonrası dönemde işsizlikteki büyük sıçramanın nedenleri arasında sayılabilir. 2002-07 döneminde 15 yaş üstü nüfus (birikimli olarak) 1 milyon 182 bin kişi artarken sivil işgücü 406 bin kişi azalmış, işgücüne katılım oranı da 2 puan düşmüştür. Aynı dönemde tarım sektörü istihdamındaki toplam kayıp 2 milyon 016 bin olarak gerçekleşirken, sanayi sektöründe yaratılan 274 bin, hizmetler sektöründe yaratılan 1 milyon 485 bin kişilik istihdam tarım sektöründeki toplam kaybı karşılamaktan uzak kalmıştır. İşgücüne katılma oranı bir anlamda iş bulma olanaklarını yitiren ve umudu kırılan sivil nüfusun boyutlarını da temsil etmektedir. Bu oran düşerken işsizlik göstergesinde anlamlı bir düşüş yaşanmaması ise sorunun aslında görünenden çok daha büyük olduğuna işaret etmektedir.

2007 yılında yüzde 10.6 düzeyinde gerçekleşen resmi işsizlik oranı 2008'de yüzde 13.6 olarak kaydedilmektedir. Kentlerde işsizlik 2007 yılında yüzde 12.2'den 2008 yılında yüzde 15.4'e yükselmiştir. 2008 yılında sanayi sektöründeki istihdam kaybı 210 bine yaklaşmış, tarım dışı işsizlik oranı 2007'deki yüzde 13.0 düzeyinden 2008'de yüzde 17.3'e çıkmıştır.

Küresel kriz 2008 yılı sonlarına doğru etkisini göstermeden önce de istihdam yaratamama sorunu Türkiye ekonomisinin 2001 sonrası büyüme dinamiklerinin ortaya çıkardığı en önemli sorunlardan biri olarak vurgulanmaktaydı²³. Küresel kriz bu durumu daha da vahimleştiren bir etken olarak ön plana çıkmıştır.

Küresel piyasalara yüksek arbitraj olanaklarına dayalı çok yüksek mali getiriler sunma, 2001 sonrası dönemde "kriz sonrası uyum" projesinin temel öğelerinden biri olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye menkul kıymet piyasalarında geçerli olan yüksek faiz oranları, uluslararası konjonktürün de "pozitif" etkisi ile spekülative sermayeyi ekonomiye çekmiş, bunun karşılığında ekonomide oluşan döviz bolluğu Lira'nın aşırı değerlenmesine neden olmuştur. (Bir birim yabancı para edinimi için gerekli TL karşılığına göre hesaplanmış) ÜFE bazlı Reel Döviz Kuru Endeksi (1995:100), Ocak 2009 sonu itibarıyla 1995 yılı ortalamasının yaklaşık yüzde 25, 2001'deki zirve değerinin yüzde 34 altındadır. Ekim 2008

Ocak 2009 döneminde döviz kurlarının yükselişi, TL'nin aşırı değerlenmesini sınırlı ölçüde giderebilmiştir.

Ucuzlayan döviz maliyetinin katkısı ile yaşanan ithalat patlaması bir yandan cari açığın olağanüstü boyutlara ulaşmasına yol açarken bir yandan da sanayi üretiminin ithalat bağımlılığının hızla arttığı bir sürece sürüklenmesine yol açmıştır. Türkiye ekonomisinin son yıllarda verdiği yavaşlama sinyallerine rağmen, genellikle ekonomik büyüme ile doğru yönde ilişkili olması beklenen cari açıklarda Eylül 2008'e kadar herhangi bir daralma

23 Bkz. BSB (2008).

olmamıştır. TL'deki aşırı değerlenmenin bu sonuçta payı olduğu kuşkusuzdur. Derlenme toparlanma eğiliminin zirve yılı olan 2004'de cari işlemler 14.4 milyar dolar açık vermiş, bundan sonra ekonominin giderek yavaşlamasına rağmen cari açıklar artmaya devam etmiştir (2005'de 22.1, 2006'da 31.9, 2007'de 37.7, 2008'de 41.4 milyar dolar). Ekonominin hızla durgunlaşmasına ve TL'nin görece değer yitirmesine koşut olarak, 2008'in son dört ayında cari açıklarda bir daralma izlenmektedir (son dört ayın cari açıkları toplamı yaklaşık 6.6 milyar dolardır). 2007 - 08'de cari açıkların nasıl finanse edildiği Bölüm V'de ele alınacaktır.

İthal bağımlılığının hızla artması sürecine koşut olarak özellikle yurtiçi aramalı sanayileri ithal sanayi ürünleri ile ikame edilmiş, yurtiçi sanayilerin yatay ve dikey bağlantıları hızla kopartılmıştır. “İhracata dayalı büyüme” stratejisi altında gittikçe daha fazla dış talep yaratılmasına bağımlı hale gelen Türkiye ekonomisi için 2002 sonrası dönemde ihracattaki büyüme de ithalattaki büyümeye bağımlı hale gelmiştir²⁴.

Elbette yurtdışı ithal girdilere sınırlı ölçüde katma değer ekleyerek geliştirilen ihracat, yurtiçi aramalı üretiminin ve yurtiçi sanayilerin teknolojik girdi-çıktı bağlantılarının parçalanmasına neden olmaktadır. Böylece ihracat artışı gerçekleştiren sektörler gerek katma değer, gerekse istihdam artışı gerçekleştirme- de son derece cılız kalmaktadır.

24 Bu durum gerek BSB (2008)'de, gerekse Z. Yüksel ve E. Türkan (2008), *Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar*, Ekonomik Araştırma Forumu Tartışma Metni, Koç Üniversitesi, çalışmasında ayrıntılı olarak incelenmektedir.

V

EKONOMİK BUNALIMIN KISA DÖNEMLİ SİNYALLERİ VE 2009'DA REEL EKONOMİ

V.1.Eski Teraneler, Bilinen Doğrular

Dillerde hâlâ aynı terane: “2001 sonrasının reformları ekonomiyi sağlığa kavuşturdu. Türkiye küresel krizi bu sayede hafif atlatıyor/atlatacak” Bu koroya 2008’in sonunda Dünya Bankası Türkiye eski Direktörü Andrew Vorkink de katıldı: “Türkiye 2001’deki gibi bir krizi artık yaşamaz; çünkü o krizden çıkardığı dersler sonucu aldığı yapısal önlemler, ekonomiyi daha az kırılgan hale getirdi. Ancak, bundan sonra da yapısal önlemleri almaya devam ederek, krizin ikincil etkilerinden daha az etkilenbilir. Böylece yarım kalmış yapısal reformları da IMF programıyla tamamlayabilir (*Anadolu Ajansı*, 10 Aralık 2008)”.²⁵

Bu masallar sürdürüldükçe, çok iyi bilinen bazı doğruları tekrarlamak gerekiyor: Makroekonomik politikalarda IMF’ye tam teslimiyet; emek-karşıtı kurumsal düzenlemeleri kesintisiz sürdürerek sermayenin genel çıkarlarını pekiştirmek; bu çerçe-

25 TÜSİAD Başkanı Yalçındağ, bu söylemin yanlışlığını aşağıdaki sözleriyle teyid etmektedir: “2001’de bir kriz yaşamıştık. Bağımsızlık sistemimiz olduğu için daha rahat atlatacağımızı düşündük... Bu düşünce bizi bugünlere getirdi. Önlemleri daha önce yapabilseydik, bu krizi daha kolay atlatabilir, bu kadar istihdam kaybına neden olmayabilirdik” (*Hürriyet*, 23 Mart 2009).

venin imkân verdiği her durumda iç ve dış İslâmi sermaye gruplarını özel olarak gözetmek. AKP'li yıllarda ekonominin yönetimine damgasını vuran ana öğeler bunlardı. Bu yaklaşımın zorunlu sonucu, ekonominin genişleme-durgunlaşma-daralma yönelişlerinin büyük ölçüde dış kaynak hareketlerine teslim edilmesi oldu. Dünya ekonomisinin yükselmekte olduğu 2003-2007 yıllarında bu yöneliş genişleme doğrultusunda gerçekleşti. 2001 krizinin sosyal yansımalarının dip noktasını izleyen bu beş yıl boyunca ekonomiye 186 milyar dolarlık yabancı kökenli sermaye girdi ve AKP çok olumlu uluslararası ortamın nimetlerinden yararlandı.

Neoliberal söylemin ayartısına kapılanlar, bu beş yıllık görüntüyü sürekli bir hal olarak algıladılar ve küreselleşmenin nimetlerini alkışladılar. BSB'nin çeşitli çalışmalarında ise dünya ekonomisinin çok ciddi çelişkileri ağırlaştırarak genişlemekte olduğu ve bu konjonktürün yumuşak ya da sert inişlerle son bulmasının kaçınılmazlığı vurgulandı. Böyle bir dönemece gelindiğinde, dış açık ve dış borç göstergelerinin yüksekliği ve bozukluğu nedeniyle Türkiye ekonomisinin çok kırılgan bir konumda bulunacağına işaret edildi. Bu kırılgan konuma sürüklenmenin, uluslararası finans kapitalin ve IMF'nin belirleyici katkılarıyla gerçekleştiği de hep hatırlatıldı.

Dünya ekonomisinin iniş konjonktüründe Türkiye'nin kırılgan konumunun iki kanaldan güçlükler yaratacağı ortadaydı: (1) Sermaye girişlerinin durgunlaşması veya tersine dönüşmesi ekonomiyi doğrudan doğruya daralmaya sürükleyecekti. (2) Yüksek dış borç servisinin karşılanması dış açığın finansman gereksinimlerini devre dışı bırakabilmek için uluslararası sermaye ve IMF, siyasi iktidarı daraltıcı makroekonomik politikalara zorlayacaktı.

Metropol ekonomilerinde patlak veren finansal krizin çevreye yayılması ortamına (2008 Eylül'üne) Türkiye 300 milyar

dolar eşiğine ulaşmış dış borç stoku ve (yıllık) 50 milyar dolarlık cari işlem açığıyla yakalandı. Bu göstergelerin düzeyi, oranı, son yıllardaki artış temposu ve niteliği ekonomiyi “kırılgan” yapan tüm ölçütleri fazlasıyla içermekteydi.

Türkiye’ye dış kaynak girişlerindeki daralma ve sıcak para çıkışları, resmi ve özel rezervler tarafından telâfi edilmezse, döviz kurları yükselecektir. Sermaye hareketlerindeki daralma ve çıkışların farklı ülkelere hangi oranlarda yansıdığını ortaya koyan göstergelerin en önemlilerinden biri, bu nedenle, döviz kuru hareketleridir. Finansal krizin çevre ekonomilerine bulaşmaya başladığı 2008 yılının Ağustos sonu ile 21 Kasım 2008 arasındaki dolar kurlarındaki değişimler, çevre ekonomilerinin (petrolcüler hariç, Türkiye dahil) en büyük yirmisi için karşılaştırıldığında Türkiye’nin dolar fiyatında yüzde 41.4’lük bir artışla Brezilya’nın (yüzde 51.9’luk sıçrama) ardından listenin ikinci sırasında yer aldığı görülüyor. Bu ikiliyi izleyen dört ülkedeki kur artışları da şöyledir: Güney Kore (yüzde 37.3), Güney Afrika (yüzde 36.0), Polonya (yüzde 35.8) ve Meksika (yüzde 33.5). Tek başına bu göstergeye bakarsak, finansal krizden şu ana kadar en şiddetle etkilenen iki çevre ekonomisinden biri Türkiye’dir.

Türkiye gibi ekonomilere giren yabancı fonları yöneten büyük bankalardan Morgan Stanley, çevre ekonomilerinde döviz kurlarındaki yükselmeleri endişeyle karşılamakta ve yatırımcılara “kısa vadeli olumlu bir konjonktörü yakaladığınız anda çıkınız” tavsiyesini vermektedir.

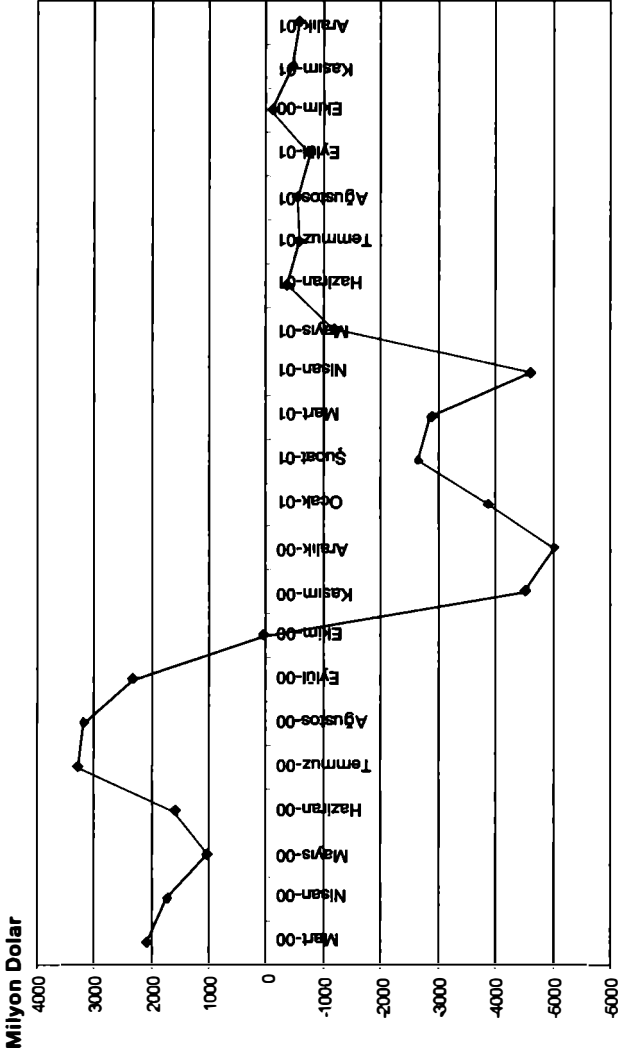
Son öngörülerden birine göre, 2009’da metropolden “yükselen piyasa ekonomileri”ne sermaye ihracı 750 milyar dolardan 300 milyara inecektir. Fon akımlarındaki bu dramatik daralmayı, çevre ekonomilerinin aynı dönemdeki dış kaynak gereksinim tahminleriyle karşılaştırmak, hangi ülkelerin daha kırılgan konumda olduğunu ortaya koyacaktır. Şu anda kendisi de batına sınırlarında debelenen Citigroup, otuz ülke için böyle bir

tahmin yapmıştır: Kısa vadeli ticari borçlar ve cari açık hariç Türkiye’nin 2009’daki dış finansman gereksinimi, 109 milyar dolar olarak öngörülüyor. Bu toplamla ülkemiz, Polonya’dan sonra ikinci sıradadır. Kısa vadeli ticari borçlar katılırsa Türkiye’nin dış finansman gereksinimi 136 milyar dolara (Rusya ile Güney Kore’den sonra üçüncü sıraya) yükselecektir. Dış kaynak gereksiniminin resmi rezervlere oranı da bir kırılmalı göstergesidir. Bu orana bakılırsa Türkiye, kapsanan büyükçe ekonomiler içinde (her ikisi de artık IMF gözetimi altına girmiş olan) Macaristan ve Ukrayna’dan sonra üçüncü sırada yer almaktadır (bkz. Bölüm VI. 2).

V.2.Sermaye Hareketlerinde Sıkışma

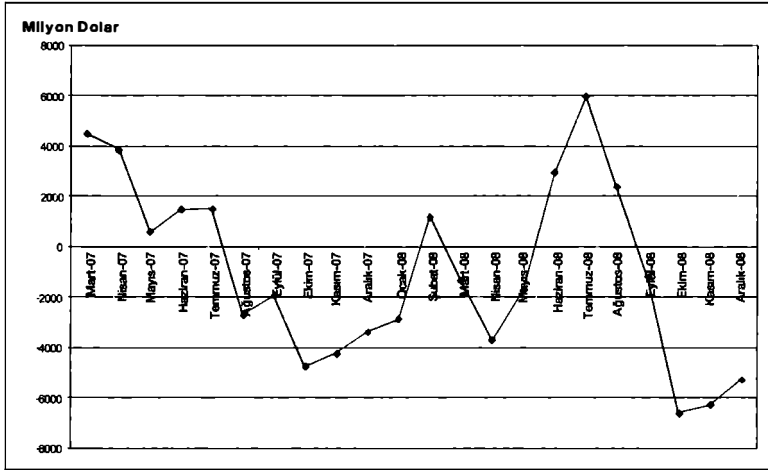
Türkiye’de 2000-01 döviz krizi ile sonuçlanan dış kaynak sıkışması, 2000 yazında net portföy yatırımlarının azalması ile başlamış, daha sonra girişler çıkışlara dönüşmüştü. Şubat-Mart 2001 istikrar tedbirleri ve IMF mali destek anlaşmasına rağmen, net çıkışlar 2001 sonuna kadar sürdü (Şekil V.1). 2000-01 krizi, yaşadığımız konjonktür için emsal alınırca, portföy yatırımlarındaki hızlı gerileme, döviz piyasasındaki sıkışmadan 3-4 ay önce ortaya çıkan bir öncü gösterge sayılabilir. Dünya finans sistemindeki çalkantıların yansıması olarak Türkiye’ye giren net portföy yatırımlarının 2007 ilkbaharında başlayan ve 2007 sonbaharına kadar süren düşüşü ekonomi yönetimini kaygılandırmış, ancak bu kaygılar 2008’in ilk aylarında yatışmıştı. 2008 yazında başlayan gerileme, 2000-01’deki öncülü gibi, 2008’in son üç ayında ve 2009’da tüm sermaye hareketlerinde izleyeceğimiz sıkışmanın habercisi oldu (Şekil V.2).

Şekil V.1. Net Portföy Yatırımları, Mart 2000-Aralık 2001 (Son Üç Ay Toplamları, Milyon Dolar)

Kaynak: TCMB, EVDS.

Şekil V.2. Net Portföy Yatırımları, Mart 2007-Aralık 2008 (Son Üç Ay Toplamları, Milyon Dolar)

Kaynak: TCMB, EVDS

Türkiye’de ekonomik kriz Ekim 2008’de tırmanışa geçti. Kriz dalgasının ilk üç ayı (Ekim-Aralık 2008 dönemi) için kapsamlı istatistikler yayınlanmış bulunuyor (Tablo V.1). Bu üç ay içinde yabancı kökenli sermaye hareketleri “eksi” değerlere yöneldi; 10.8 milyar dolarlık net çıkış gerçekleşti. 12 ay önce, yani 2007’nin Ekim-Aralık aylarında ise 12.1 milyar dolarlık yabancı sermaye girişi söz konusuydu. Böylece bir yıl içinde Türkiye ekonomisine, sermaye hareketlerinin “artı” değerlerden, “net çıkış”a dönüşmesi nedeniyle 22.9 milyar dolarlık bir şok taşınmıştır. 2007 milli gelirinin yaklaşık yüzde 3.8’i oranındaki bu şok makroekonomik değişkenlere taşınarak iç talebi çökertmiş ve üretim-istihdam daralmasına katkı yapmıştır.

Sermaye hareketlerindeki tersine dönmeden kaynaklanan bu şokun yarattığı iç talep daralması ihracatın gerilemesiyle birleşince kriz patlak verdi. Bu, 2001’deki gibi bir finansal kriz değil, üretimi, kapasite kullanımını, milli geliri, istihdamı aşağı, işsiz-

liği yukarı çeken bir ekonomik bunalımdır. Bu nedenle, “bankalar batmadı; döviz fiyatlarında, faiz haddindeki çıkış, borsadaki iniş sınırlı kaldı; krizi hafif atlatıyoruz” diyenler kendilerini aldatmaktadır. 2008’in son üç ayında sanayide üretim ve kapasite kullanımı bir yıl öncesinin aynı dönemlerdekine göre sırasıyla, yüzde 12.6 ve 10.9 puan gerilemiştir. Ekonomi hızla daralmaktadır ve bu durum, ağır bir bunalıma işaret etmektedir.

Tablo V.1A: Türkiye’de Ödemeler Dengesi Sermaye Hesabının Ana Öğeleri, 2000-08, (Milyon Dolar)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Yab. Ser.	-2441	10604	10014	23436	40322	56856	53681	46584
Yer. Ser.	-1886	-3048	-2871	-9202	-2052	-18400	-9027	-11152
Rezerv	2694	-6153	-4047	-824	-17847	-6114	-8032	1057
NHN	-1760	116	4940	2189	2181	-149	1597	4927
Cari Denge (CD)	3393	-1519	-8036	-15599	-22604	-32193	-38219	-41416
Net Ser.	-6087	7672	12083	16423	40451	38307	46251	40359
Net Kay.	-8393	-3035	2479	9964	16804	25586	-31111	-33495
Borc. Yar. YAS	-5714	9487	7357	19124	24624	34999	26497	28150
Yab. Sıc.P	-12260	-1534	5693	11996	15950	10501	-1465	4413
Yer. Sıc.P*	-1935	-1813	3915	-5139	626	-14429	-3881	-5377
Top. Sıc.P	-14195	-3347	9608	6857	16576	-3928	-5346	-964
CD/GSMH (%)	2.4	-0.8	-3.4	-5.3	-6.3	-7.8		
Büyüme (%)	-9.4	7.8	5.9	9.7	7.6	6.0	4.5	

(*) NHN dahil.

Kaynak: TCMB.

Tablo V.1B: Türkiye’de Sermaye Hesabının Ana Öğeleri
(2007 ve 2008’in Son Çeyreğinde, Milyon Dolar)

	2007,X-XII	2008,X-XII	Dış Kaynak Değişimi/ GDP2007(%)
Yabancı Sermaye(YAS)	12081	-10809	-3.75
Yerli Sermaye	-1220	-1224	
Rezerv	-98	5253	
Net Hata Noksan (NHN)	1052	12494	
Cari Denge	-11815	-5714	
Net Sermaye Akımı	11913	461	-1.74
Net Kaynak Aktarımı*	10153	3944	-0.94
Borç Yaratıcı YAS	6362	-13359	
Yabancı Sıcak Para	-452	-6694	
Yerli Sıcak Para**	827	8530	
Yerli Sıcak Para***	-225	-3964	
Toplam Sıcak Para	375	1836	

(*) Cari **açık** + gelirler dengesi. (**) NHN dahil. (***) NHN hariç.

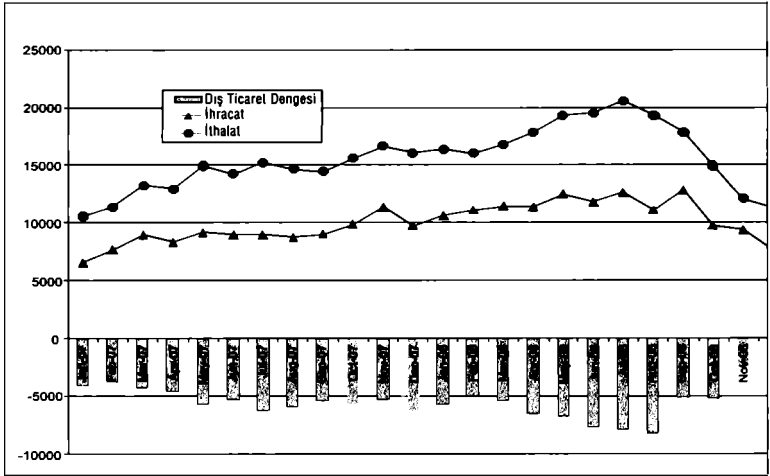
Kaynak: TCMB.

Niçin “ağır bir bunalım”? Sanayi üretimi Ağustos 2008’den bu yana, her ay hızlanarak küçülüyor. Bir yıl öncesine göre üretim Aralık 2008’de yüzde 17.6; son üç ayda yüzde 12.6 düştü²⁶. Ekonominin en büyük ana sektörü olan hizmetler de küçülmektedir. Bu büyük sektörün, ticaret, taşımacılık, depolama,

26 Sanayideki güncel durumun vahametini en çarpıcı sözcüklerle ifade eden bir konuşmayı İstanbul Sanayi Odası (İSO) Başkanı Tanıl Küçük, 28 Ocak 2009’daki İSO Meclisinde yapmıştır (bkz. www.iso.org.tr/tr/web/statik/sayfalar/Meclis_Konusmaları). Küçük’ün konuşmasında yer alan şu sözler özellikle dikkat çekmektedir: “2008 yılının başlarında, küresel ekonomide sorunların başladığı bir ortamda, sosyal güvenlik reformu ve istihdam paketi ile ilgili, uzun süredir beklediğimiz bazı iyileştirmeler yapıldı. Ancak geç kalan, küresel kriz tüm ağırlığıyla üzerimize çökerken gelen bu iyileştirmeler derde deva olmadı, olamadı... Keşke sorunlarımız için çözümler zamanında hayata geçirilseydi, keşke sanayimiz bu krizi daha güçlü bir yapıda karşılayabilseydi, keşke sanayimizin kaderi tamamen küresel rüzgarlar(a) terk edilmeseydi (vurgular bizimdir). Küçük’ün değindiği “iyileştirmeler” repertuarının çaresizliği için bkz. Bölüm VII ve VIII.

pazarlama, reklâm, hatta finans gibi alt-kolları büyük ölçüde sanayi sektöründeki ve dış ticaretteki değişmelerin türevidir. Sanayideki daralma ortadadır. Toplam dış ticaret hacmi de 2008'in son üç ayında yüzde 16.7 oranında daralmış ve bu orana yakın bir küçülme ivmesini hizmetler sektörüne taşımıştır (bkz. Şekil V.3).

Şekil V.3: Dış Ticaret, 2007-08 (Milyon Dolar)

Kaynak: TÜİK.

2008'in ilk dokuz ayına ait tahminler gösteriyor ki, Ekim-Aralık 2008 aylarında milli gelir yüzde 8.7'yi aşan oranda daralırsa, Türkiye ekonomisi 2008'in tümünde de küçülmüş olacaktır. Yukarıdaki sanayi ve dış ticaret rakamlarından hareket edilirse 2008'in bir küçülme yılı olacağı (TÜİK yeni "sürprizler" üretmediği takdirde) tahmin edilebilir. İmalat sanayiinde kapasite kullanım oranları Ocak 2009'da, bir önceki yıla göre yüzde 21 dolaylarında gerilemiş olduğuna göre, olumsuz gidiş 2009 başında da sürmektedir.

Sermaye hareketlerinde üç ayda gerçekleşen yaklaşık 23 milyar dolarlık bir “tersine dönme”nin, özellikle döviz piyasası kanalıyla finansal sistemi sarsması beklenirdi. 2008’in son üç ayında yabancı sermaye 10.8 milyar dolar “çıkış” gerçekleştirmiştir; bu arada önemli boyutlarda dış borç ana para ödemesi yapılmıştır. Buna ek olarak 5.7 milyar dolarlık cari işlem açığının ve yerli “aktörler”in 1.2 milyar dolar sermaye çıkarmalarının finansmanı da sağlanmıştır. Soru şudur: TCMB dolar basamadığına ve kayıtlı yabancı sermaye girişleri de son bulduğuna göre, bu kalemlerden oluşan döviz talebi nereden, hangi kaynaklardan karşılandı?

Yanıtı da Tablo V.1 B’de görüyoruz: Resmî rezervlerdeki 5.3 milyar dolarlık erime, finansman kaynaklarından biridir. Daha da önemlisi, Ekim-Aralık 2008’de Türkiye’ye 12.5 milyar dolarlık kayıt-dışı döviz girmiştir. İşte bu sayededir ki, sermaye girişlerinin tersine dönmesiyle bu üç ayda Türkiye’ye taşınan finansal krizin ilk dalgası, döviz piyasalarını veya rezerv düzeylerini fazla sıkıştırmadan geçiştirilebilmiş, dolar fiyatlarındaki artış Eylül-Aralık 2008 arasında yüzde 25’le sınırlı kalmıştır. Sözü geçen “esrarengiz” dış kaynak olmasaydı, döviz piyasalarında taleple arz arasında açılacak makas, elbette döviz fiyatlarında daha hızlı tırmanmayla kapanacak, ancak bu süreç finansal sistemi de bir hayli sarsacaktı.

1994 ve 2000-01’deki krizlerin başlangıcında, kayıt-dışı para hareketleri hep “çıkış” yönünde gerçekleşmiştir. Krizli ilk dört ayda ekonomiden, 1994’te 2.5 milyar, 2000-2001’de 0.7 milyar dolar kayıt-dışı para çıkmıştır. Bu krizde (ne hikmetse) sessiz sedasız ekonomiye giren 12.5 milyar doların vatandaşların salt yastık altlarından, kasalarından kaynaklandığı düşünülemez. Hesap hatası mı? Kara para mı? Kökü dışarıda-içerde İslami dayanışmanın ürünü mü? Hepsini birden mi? Öyle görünüyor ki,

ülke dışından birileri AKP iktidarına kaynağı gizli bir can simidi uzatmaktadır. Bu kaynağın herhalde Mart 2009 yerel seçimlerine kadar süreceğini uman hükümet rahatlamış görünmektedir.

Sonrası? AKP yerel yönetim seçimlerini arızasız atlattıktan sonra, herşey mümkündür.

V.3. 2008-2009 Bütçeleri: Krizin Fiskal Göstergeleri

V.3.1. Genel Gözlemler

Ekim 2007'de TBMM'ne gönderilen 2008 yılı bütçesi GSMH'da yüzde 5.5 oranında bir artış ve yüzde 5'lik bir GSMH deflatörü varsayımlarına dayanıyordu. 2007 yılı sonu kesinleşen bütçe büyüklüklerine göre 2008 bütçesinde harcamalarda yüzde 9.3, gelirlerde ise yüzde 7.9 oranında bir artış tahmini yapılmıştı.

2008 yılı içinde, GSMH dahil, makro büyüklüklerde revizyonlar yapıldı. Bu revizyonlarda GSMH hedeflerinde gerçekleşme beklentisi aşağıya çekilirken 2008 Bütçesinin gerçekleşme hedefleri yukarıya doğru revize edildi. Bu nedenle Tablo V.2'de 2008 yılı için üç bütçe büyüklüğüne yer verildi: 2008 Bütçe kanununda yer alan tahmin, Ekim 2008 sonunda hazırlanan ve 2009 yılı bütçesine baz alınan 2008 yıl sonu gerçekleşme beklentisi ve 2008 yıl sonu bütçe gerçekleşmesi (Tablo V.2, sütun 2-4).

2008 yılındaki açık kriz göstergelerine ve Ağustos 2008 sonrasında dış ticarete ilişkin göstergelerde başlayan dramatik düşüş eğilimlerine karşın, 2008 bütçesinin yıl sonu vergi geliri tahminleri krizin izlerini taşımayan öngörülere dayandırıldı. 2009 yılı bütçesi de 2008 yılının bu gerçeklikten çok uzak tahminleri üzerine inşa edildi. 2009 yılı bütçesi daha 2009 yılının

ilk ayından başlayarak vergi gelirleri tahmininde 25 milyar TL bulan bir gelir açığı ile yola çıkmaktadır. Bütçenin harcama büyüklüklerinde yapılacak bir kısıtlamanın bu büyük gelir açığının karşılayabilmesi mümkün görülmemektedir. IMF’nin olası bir stand-by anlaşması öncesi Türkiye’ye yönelik taleplerinin kaynağında bu dengesizliğin giderilmesine yönelik “vergi arttırımı talepleri”nin olduğu sezilmektedir (nitekim Hazine’den sorumlu Bakan IMF görüşmelerinin başladığı tarihten bu yana her gün başka bir açıklama yaparken, 13 Şubat 2009’da yaptığı açıklamada IMF’nin “vergi talepleri olduğunu” ilk kez açıkça telaffuz etmiştir).

2008 yılı bütçe başlangıç büyüklüklerini, yıl içinde yapılan revizyonları ve 2008 yıl sonu gerçekleşmelerini 2007 ve 2009 büyüklükleri ile karşılaştırarak 2008 bütçesinin nasıl yönetilemediğini ve 2009 yılı bütçe hedeflerinin nasıl içinden çıkılmaz hale geldiğini göstermeye çalışacağız. AKP iktidarının krize karşı tutumundan kaynaklandığına inandığımız bu “açmaz”a Maliye ve Hazine bürokrasisinin nasıl yol verdiğini de açık bir biçimde tartışmak gerekiyor. Eğer bu “açmaz”ın altında siyasi iktidarın bürokrasi üzerindeki baskısı yatıyorsa, bu ayrı bir konu. Eğer bu “açmaz” Maliye - Hazine ve DPT bürokrasisinin yaşanan krizi okuyamamasından kaynaklanıyorsa, durum çok daha vahimdir²⁷.

27 Bütçe tahminlerindeki bu durumu Şubat 2009’da yaptığı açıklamada Hazine Müsteşarı kabul etti ve Bütçede “aşağıya doğru” revizyonun gerekli olduğunu söyledi (*Hürriyet*, 12 Şubat 2009).

Tablo V.2: 2007-2008-2009 Bütçe Harcama ve Gelirleri (Milyar TL)

	2007 (1)	2008 (2)	2008 (3)	2008 (4)	2009 (5)
Bütçe Harcamaları	203.5	222.5	229.5	225.9	262.1
Faiz Dışı Harcamalar	154.8	166.5	175.0	175.0	204.6
Personel	43.5	48.6	50.4	48.8	57.2
Sosyal Güvenlik Primleri	5.8	6.4	6.7	6.4	7.2
Mal ve Hizmet Alımları	22.2	22.9	24.7	23.9	26.1
Cari Transferler	63.2	69.2	68.7	70.1	88.5
Sermaye Giderleri	12.9	11.7	17.7	18.4	16.6
Sermaye Transferleri	3.5	2.1	2.8	3.2	2.8
Borç Verme	3.5	3.9	4.3	4.4	4.7
Yedek Ödenek	0	1.5	1.5	1.5	1.4
Faiz Harcamaları	48.7	56.0	54.5	50.7	57.5
Bütçe Gelirleri	189.6	204.5	215.4	208.9	248.8
Genel Bütçe Gelirleri	184.2	199.4	209.2	202.8	243.0
Vergi Gelirleri	152.8	171.2	174.7	168.1	202.0
Dolaysız Vergiler	53.4	56.6	61.1	59.0	70.7
Dolaylı Vergiler	99.4	114.6	113.7	109.1	131.3
Vergi Dışı Gelirler	31.4	28.2	34.8	34.8	41.0
Diğer Gelirler	5.4	5.1	6.2	6.1	5.8
Bütçe Dengesi	-13.9	-18.0	-14.1	-17.0	-13.3

Kaynak: Maliye Bakanlığı Bütçe Kontrol Genel Müdürlüğü, 2007/2008/2009 Bütçe Tahmin ve Gerçekleşme Sonuçları.

V.3.2. 2008 Bütçesi: Harcamalar ve Gelirlerde Tahminlerin Üzerinde Artış

2008'in bütçe harcamalarına ve gelirlere genel olarak baktığımızda yıl başındaki hedeflerin aşıldığının görüyoruz. 2007 bütçesine göre yüzde 9.3 oranında artış göstermesi beklenen harcamalarda yüzde 11.0, yüzde 7.9 oranında artış göstermesi beklenen gelirlerde yüzde 10.2 artış gerçekleşmiş, beklenen yıl sonu bütçe açığı 18 milyar TL tahmin edilmiş, gerçekleşme ise 17 milyar TL olmuştur.

Harcamaların yapısına faiz-faiz dışı ayırımında, gelirlerin yapısına vergi-vergi dışı ayırımında bakıldığında 2008 bütçesinin gerçek dengesi ortaya çıkıyor. Harcama bütçesinde, beklenenin aksine, faiz dışı harcamalarda artış olmuş, buna karşılık faiz harcamalarında dramatik bir daralma yaşanmıştır. Gelir bütçesinde ise vergi dışı bütçe gelirlerinde beklenin ötesinde artış sağlanmış, buna karşılık vergi gelirlerinde beklenen artışın gerisinde kalınmıştır.

Faiz dışı harcamalarda yüzde 7.6 oranında bir artış öngörülmüş, yıl sonunda gerçekleşen 2008 yılı faiz dışı harcamaları yüzde 13.0 düzeyinde artış göstermiş, 166.5 milyar TL'lik faiz dışı harcama tahmini 175.0 milyar TL'ye ulaşmıştır. Faiz dışı harcamanın alt bileşenlerine bakıldığında bu artışın tek harcama türünden kaynaklandığı görülmektedir. Sermaye harcamaları kaleminin 2008 yılı başlangıç bütçesinde 2007 yılı bütçesine göre yüzde 9.3 gerileme göstereceği öngörüsü yapılmıştı. Ancak 2008 yılı sermaye harcamaları yüzde 42.9 artmıştır. Faiz dışı harcamalardaki artışın tek kaynağı sermaye harcamalarındaki bu artıştır.

Harcama bütçesinin diğer ayağı olan faiz harcamalarında ise açıklanması epey zor bir gelişme söz konusudur. Başlangıç bütçesinde 2007 yılına göre yüzde 15.0 oranında artış göstererek 56.0 milyar TL olması beklenen faiz harcamaları, gerçekleşme

sonuçlarına göre sadece yüzde 4.1 artarak 50.7 milyar TL düzeyinde kalmıştır. Açıklanması zor görünen bir diğer nokta ise, 2008 yılına ait revize tahminde faiz giderlerinin 54.5 milyar TL olmasıdır (bu tahmin Ekim 2008’de yapılmıştır). Artış oranı beklentisi ise yüzde 11.9’dur.

Benzer bir durum, bütçe gelirleri dengesinde de izlenmektedir. Gelir ve Genel Bütçe Gelirleri tahminleri yıl başı tahminlerinin üzerinde gerçekleşmekte, ancak vergi gelirleri yıl başı tahmininin yaklaşık yüzde 2 altında gerçekleşmektedir. Gelir cephesinde dikkati çeken görünüm, Ekim 2008 bütçe revize tahminlerinde yer alan gelir tahminlerinin, özellikle vergi gelirleri tahminlerinin gösterdiği büyük sapmadır. Yıl başı tahminlerinde yüzde 12.0 oranında artış göstereceği hedeflenen vergi gelirlerinin Ekim 2008 revize tahmininde (yani kriz içindeki dönemde) yüzde 14.3 artış göstereceği tahmin edilmiş, yıl sonu gerçekleşmesi ise yüzde 10.0 düzeyinde kalmıştır.

Vergi hasılatı yönünde yaşanan sıkıntılara rağmen dolaylı vergilerin, yurtiçi KDV ve ithalde alınan KDV’nin daralma göstermeyeceğini beklemek bize sadece bir öngörü yetersizliği gibi gelmemektedir. Çünkü dış ticaret göstergeleri, önce durgunluğa, Eylül 2008’den itibaren de gerilemeye girildiğini göstermektedir. Eylül – Aralık 2008 dönemine ait dört aylık ithalat ve ihracat verileri hızlı daralmayı belgelemektedir. Aralık 2008’e ait toplam dış ticaret (ithalat+ihracat) 17.5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Oysa Temmuz 2008’de aylık dış ticaret hacmi 30 milyar doları aşmıştı. Altı aylık dönem içindeki daralma yaklaşık yüzde 50’yi bulmaktadır. Bu daralmanın dolaylı vergilerin esas ağırlığını oluşturan ithalde alınan vergiler ve yurtiçi KDV hasılatını etkileyeceğini öngörememenin “yanılgı” olarak adlandırılması mümkün değildir.

V.3.3. 2009 Bütçesi ve IMF'nin Vergi Dayatması

Ekim 2008 sonu itibariyle 2008 yılı vergi gelirlerinin gerçekleşme tahmini 174.7 milyar TL idi. 2008 mali yılında başlangıç tahmini ise 171.2 milyar TL idi. 174.7 milyar TL'lik yıl sonu gerçekleşme tahmini baz alınarak hazırlanan 2009 mali yılı bütçesinde vergi gelirlerinde yüzde 15.6 oranında bir artış öngörülüyordu. 2009 yılı vergi gelirleri bütçede 202.0 milyar TL olarak tahmin edildi ve 2009 Bütçe dengesi bu büyüklüğe göre kuruldu. Yıl sonunda 2008 vergi gelirleri gerçekleşmesi 168.1 milyar TL oldu. Kısaca, 2009 bütçe tahminine göre yaklaşık 6 milyar TL tutarında açık daha bütçe yürürlüğe girmeden oluştu. Yılın son üç aylık döneminde özellikle ithalde alınan vergiler, ithalattaki düşüşe bağlı olarak geriledi. Bu düşüş nedeniyle ortaya çıkan yıl sonu gerçekleşmesi, bu durumda 2008 yılı sonu gerçekleşmesine göre 2009 yılı vergi gelirleri tahmini artış oranını yüzde 20 dolayına yükseltti. Bu oran, gerçekçilikten uzaktır.

2009 yılı bütçesinin hazırlıklarında yüzde 4 oranında reel büyüme ve yüzde 7.5 enflasyon varsayılmıştı. Önce IIF (International Institute of Finance, IMF'nin yan kuruluşu) Türkiye'nin 2009 büyümesini yüzde -1.3 (daralma) olarak revize etti. Daha sonra Şubat 2009'da IMF daralmanın yüzde -1.5 olabileceğini duyurdu. Bu koşullarda, enflasyon hedefi korunsa bile, ithalatta beklenen yüzde 25 oranındaki daralmanın yaratacağı sonuçla, vergi gelirlerinde 2009 yılı içinde ulaşılabilecek en iyimser büyüklük 177 milyar TL olabilecektir. 2009 bütçesinde yer alan 202 milyar TL'lik vergi geliri tahminine göre vergi gelirlerinde 25 milyar TL bulan bir açık daha dönem başında ortaya çıkmış durumdadır. Ancak ithalde alınan vergilerde daha dramatik daralmalar da beklenebilir.

2009 bütçesi harcamalardan çok, gelir bütçesi yönü ile başlangıç aşamasında darboğaz ile karşılaşmıştır. 2009 harcama bütçesinin en az yüzde 9'u (ya da GSYİH'nin yüzde 2.2'si) öl-

çüsünde ek kaynak ihtiyacı vardır. IMF ile sürdürülen stand-by görüşmelerinin ilk aşamasında, IMF'in harcama kısıntısı talebinin hükümet tarafından "anlayışla" karşılandığı ve 2009 yılı bütçesinin kanunlaşması aşamasında son gece TBMM'de verilen bir önerge ile 3.2 milyar TL'lik bir blokajın yapıldığı bilinmektedir. Ancak vergi gelirlerinde daha yılın başında yapılmış olan fahiş bir yanlış vardır. IMF sadece harcama kısıntısı değil, Başbakanın ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla bunların yanısıra ek vergi yükümlülükleri de talep etmektedir.

2008 bütçesinin yıl sonu gerçekleşmesi ve 2009 bütçesinin hedefleri bir arada değerlendirildiğinde, IMF ile yapılacak bir stand-by anlaşmasında temel dayatmanın gelir bütçesinden ve onun içinde de vergi gelirlerinden kaynaklandığı tahmin edilebilir. AKP Hükümetinin yerel seçimler öncesinde bir vergi artışını kabul etmesinin olanaksızlığı açıktır. Vergilere ilişkin düzenlemelerin şimdiden tasarlanması, uygulamanın seçimlerin hemen sonrasında gündeme gelmesi olasıdır.

2009 Bütçesi'nin ilk iki uygulama ayında bütçe sonuçları ve Hazine nakit dengesine ilişkin sonuçlar birlikte düşünüldüğünde, Hazine nakit açığının ve bütçe açığının, vergi gelirlerindeki dramatik düşüşe bağlı olarak hızla büyüdüğü görülmektedir. Vergi gelirlerinde artış değil, düşüş yaşanmıştır. Bu dengede vergi düzenlemeleri yapılan kadar geçecek sürede iç borçlanmanın artan bir tempoda büyüyeceğini düşünmek gerekmektedir. Yılın ilk çeyreğinde artan iç borçlanma (kısa vadeli sermaye akımlarının da hemen tamamıyla durduğu da düşünülürse) iç piyasada bankaların fonlarına yönelik bir baskı yaratacak ve faiz oranlarını (Merkez Bankasının iyimserliğine karşın) yukarı doğru çekmeye başlayacaktır.

2009 bütçe dengesinin finansmanı için yeni vergi düzenlemelerinin gündeme gelmesi ve uygulanması halinde, yaşanmakta olan resesyonun yoğunlaşması beklenebilir: Resesyon ortamın-

da vergilerin tahsilat oranlarının arttırılabilmesi şöyle dursun, mevcut düzeylerinin korunması bile kuşkuludur.

V.4. 2009'da Ödemeler Dengesi ve Reel Ekonomi

IMF'nin Ağustos 2008 tarihli Uzman Raporu'nda Türkiye'nin 2009 yılındaki dış finansman ihtiyacı 135 milyar dolar olarak tahmin edilmişti. Bu kaynağın yaklaşık 48 milyar dolarının 2009 yılı cari açığının finansmanında, 36 milyar dolarının orta-uzun vadeli borç ana para ödemesinde, 48 milyar dolarının ise kısa vadeli borç ana para ödemesinde kullanılacağı öngörülmekteydi (bkz. VI.6). Daha sonraları, Citigroup'un (cari açık hariç) Türkiye'nin 2009'daki dış finansman ihtiyacını 136 milyar dolar olarak tahmin ettiğine yukarıda değinmiştik. Bu tahminlerin Türkiye'nin 2008'in son çeyreğinde girdiği ekonomik kriz öncesinde hazırlanmış olduklarına dikkat çekilmelidir.

Öte yandan hükümet çevreleri ve TCMB, dış borcun vade yapısına ve bankalar kesiminin borç döndürme kapasitesine atıfta bulunarak 2009'da ekonominin karşılaşacağı ciddi dış finansman sorununu azımsama eğiliminde olmuşlardır (bkz. TCMB Başkan Yılmaz'ın Bakanlar Kurulu'na 1 Aralık 2008 tarihinde yaptığı sunuş).²⁸ Resmi döviz rezervlerinin korunacağı varsayımı altında, 2009'daki dış finansman ihtiyacı için kaba, fakat gerçekçi bir tahmin, halen mevcut olan kısa vadeli dış borç

28 TCMB'nın reel kesim kısa dönemli net dış yükümlülüklerinin aşırı yüksek değerlere ulaşmamasından hareketle, reel kesimin dış borç yükünü azımsaması, başlıca üç nedenle yanıltıcı ve tehlikelidir: (i) reel kesimin toplam net yükümlülükleri, 2000'li yıllarda sürekli bir artış eğilimi sergilemektedir; (ii) reel kesim orta vadeli dış borçlarının 2009 ve 2010'da kayda değer büyüklükte geri ödemeleri vardır; yeni uzun ve orta vadeli borç imkanları ise tartışmalıdır; (iii) dış borç idaresi açısından önemli olan net değil, brüt yükümlülüklerdir; dış para cinsinden varlık tutan ve kriz yoğunlaştıkça TL'ye dönmesi beklenmeyecek firmaların fazlaları, açık veren firmaları finanse etmekte kullanılamaz (ayrıca, bkz. E. Yeldan, "Şirketler Kesiminin Döviz Açığı Üzerine", *Cumhuriyet*, 26 Kasım 2008). Öyle anlaşıyor ki Başbakan'ın krizin yoğunlaşması sürecinde topluma iyimserlik aşılama çabalarına TCMB de alet edilmiştir.

stokuna 2009'daki cari açığın eklenmesiyle hesaplanabilir. Eylül 2008 sonu itibariyle kısa vadeli dış borç stoku yaklaşık 56 milyar dolardır; 2008 yılının tümü itibariyle cari açık da 41 milyar dolar çevresinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 2009'daki çıktı düzeyini 2008'dekine yakın ölçülerde tutmak isteyen bir ekonomi yönetiminin 2009'da en azından 97 milyar dolar çevresinde dış kaynak bulması gerekecektir.

IMF ile yapılacak yeni bir mali destek anlaşması bağlamında telaffuz edilen meblağların en yükseği bile 2009'daki dış kaynak gereğinin çok altındadır. 2009'da portföy yatırımları ve diğer net sermaye girişlerinin önemli ölçülere ulaşması şöyle dursun, 2000-01 deneyiminin ima ettiği gibi, negatif değerlerde kalması güçlü bir olasılıktır. Bu koşullar altında 2009 yılı ödemeler dengesi bir yandan döviz kurundaki yükselişler, öte yandan ulusal hasılda ithalat talebini baskılayacak düşüşlerle belirlenecektir. Nitekim 2008'in son dört ayında daralan dış ticaret açığı, 2009'da dış finansman gereğinin cari açık finansmanına ayrılacak bölümünün ilk tahminlerin epey altında ve 25-30 milyar dolar çevresinde kalabileceğini düşündürmektedir.

Günümüz Türkiye'sinde ithalatın kısıtlaşması ve (kur hareketleri sonucunda) pahalılaşmasının kısa dönemde ithal ikamesini özendirerek sınai hasılayı artırması ve cari açıkları daraltması olasılığı zayıftır. Basılmamış bir araştırmasında Voyvoda, 1990'lı yıllarda ithal ikamesinin büyümeye katkısının negatif olduğunu, göreceli fiyatların ithal ikamesini özendirici yönde değiştiği 1998-2002 döneminde bile ithal ikamesinin büyümeye çok sınırlı bir katkı yaptığını ortaya koymaktadır.²⁹ Türkiye'nin aşırı değerlendirilmiş TL ve artan ithalat bağımlılığı ile geçirdiği 2000'li yıllarda gözlenen eğilim, ithalatı ikame edebilecek küçük ve orta boy işletmelerin dış rekabet baskısı ile ekonomi dı-

29 Bkz. E. Voyvoda (2008), "Sources of Structural Change and Its Impact on Interdependence: An Input-Output Perspective for the Post-1980 Turkish Economy"

şına itilmesidir; böylece 2009’da olası ithal ikamesinin maddi temeli de örselenmiş bulunmaktadır.

Sonuç olarak 2001’den sekiz yıl sonra ilk defa Türkiye’nin reel hasıla kaybı yaşaması tehlikesi güçlenmiştir. Arz yönünden, hammadde ve ara malı ithalatındaki tedarik güçlükleri üretimi baskılayacaktır. Talep yönünden ise, bir yandan ihracatın dış pazar yetersizliği dolayısıyla gerilemesi, öte yandan belirsizliklerin yatırımları ve tüketim harcamalarını olumsuz etkilemesi resesyonu şiddetlendirecektir. Bu eğilimlerin 2009’da 2008’dekinden düşük bir ulusal gelir düzeyinde buluşması beklenabilir. Resesyonun genişletici para ve maliye politikaları ile aşılması, nihai iç talebin sektörel yapısında ithalat yerine yurtiçi ürün kullanımını destekleyen kaymalar olmadıkça mümkün değildir. 2009’daki ekonomik koşullar altında para ve maliye politikalarındaki manevra alanı, ödemeler dengesi kısıtının elverebileceği ölçülerle sınırlanacaktır. Söz konusu manevra alanını genişletebilecek önlemler şunlar olabilir:

- (i) Dış finansmanın tıkanıdığı durumlarda sermaye hareketleri üzerinde kontroller tesis etmek ve geçici bir süre için dış borç ana para ödemelerini askıya almak;
- (ii) Kıt üretim faktörüne dönüşen döviz en yüksek hasıla ve/veya istihdam sağlayacak alanlara tahsis edebilecek bir yönlendirme mekanizması kurmak (bugün için hükümet böyle bir mekanizmayı çalıştıracak iktisat politikası araç ve kurumlarından yoksundur);
- (iii) Dolaylı vergi oranları ve kredi faizlerinde çeşitli selektif özendirici veya caydırıcı değişikliklerle, yüksek ithalat eğilimleriyle çalışan sektörleri baskılayan, yurtiçi kaynaklara yaslanan bir nihai talep ve harcama yapısına yönelmek.

Yukarıda (i) ve (ii) başlıkları altında yer alan önlem kategorileri, neoliberal modeli özümsemiş AKP iktidarı ve onun siya-

seten koşullandırdığı ekonomi bürokrasisi eliyle uygulanamaz. Kayırmacılık ve yolsuzluğa direnemeyen günümüz kamu bürokrasisinin selektif bir nihai talep yönlendirmesi yapabilmesi becerisi de son derece zayıftır. Nihai talep yönlendirmesi için alınabilecek iktisat politikası önlemleri Bölüm VIII’de irdelenecektir.

Eğer 2009 yılında toplam hasılda (özellikle sınai hasılda) bir daralmanın önüne geçilemeyecekse (ki kanımızca geçilemeyecektir), iki uç olasılık bulunmaktadır:

- (i) İstihdamı sabit tutarak veya az da olsa artırarak ortalama verimliliğin düşüşüne katlanmak. Bu uçta bölüşüm payları, emeğin reel ücretler için göstereceği dirence bağlı olarak emeğin lehine veya aleyhine değişebilir; ancak işten çıkarmalara direnebilecek güce sahip bir emekçiler kesiminin varlığı, bölüşüm paylarını emekçiler lehine çevirebilir.
- (ii) Ortalama verimliliği koruyarak istihdamın gerilemesine katlanmak. Burada da bölüşüm payları için kesin önermelerde bulunulamaz; ancak daha güçlü olasılık bölüşüm paylarının emekçiler aleyhine dönmesidir.

Emekçiler açısından bu iki uçtan ilki, arzu edilen bir kısa dönemli çözümdür; bu amaç doğrultusunda neler yapılabileceğini Bölüm VIII’de tartışacağız³⁰.

30 Kasım 2008 – Ocak 2009 döneminde açık işsiz sayısında ve işsizlik oranındaki yükselişin daha önce iş aramayanların iş aramaya başlamasından etkilendiği iddiası hükümet çevrelerince hemen benimsenmiştir. Kriz nedeniyle işini kaybedenler sayısının 150 – 200 bin dolayında olduğunu ileri süren Hazine’den sorumlu Bakan Şimşek’e göre “özellikle kadınlar arasında kriz döneminde işgücüne katılma oranı art(makta)”, açık işsize dönüşen bu kişiler dolayısıyla işsizlik oranı yükselmektedir (*Hürriyet*, 19 Mart 2009). Bazı kişilerin iktisaden faal yaş kuşağında oldukları halde iş aramadıkları gerekçesiyle işsizliği düşük tahmin eden ve Türkiye gerçeklerinden uzak tanımlara geçmişte bağlı kalan siyaset adamlarının şimdi bu tanımlar uyarınca hesaplanan oranları tevil etmeye kalkışmaları ilginçtir.

VI

IMF MALİ DESTEĞİ: BİR “YILAN HİKAYESİ”

VI.1. “Durumdan Vazife Çıkarmak”

BSB’nin 2008 *Kavşağında Türkiye* başlıklı çalışmasında 2006-07’de dünya ekonomisi “merkez”inin bir bütün olarak açık, “çevre” ekonomilerinin de fazla verir duruma geldiğine ve geçmiş yıllarda “acil ödemeler dengesi ihtiyaçlarının finansmanı” misyonunu yüklenen IMF’nin bu misyonu 2007’de yitirmekte olduğuna değinilmiş, cari işlem açığı veren az sayıda ülkenin uluslararası piyasalardan kolayca finansman bulabildiğine işaret edilmişti. 2007 başında IMF yakın denetiminde bulunan ülkelerin sayısı (Türkiye hariç) 10’du ve bu ülkelerin hepsi Türkiye’ye kıyasla küçük ekonomiler idi (BSB, 2008: 27-38).

Ancak 2008’in ikinci yarısında tırmanan finansal kriz ve finansal krizin küresel depresyona dönüşme olasılığı, IMF’nin yıllardır fazla hevesli davranmadığı dünya finansal mimarisinin reforma tabi tutulması önerilerine daha olumlu yaklaşmasına yol açtı. İngiltere Başbakanı Brown, 13 Ekim 2008’de işadamlarına hitaben yaptığı bir konuşmada karşılaşılan sorunları dünya fi-

nansal sisteminin zaaflarına bağlayarak, yeni bir Bretton Woods anlaşmasına ihtiyaç duyulduğunu vurgulamıştı.³¹ IMF Başkanı Strauss-Kahn’ın özetini Çerçeve VI.1’e çıkardığımız röportajı, Başkan’ın finansal bunalımı temsil ettiği kuruma bazı avantajlar sağlamak için kullanmak istediğini ve Brown’ın çıkışını yönlendirmese bile, en azından bu çıkıştan haberdar olduğunu ima ediyor. Strauss-Kahn 15 Kasım 2008’de Washington’daki G-20 toplantısına “Küresel Regülasyon Stratejisi” olarak adlandırdığı yeni bir küresel yönetim modelini önermiş, bu önerinin “temenni” niteliğindeki bazı öğeleri kapanış bildirgesinde yer almıştır.

“Kriz algılaması” halinde daima şartlı refleks olarak “kemerler sıkılsın” tepkisini vermiş olan IMF’nin önce Başkanı Strauss-Kahn, sonra da baş iktisatçısı Blanchard, Ekim 2008’den itibaren uluslararası krize karşı genişletici mali politikaları savunmaya başladılar. Bu tutumu adeta resmileştiren bir belge ürettiler ve bir nicel hedef oluşturdular (küresel GSYİH’nın yüzde 2’si dolayında

31 Brown anılan konuşmasında Bretton Woods anlaşmasının ardındaki siyasal iradeyi takdirle andıktan sonra şöyle devam etmektedir: “Şimdi kurucuların cesareti ve uzgörüsü ile gelecek yıllar için uluslararası mimaride bir reform gerçekleştirmeliyiz... Bu reformun üzerinde mutabık kalınacak ilkeleri saydamlık, bütünlük, sorumluluk, iyi kurumsal yönetim ve sınır aşırı işbirliği olmalıdır. Gelecek günler uluslararası finansal topluluk ve dünya ekonomisi için kilit önemdedir. Bugünlerde dünya uluslarının ve önderlerinin azim ve kararlılığı sınanacaktır” Haberi aktaran *Daily Telegraph* yazarı Robert Winnett şöyle devam ediyor: “Başbakan’ın IMF’nin uluslararası ekonomiyi ve finans sistemini yakından gözetken küresel bir merkez bankasına dönüştürülmek üzere reforma tabi tutulmasını istediği anlaşılıyor. Böyle bir oluşumda çıkar çatışmalarını önleyecek ve mali sistemin saydamlığını artıracak küresel kurallar da olabilir” (www.telegraph.co.uk/finance, 13 Ekim 2008).

bir fiskal uyarıcılar paketi)³². Bir yandan dünya kamu oyuna bu yeni çehreyi sunan IMF bir yandan da kriz nedeniyle sıkışan ekonomilerle mali destek anlaşmaları yapmaktadır.

“Krizi aşmak için kamu harcamalarını ve/veya kamu açıklarını genişletme” önerisine “IMF reçetesi” demek yanlıştır; çünkü II. Bölüm’de de değinildiği gibi, 2008’de merkez ülkelerin tümü bu Keynesgil önlemlere kendiliklerinden geçmişlerdir. IMF’nin Ekim 2008’deki uyarısı, fiskal genişlemede küresel eşgüdüm talebi olarak yorumlanmalıdır. 2008 krizini cari işlem fazlaları ile karşılayan büyük çevre ekonomileri (örneğin Çin, Brezilya, Arjantin) ya da dış dengeye yakın konumda olan büyük ekonomiler (örneğin Hindistan) ekonomik daralmayı iç talebi genişletici para ve maliye politikaları ile aşmaya yönelmekte, bunu da IMF’ye başvurmadan ve merkez sermayesinin teşvik ve desteği ile yapmaktadırlar.

IMF’nin “durumdan vazife çıkarma” tepkisinin ikinci ögesi, ödünç verme kapasitesini artırma ve ödünç verme politikalarını yeniden biçimlendirme niyetleridir. Küresel ekonomik bunalım, “gelişen piyasa ekonomileri”ni ve diğer az gelişmiş ülkeleri sarsmaya başladığından bu yana, IMF ödünç verme kapasitesini geniş çapta artırmak istemekte ve bu istek G-20 ülkelerince de uygun karşılanmaktadır. Nisan 2009’da Londra’da toplanacak

32 “Çoğaltanın 1’e eşit olduğunu varsayarsak (ki bu fiskal uyarıcılar iyi hedeflenirse tutucu bir varsayım bile olabilir), bu uyarı küresel büyüme hızının yüzde 2 daha yüksek olmasını sağlayacak, böylece derin bir resesyon riski büyük ölçüde azalacaktır... Fiskal genişlemenin düşük borç yükü ve geçmişteki disiplinli kamu maliyesi politikalarının yeterli manevra imkânı bıraktığı tüm ülkelerde gerçekleştirilmesi esas olmalıdır... Bu zaman kavşağında önemli olan, kapsamlı bir depresyonu önlemektir... Son olarak, günümüzün geniş çaplı ve oynak sermaye hareketleri dünyasında bunalım içindeki ülkelerin geçmiştekinden daha geniş çaplı fonlara erişme ihtiyaçları vardır ve bu fonların çapı bugün IMF’nin sağlayabileceklerinden büyüktür. Dolayısıyla IMF’nin kaynaklarının artırılması gereklidir; öyle ki IMF küresel finansal istikrara yardımcı olma görevini yeterine getirebilsin” (O. Blanchard, “Cracks in the System: Repairing the Damaged Global Economy”, *Finance and Development*, Aralık 2008, Sh. 8-10).

olan G-20 zirvesinde bu yönde bir karar alınması olasıdır (bkz. VI. 6. 2). Ancak IMF, kaynaklarını geliştirmesinin ötesinde, ödünç verme politikalarında da bazı yeniliklere gitmek istemektedir. Bu yenilikler şunlardır:

- (i) Şartlılığı yeniden kurallara bağlamak; ödemeler dengesi sorunları ile ilgisi olmayan “yapısal reformlar”ı performans ölçütlerine dönüştürmek yerine, gözden geçirmeler sırasında ileri sürmek.
- (ii) Esnek kredilendirme kolaylığı (Flexible Credit Line, FCL). Makroekonomik politikaları ve temel göstergeleri sağlam olan, ancak küresel krizden olumsuz etkilenen ülkelere, elverişli koşullarda, hızlı finansman desteği sağlamak.
- (iii) Stand-by imkanlarının genişletilmesi. Politikaları ve temel göstergeleri FCL için yeterli sayılmayan, ama desteğe ihtiyaç duyan ülkelere yüksek erişimli ihtiyati stand-by (High Access Precautionary Arrangement, HAPA) imkanı sağlanması.
- (iv) Ödünç üst limitlerinin iki katına çıkarılması.
- (v) Faiz ve vade yapılarının basitleştirilmesi.
- (vi) Ödünç verme süreçlerinin basitleştirilmesi; bu meyanda FCL'nin devreye girişi sonrasında gerekli olmayacak bazı finans kolaylıklarının (örneğin SRF, CFF ve STLF kısaltmaları ile bilinenlerin) kapatılması.
- (vii) Düşük gelirli ülkeler için tavizli ödünçler. IMF bu ülkeler grubuna açacağı kredileri bugünkü düzeyinin en az iki katına çıkarmayı öngörmektedir (bkz. *IMF Survey Online*, 24 Mart 2009).

Çerçeve VI.1:
IMF Başkanı Strauss-Kahn'ın Görüşleri
 (30 Ekim 2008 Tarihli Röportajdan Alıntılar)

Dünya Borsalarındaki hızlı gerileme ne zaman sona erecek?

Piyasalardaki aşırı oynaklık finansal krizin etkilerini sürdürdüğünü işaret etmektedir. ABD ve Avrupa çıkışlı finansal planların sağlam olması nedeniyle oynaklığın azalacağını kuvvetle umut etmekteyim; sonuç almak için bir süre beklemek gerekiyor.

Buna karşın dünya ekonomisindeki yavaşlama ve bunun sosyal etkileri konusuyla zihnim meşgul. Bu nedenle IMF, ülkelerin ödemeler dengelerini düzeltmelerine yardımcı olmak için üstlendiği itfaiyeci rolü ile yetinememekte, büyümeyi yeniden inşa etmek için duvarcı rolünü üstlenmeyi talep etmektedir. 2009 için dünya ekonomisinde yüzde 3'lük büyüme öngörüyoruz; oran gelişmiş ekonomiler için yüzde 0, yükselen piyasa ekonomileri için yüzde 6 veya yüzde 7'dir. Şubat ayından itibaren, yapabilecek olanlara, konjonktürel bütçe desteği öngörmelerini tavsiye ettim.

Uzun süre sessiz kaldınız. Diğer kurtarma planlarına model olan Brown planını siz hazırladığınıza göre neden sessiz kaldınız?

Fakat siz her şeyi bilmiyorsunuz ve bu da normal! Bir ülkede banka krizi patlak verdiğinde IMF doğrudan rol üstlenmez, ancak hükümetlere tavsiyede bulunur. Geçmişteki 122 adet krizin tekil analizine dayanarak iki tavsiyede bulunuyoruz. Öncelikle her bir durumu tek tek ele almak yerine kapsayıcı tek bir planın hazırlanması gereklidir. Daha sonra bankaların sermaye yapılarının yeniden düzenlenmesi gereklidir; çünkü likidite sağlanması yeterli olmayabilir. Eylül ortasına kadar etkinlik sağlamak için ölçülü olmak gerekiyordu. Bu tarihten sonra, bize kulak verilmesi üzerine açıkça konuşmaya başladık.

Gordon Brown'ın IMF'yi güçlendirilmiş finansal olanaklara sahip bir dünya merkez bankasına dönüştürme önerisine ne diyorsunuz?

Gordon Brown dünya finansal mimarisini reforme etmek istenğinde haklıdır. Küreselleşmeyle birlikte Virginia'da gayrimenkul piyasasındaki çökmenin sıkıntısını Macaristan çekmektedir; çünkü Amerikan konut sektöründeki gerileme Amerikan bankalarını sıkıntıya sokmakta, daha sonra yeryüzündeki tüm bankalar aynı sıkıntıya düşmekte, paralarını geri çektikleri için uzak ülkelere açtıkları krediyi kesmektedirler. Domino etkisi belirlemektedir. Buna IMF çare bulabilir.

Bunun için, IMF'nin küresel regülasyonda oynayacağı eşgüdümci rolü kabul edilmelidir -nitekim Nicolas Sarkozy'nin yaklaşımı da böyledir. G-20'ye aşağıda belirtilen beş eksene dayalı yeni bir yönetim planı veya "küresel regülasyon stratejisi"ni önermekteyim.

1/ Bazı ekonomilerin karşı karşıya kaldıkları kısa vadeli likidite problemlerini çözebilecek yeni bir ödünç imkânını oluşturmak.

2/ Orta vadede kapsamlı ihtiyaçlar karşısında yetersiz kalabilecek olan IMF kaynaklarını artırmak. Bu Gordon Brown'ın önerisine denk düşmektedir.

3/ Sürekli yenilenen, ancak patlayınca reel ekonomiyi kırıp geçiren "köpükler"i doğuran iktisat politikalarından ders almak. Birkaç gün önce Fon'a üye 185 ülkenin bize verdiği misyon budur.

4/ Özellikle büyük merkez bankalarını kapsayan Finansal İstikrar Forumu'nun IMF ile işbirliği yaparak hazırladığı yeni finansal regülasyonların uygulamasını gözlemek.

5/ Daha basit olduğu için daha tutarlı, daha fazla eşgüdüm sağlandığı için daha etkin bir dünya sistemini düşünmeye yardımcı olmak. İtfaiyeci ve duvarcı olma rolünün ötesine geçerek, IMF, bir süre mimar rolünü oynayabilir.

Washington'da 15 Kasım'da yapılacak G-20 toplantısından ne bekliyorsunuz?

İçinde bulunduğumuz tarihsel duruma ilişkin önlemler söz konusu. Toplantıda sunulacak olan krizden çıkarılacak dersleri içeren belgenin ışığında küresel yönetim reformu için nihai bir atılım gündemdedir

Bu Amerikalıların beğenmedikleri bir perspektif...

Şu anda birçok şey değişiyor. Farklı derecelerde olmak üzere, ABD'de dahil olmak üzere tüm ülkeler piyasanın organize edilmek koşuluyla işlediğini ve aksaklıkları düzeltilmeden küreselleşmenin hiçbir fayda sağlamayacağını kabul etmektedir.

Washington'daki 11 Ekim tarihinde yapılan genel kurul bu alanda bir dönüm noktası oluşturmuştur: 185 üye ülke oybirliğiyle yardımlaşmaya dayalı sistemi kabul etmiş, daha sonra, 13 Ekim'de Avrupalılar aynı görüşte birleşmiştir.

Dikkatinizi çekerim, 15 Kasım'da Washington'da G-8 değil G-20 toplanacaktır; çünkü tüm sorumlular dünya ekonomisinin yalnızca zengin ülkeler ile özdeşleşmediğinin bilincine varmışlardır. Kendi adıma, finansal krizin arkasında başka bir krizin bulunduğunu ısrarla anımsatırım; hammadde ve gıda ürünlerinin pahalılaşmasının cepheden sarstığı yoksul ülkelerin yaşadığı kriz söz konusu. Gelişmiş ülkelerde kriz satın alma gücünün azalması, en yoksullarda, bazıları için açlık riski, çoğu için kötü beslenme ve tüm bir kuşak üzerinde kalıcı iz anlamına gelmektedir.

(Alain Faujas'ın röportajı, *Le Monde*, 31 Ekim 2008).

VI.2. IMF Seçeneğinin Ana Öğeleri

Ödünç verme süreç ve kurallarında bazı yenilikler öngörmesine rağmen, 2007-2008 krizi sonrasında IMF'nin Güney ülkeleri için benimsediği geleneksel yaklaşımın değişmekte olduğunu gösteren hiçbir belirti yoktur. G-20'ler toplantısında IMF'nin “çevrim-yanlılığı hafifletecek önerileri geliştirmesi” tavsiye ediliyordu. Bu tavsiyeyi iki türlü yorumlayabiliriz. Birincisi, “sermaye girişlerinde ani durma veya tersine dönüş nedeniyle esasen gerileme patikasına sürüklenen çevre ekonomilerinin genişletici makro-politikalarla desteklenmesi”dir. İkinci yorum ise, “metropolün finansal piyasalarındaki çöküntüyü hafifletmek üzere çevrenin dış borç servisinin kesintisiz sürdürülmesi”dir. Hem geçmiş sicili, hem de Ekim Kasım 2008'deki belgeleri ve uygulamalarıyla IMF'nin ikinci yorum biçimine yatkın olacağı anlaşılmaktadır.

IMF'nin Ekim 2008 tarihli *World Economic Outlook* başlıklı raporunda Doğu ve Orta Avrupa'nın “finansmanı kısmen doğrudan yatırım dışında sermaye girişleriyle yapılan ve büyük cari açıkları olan” yükselen ekonomilerinin “sermaye girişlerinde sert bir tersine dönüş halinde özellikle kırılgan olacakları” belirtilmekteydi (s. 69). Türkiye için de geçerli olan bu öngörünün gerçekleşmesi halinde de para ve özellikle maliye politikalarında gevşeklikten uzak durmak, işgücü piyasalarında da hâlâ süregelen katılıkları ortadan kaldırmak önerilmektedir (ss. 70-71). IMF'ye göre “yüksek dış borçluluk ve yüksek risk primleriyle karşı karşıya olan ülkelerde ve artan kamu harcamalarının dış açıkları yükseltebileceği koşullarda” genişletici mali politikalar uygun değildir.

2008'de IMF'ye başvuran ekonomilerin ortak özelliği, bunların kriz ortamına kronik ve yüksek oranlı dış borçlarla girmiş

olmalarıdır. Citigroup tahminlerine göre 2009'daki dış borç servisi yükümlülüklerinin rezervlere oranı, Macaristan, Ukrayna ve Türkiye ortalaması olarak yüzde 156'dır. Uluslararası finans sermayesi açısından bu ülkelerin önceliği dış borç servislerinin aksamamasıdır. Bu nedenle cari açıklarını düşürmeleri gerekir. Uluslararası finans sermayesinin çıkarlarını koruyan IMF'nin yazacağı reçete açıktır: "Talebi bastırın, cari açığı azaltın, mümkünse dış fazla verin, dış borçların kesintisiz finansmanını böylece sağlayın". IMF, Kasım 2008 - Ocak 2009 döneminde Ukrayna, Macaristan, İzlanda, Pakistan, Letonya, Belarus ve Sırbistan'la imzaladığı yedi stand-by anlaşmasının ana öğelerinde de³³ büyük ölçüde bu çizgiyi izlemektedir. "Büyük ölçüde" ifadesinin nedeni, IMF'nin İzlanda'yı açık-seçik kayırdığını³⁴ ortaya koyan aşağıdaki Çizelge VI.1'den gözlenecektir.

Stand-by anlaşmalarına ilişkin IMF değerlendirmelerinde, 2008'de bu ülke ekonomilerinin kriz nedeniyle küçülmekte olduğu, bu durumun 2009'da da süreceleceği belirlenmektedir. Bu saptamadan hareketle stand-by anlaşmasının en kritik ögesi, "*makro-ekonomik politikalar (özellikle de maliye politikası) daraltıcı mı; genişletici mi olmalı?*" sorusu etrafında düğümlenir. IMF, bu soruyu İzlanda için, "*ekonomi gerilerken İzlanda'ya kemerlerini sıkmasını, maliye politikasını sıkılaştırmasını söylemiyoruz*" diye yanıtlamakta ve bu ülkede faiz dışı **kamu açığının**

33 Bkz. IMF'nin web sitesinden (www.imf.org) ilgili ülkelere (ve keza ilerideki bilgiler için Türkiye'ye) ait kesimler. Pakistan için ayrıca bkz. Asia Times Online (www.atimes.com). 25 Mart 2009 itibarıyla IMF ve Romanya hükümeti arasında iki yıllık sürede kullanılacak toplam 17.5 milyar dolarlık bir stand-by için mutabakat sağlanmış, ancak anlaşma henüz IMF İcra Kurulu'na onaylanmamıştır. Sırbistan'la varılan anlaşma ihtiyati nitelikte olup, bağitlanan miktar ihtiyaç olursa kullanılacaktır.

34 İzlanda niçin kayırdı? Ülkenin küçüklüğü, "seçkin" İskandinav camiasına mensubiyet, Britanyalı çok sayıda tasarruf sahibinin İzlanda bankalarında tıkanan mevduat hesapları akla gelen olasılıklardır.

milli gelire oranının 2008’deki yüzde 0.5’lik orandan, 2009’da yüzde 8.5’e **çıkartılması** hedeflenmektedir.

Diğer ülkeler de küçülmektedir; ancak, onlar için maliye politikalarının *sıkılaştırılması* önerilmekte, kamu dengelerinde milli gelirin yüzde 1’i ile yüzde 4’ü arasında değişen bir *daralma* hedeflenmektedir. Macaristan’da, kamu personel giderleri ve emekli ödentileri bu çerçeve içinde düşürülecek, kamu sektörünün şişkinliği böylece azaltılarak “*özel sektörün büyümesi için alan yaratılacaktır.*” Pakistan’da ise, tüketicilerin ve çiftçilerin korunmasını hedefleyen sübvansiyonların kaldırılması hedeflenmektedir.

İzlanda ve Ukrayna’nın finansal kriz ortamında, sermaye kaçışını frenlemek için döviz işlemlerine ve sermaye hareketlerine kısıtlamalar koydukları anlaşıyor. Stand-by anlaşmalarında, bu konuda da “asimetrik” öğeler var: İzlanda için, “*sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaların, döviz piyasaları istikrara kavuşuncaya kadar kaldırılmaması*” öneriliyor. Ukrayna ile imzalanan stand-by programı ise, tam tersine, “*döviz işlemlerine konan vergilerin ve kısıtlamaların mümkün mertebe çabuk kaldırılması*” koşulunu içeriyor.

Çevre ekonomilerinde finansal krizin patlak vermesi koşullarında, IMF’nin önceliği olan dış yükümlülüklerin kesintisiz karşılanması için, bazı hallerde bankaların dış borçlarının devlet garantisi altına alınması da istenebilir. Bu duruma ilişkin bir hatırlatma öğretici olacaktır: Kasım 2000’de Türkiye’den büyük boyutlu sermaye çıkışı patlak verince Ankara’ya gelen IMF heyeti, Türkiye’ye sağlanan 10.5 milyar dolarlık ek kredi ile eşzamanlı (ve anlaşılan bir önkoşul) olarak *bankaların dış borçlarının devlet güvencesi altına alınmasını* sağlamıştı. Başbakan’a ayak üstü (ve T.C. kanunları açıkça çiğnenerek) kabul ettirilen

bu güvencenin hemen ertesinde IMF Başkanı Köhler'in bu kararından dolayı Türkiye hükümetine derhal ve açıkça teşekkür etmesi de (kararın kural-dışı istisnai özelliğini göstermesi bakımından) anlamlıdır.

Bu önlem, IMF'nin çevre ekonomileri için oluşturduğu standart programın geleneksel öğelerinden biri değil, koşullar gerektiğinde perde arkasında yürütölen yöntemlerle kabul ettirilen önemli, ancak "istisnai" bir güvencedir. Standart program ise, iç talebin bastırılması, büyüme hızının aşağı çekilmesi, böylece cari işlem dengesinin mümkünse fazlaya dönüştürölerek dış yükümlölüklerin (IMF kredilerinin desteğiyle) kesintisiz sürdürölmesini hedefler. Bu "istikrar" öğeleri, DB gözetiminde sürdürölöcek "yapısal uyum reformları" ile (örneğin, işgücü piyasalarını esnekleştirme önlemleriyle) bütünleşecektir.

Çizelge VI.1: Kasım 2008 - Ocak 2009'daki Stand-by Düzenlemeleri ve 2007'nin Ekonomik Göstergeleri

	İzlanda	Macaristan	Ukrayna	Pakistan	Letonya	Belarus	Sırbistan
Büyüme, (%)	4.9	1.3	7.6	6.4	10.3	8.2	7.1
Cari denge/ GSYİH (%)	-14.6	-5.0	-3.7	-4.8	-23.8	-6.8	-15.9
Sermaye Hareketleri	Sermaye çıkışına kısıtlar sürdürülecek		Döviz işlemlerinde kısıtlar hızla kaldırılacak				
Döviz kuru	Esnek kur		Esnek kur ve "hedeflenmiş müdahale"		Letonya'nın Avro 'peg'i korunacak (çok güçlü yurtiçi politikalar ve önemli ölçüler- de uluslararası mali destekle)	Döviz kuru ayarlaması ve döviz kurunun devalüasyon sonrasında bir para sepetine bağlanması.	İdare edilen yüzen kur uygulamasının sürdürülmesi
Para Politikası	Faiz oranları artacak	Banka sistemini güçlendirme	Sıkı. Banka sistemini güçlendirme	Sıkılaştırılacak	Sıkılaştırılacak, banka mevduatlarının ve uluslararası rezervlerin erimesi önlene- cek, bankacılık sektöründe güven artırıcı ve özel borçları yeniden yapılandırıcı önlem- ler alınacak.	Faiz oranları yükseltilecek, yeni kur düzeyi yüksek faiz oranları ile korunacak, bankalar sisteminin yönlendi- rilmiş kredi verme olanakları daraltılacak.	Güçlendirilmiş ve enflasyonla mücadeleye odaklanmış para politikası. Yurtiçi kredi hacmindeki hızlı gelişmenin frenlenmesi.

./..

Maliye Politikası	Gevşek tutulacak. Bütçe açığı artacak	Sıkı. Bütçe açığı GSYİH'nın yüzde 2.5 oranında düşürülecek	2008'de yüzde 1 açık; 2009'da denk bütçe. Masraflar aşağı, enerji fiyatları yukarı	Bütçe açığı yüzde 7.4'ten iki yılda yüzde 3.3'e inecek. Tarımsal ürünlere vergi	Bütçe açığının artışı ... onleyici ve kısa sürede Maastricht ölçütlerine uyum sağlayıcı tedbirler alınacak, harcamalar önemli ölçüde kısıllacak.	Merkezi hükümet bütçesi dengelenecek, kamu hizmetleri tarifeleri artırılabilecek, hükümetin ölçeği daraltılacak ve özelleştirmeler yapılabilir.	2009 bütçe açığını GSYİH'nın yüzde 1.75'i ile sınırlayan katı maliye politikası. Krize karşı gevşek maliye politikası uygulanması için koşullar elverişli değil. Devlet mülkiyetindeki veya sosyal mülkiyetteki işletmelerin özelleştirilmesi, yeniden yapılandırılması veya kapatılması.
Gelirler Politikası		Toplam memur maaşları, emekli ödentileri, ücret artırılabilecek. En düşükler hariç, emekli ikramiyeleri (primleri) kısıllanabilir.	Asgari maaş, emekli giderleri ve sosyal transferler enflasyon hedefiyle uyumlu. İşsizlik fonu ve hedeflenmiş gelir desteği artabilir.	Sosyal harcamalar/Y 0.3 puan yükselecek, tüm sübvansiyonlar iptal (yoksullara elektrik hariç)	Sabit kur rejiminde rekabet gücünü yeniden inşa edecek yapısal reformlar. Sosyal harcamaların kamu harcamalarındaki payı artırılabilir.	Kamu sektöründe ücret artırılabilecek ve toplumsal güvenlik ağı en muhtaç durumda olanları kollayacak şekilde gözden geçirilecek, kur düzenlemesi sonrasında fiyat-ücret serbestleşmesi sağlanabilir, sübvansiyonlar azaltılabilir.	Kamu kesimindeki ücretlerin ve emekli aylıklarının artışı yavaşlatılabilir.
Standby	19.XI. 2008, \$ 2.1 milyar	6.11.2008, \$15.7 milyar	5.11.2008, \$16.4 milyar	24.10.2008, \$7.6 milyar	23.12.2008, \$ 2.35 milyar	12.01.2009, \$ 2.46 milyar	16.01.2009 \$ 530 milyon

kaynak: www.imf.org

VI.3. IMF'nin Lekeli Sicili ve Ahlakî Sakınca

Emperyalist sistemin merkezi, kendi krizini adım adım çevreye taşımıştır. IMF hangi yüzle sistemin çevresinde yer alan ülkelere yeni programlar önerebilecektir? *“Sermaye hareketleri üzerindeki tüm kısıtlamaları kaldırın; merkez bankalarını özerkleştirin ve bizim gözetimimizde sadece enflasyonla mücadeleyle odaklandırın; reel faizleri yüksek, kamu harcamalarını düşük tutun; dövizin fiyatını dalgalanmaya bırakın, ucuzlarsa ucuzlasın; dış borcu fazla dert etmeyin...”* Bu reçetenin tüm öğelerini çevre ülkelere (ve bu meyanda Türkiye'ye) “cebren ve hileyle” adım adım kabul ettiren kuruluşun öncelikle IMF olduğunu biliyoruz.

Bugünkü kriz ortamının bu kabullerden türediğini gösteren açık-seçik bir öngörü, Amerikalı iktisatçı Kenneth Rogoff tarafından 2004'de şöyle yapılmıştır:

“Bir sonraki borç krizi çok geçmeden patlak verecektir. Küresel portföy fonları, yüksek getiriler peşinde koşarak yükselen piyasalara yığılıyor. Düşük faizler nedeniyle borçlanma kolaylaşıyor; borçlu ülkeler rehavete sürükleniyor. Bu durum sürdürülemez. Zengin ülke yatırımcıları: Yükselen piyasalardan geçen yıl elde ettiğiniz ortalama yüzde 55'lik getirinin bir sapkınlık olduğunu algılayınız. Gelişmekte olan ülkelerin liderleri: Sizler de borç almanın uyarıcı ilaçlara benzediğini, kısa dönemde başarıyı yükselttiğini, sonrasında ise aldatıcı sonuçlara yol açacağını kavrayınız. Bu sefer durum farklı mı diyorsunuz? Kolay gele...” (Newsweek International, 16 Şubat 2004).

Bu keskin eleştiri ve kötümser öngörülerin yazarı olan kişi, bu tarihten bir yıl öncesine kadar IMF'nin “baş iktisatçısı” idi. Hal böyle olunca, Rogoff'u gerçekçi uyarılarından ötürü tebrik edemeyiz. Aksine, kendisini *“bir yıl öncesine kadar çevre ekonomilerini tam zıt doğrultuda yönlendirirken aklınız nerdeydi?”* diye sorgulamamız gerekirdi. Ortada masumane bir “şizofrenik

kimlik bozukluğu” veya “ıslah olma” durumu yoktur. Bir ahlâkî zafiyet söz konusudur.

IMF’nin “beyin takımı”nda ahlâkî zafiyetin yaygınlığına bir diğer örnek, Rogoff’tan bir önceki baş iktisatçı Stanley Fischer’in Türkiye ile ilişkilerinde de gözlenir. Fischer, 1999’da Türkiye ile IMF arasında imzalanan stand-by anlaşmasının dayandığı “enflasyonla mücadele” modelinin sorumluluğunu taşımıştır. Bu modelin Türkiye’yi 2001 krizine sürüklediği de, bugün yaygın kabul görüyor. Kriz patlak verinceye kadar Fischer Türkiye’ye her geldiğinde ekonomik yönetimi, “*aferin, iyi yoldasınız; ödün vermeden devam edin*” diye yüreklendirdi. Kriz patlak verdikten sonra, önceki övgülerini unutup hükümeti “programdan sapma” suçlamasıyla eleştirdi. Ardından, 2001’de “bilimsel” bir makale (“Exchange Rate Regimes: Is Bi-polar View Correct?”, *Journal of Economic Perspectives*, 2001, 15 [Bahar], 3-24) kaleme alarak Türkiye’ye uygulattırılan modelin yanlışlığının, Türkiye deneyimi sonunda anlaşıldığını ima etti. Türkiye, adeta, “doğru döviz politikasını keşfetmek için” Fischer tarafından bir laboratuvar olarak kullanıldı. Fischer birkaç ay sonra IMF’den ayrılacak ve (Türkiye’den alacakları devletçe üstlenilmiş büyük bankalardan biri olan) Citibank’ın yönetimine geçecektir.

IMF, anlaşma yaptığı ülkelerin iç siyasetine uzak durduğunu iddia etmektedir. Bunun böyle olmadığı, BSB’nin 2007 ve 2008 raporlarında Türkiye’den örneklerle sergilenmiştir. Bir örneği hatırlatmakla yetinelim: Mayıs 2005’te AKP hükümetinin imzaladığı 10 milyar dolarlık stand-by anlaşması, IMF’nin “normal”, hatta “istisnai” ölçütlerini çiğnemekteydi. Bu anlaşmanın kabulü için hazırlanan ve IMF İcra Kurulu’na sunulan 28 Nisan 2005 tarihli Uzmanlar Raporu, IMF kurallarına göre, “istisnai yararlanma” sınırına giren bu kredi talebinin, gerekli önkoşula uymadığı, “*Türkiye ağır bir sermaye hesabı kriziyle karşı karşıya olmadığı için istisnai yararlanmayı düzenleyen tüm ölçütleri kar-*

şilamamaktadır” ifadesiyle ortaya koyuyor. Türkiye’nin kredi talebinin buna rağmen karşılanması, “istisnanın istisnası” olarak yorumlanabilecek olan (ve açıkçası “politik kayırma” anlamına gelen) “olağan-dışı koşullar” (“exceptional circumstances”) ileri sürülerek mümkün olmuştur. Sözü geçen Rapor’da Türkiye’nin “olağan-dışı koşullar” ayrıcalığından yararlanması için gösterilen gerekçe anlamlıdır: “Üç yıllık bir program... 2007 Kasımında yapılacak olan bir sonraki genel seçimler için bir çıpa sağlayacaktır.” (Sözü geçen uzmanlar raporu, kaleme alınmasından yedi ay sonra IMF’nin web sitesinde yayımlanmıştır.)

IMF’nin otuz yıldır savunduğu politikaların kuramsal dayanakları çökmüştür. Bunu ana akım iktisadının tanınmış yazarları da teslim etmektedir³⁵. Eskiden görev almış baş iktisatçıların, uzmanlarının, yönetiminin ahlâkî zafiyet içinde olduğu belgelenmiş bir kuruluşun yeni görevlilerinin, eskilerinden farklı olarak, entelektüel dürüstlük sergileyecekleri ile ilgili herhangi bir inandırıcı işaret de yoktur. IMF’nin (Türkiye dahil) çevre ülkelere akıl vermesinin meşruiyeti yoktur. Bugünün koşullarında IMF için öncelik, uluslararası finans kapitalin çıkarlarını (yani Türkiye’den alacaklı olanları) 2001’de olduğu gibi gözetmektir. Bu hedef esastır. AKP hükümetini tekrar destekleyebilir veya bu kez köstekleyebilir. Her durumda kaybeden Türkiye’nin emekçileri olacaktır.

IMF ile mali destek anlaşmasına bu nedenlerle kesinlikle “hayır” denilmelidir.

35 Nobel ödüllü tanınmış iktisatçı Stiglitz, şunları kaydetmektedir: “IMF’nin klasik stand-by’ları, küresel ekonominin bu krizden çıkmasında yeterli bir araç değil. İkincisi, stand-by anlaşmaları öyle iddia edildiği gibi kredibilitiyi artırmıyor. Çünkü mevcut krizin sebeplerinden biri olan kontrolsüzlük ve denetimsizlik, IMF’nin stand-by anlaşmalarında, ülkelere ekonomideki kontrolü kaldırmaları yönündeki tavsiyelerinden kaynaklandı. Ayrıca, stand-by anlaşmasını kestiğiniz zaman, anlaşma öncesine göre çok daha fazla kredibilite kaybediyorsunuz” Stiglitz mevcut küresel koşullara uygun bir IMF anlaşması konusunda uzlaşılamaması halinde Türkiye’nin stand-by yapmamasının daha iyi bir seçenek olabileceğine de işaret etmektedir (*Hürriyet*, 7 Şubat 2009.).

VI.4. IMF Parasına Göz Koyanlar: Bir Diğer Ahlakî Sakınca

Türkiye'nin toplam dış borcu içinde özel kesimin payı 1990'da yüzde 21 dolayında iken, 2000'de yüzde 47'ye yükselmişti. Bu eğilim, yüksek kamu açıklarının dış alemden özel kesim dolaşımı ile finanse edilmesini yansıtıyordu. 2000-01 finansal krizi, özel kesimin pozisyon açığı vererek dış alemden borçlanmasını imkansızlaştırınca, sorun bir yandan kamu açıklarının radikal bir biçimde daraltılması, öte yandan IMF mali destek anlaşması ile sağlanan dövizlerin özel borç geri ödemeleri için kullanılmasıyla aşıldı. Böylece 2002 sonunda 130.2 milyar dolara ulaşan toplam dış borçlar içinde özel kesimin payı yüzde 34 yakınlığına geriledi.

1990'lardakinden farklı olarak, özel kesim 2002 sonrasında büyük kaynak açıkları vermeye başladı. 2008'in ikinci çeyreği sonu itibariyle 284.4 milyar dolara yükselen dış borcun yaklaşık yüzde 67'si özel kesim (çoğunluğu finansal olmayan şirketler) tarafından yükümlenilmiş durumdaydı. 2008'in ikinci yarısında sermaye çevreleri ödünç alınacak dövizlerin kendi dış borç geri ödemelerine kanaliz edileceği beklentisiyle IMF mali destek anlaşmasını hararetle sahiplendiler; hâlâ da sahipleniyorlar. IMF'den kamu kesimince borçlanılacak dövizin tıpkı 2001'deki gibi özel dış borcun itfasında kullanılmak isteneceği açıktır. Ne var ki, 2000-01'deki dış ödemeler krizi kamu kesiminin fiskal sorumsuzluğuna bağlanıyordu ve IMF bir kamu kesimi finansman sorununu ödemeler dengesi krizine dönüştürme "maharet"ini gösterebilmişti (bkz. Y. Akyüz ve K. Boratav, "The Making of the Turkish Financial Crisis", 2003, *World Development*, 31(9), 1549-66). 2008 ve sonrasındaki krizin nedeni ise özel kesimin (ve özellikle "reel" kesim şirketlerinin) 2000'li yıllarda giderek büyüyen kaynak açıkları idi. 2001 sonrasındaki mali destek anlaşmalarının gözetimi sırasında IMF bu kaynak açıklarına ciddi

bir tepki göstermeyerek bugünkü krizin suç ortağı oldu. Dolayısıyla IMF’nin 2009’da ulaşılabilecek bir mali destek anlaşması için kamu kesimine kemer sıkıltırmaya dönük zorlamalarda bulunmasının ekonomik gerekçeleri de, ahlaki gerekçeleri de sağlam değildir.

TÜSİAD’ın 22 Ocak 2009 tarihli 39. Genel Kurul’unda yaptığı konuşmada Başkan Arzuhan Doğan Yalçındağ, hükümetten ekonomik isteklerini üç ana başlık altında topladı: Birincisi, gecikmeden IMF ile anlaşma yapılması, ikincisi, talebin canlandırılması için vergi borçlarının ertelenmesidir. Üçüncüsünü ise, Yalçındağ’ın konuşmasından olduğu gibi aktaralım: “Diğer önlem alanı şirketler sektörünün yabancı para ihtiyacı[dır]. Bu problemin kısa dönemde IMF, Merkez Bankası, Hazine gibi kaynaklardan yararlanılarak oluşturulabilecek bir fon ile aşılması mümkün. Fon, sağlıklı şirketlerin ödemede zorluk çektikleri kredileri için bir köprü finansman rolü görecektir.” (<http://www.tusiad.org/tusiad cms.nsf/PressRoomList>).

TÜSİAD başkanının meramını anlayabilmek için birkaç saptama yapmak gereklidir:

- (i) Bugün için Türkiye’de şirketler kesiminin yabancı para ihtiyacı, esas itibarıyla, bu kesimin dövizle ve yurtdışından borçlanması dolayısıyla ortaya çıkmıştır.
- (ii) Serbest sermaye hareketleri ve yüksek risk algılaması koşullarında Merkez Bankası sadece “enflasyon hedeflemesi”ne zorlandığı için, reel TL faizleri rekor düzeye çıkmış, yüksek getiri peşinde ülkeye giren dış kaynaklar, döviz kurunu aşağıya çekmiş, dış kredilere ulaşabilen şirketler dövizle borçlanmaktan kazançlı çıkmışlardır.
- (iii) Bu durumun kesintisiz sürececeğini şirketlere kimse garanti etmemiştir. AKP hükümetinin orta vadede bir risk uyarısı yapma yeteneği ve bilgisinden yoksun olduğu kabul edilse bile,

BDDK ve TCMB başkanlarının, “kur riski” ile karşı karşıya bulunan (yani, dış kredi kullandığı için borçları dövizle, cari gider ve kazançları TL ile olan) tüm şirketleri defalarca uyardığı çok iyi bilinmektedir. Ayrıca, “dünyanın nabzını parmaklarında hissetme iddiasında” olan iş çevrelerinin, astronomik yabancı sermaye girişlerinin ergeç yavaşlayacağını, hatta tersine dönebileceğini öngörememeleri şaşırtıcıdır. “Günü gününe yaşamak” bakımından hükümetten farkı olmadığı anlaşılan iş çevrelerinin, bir gün sıkıntıya düşerlerse, iktidar tarafından şu veya bu yöntemle “kurtarılacaklarına” büyük ölçüde emin oldukları anlaşılmaktadır.

Kurtarılma beklentisini hayata geçirme zamanı geldi mi? Yalçındağ’ın TÜSİAD Genel Kurulu’ndaki isteklerini biraz daha açalım: “IMF’den gelecek paraya Merkez Bankası rezervlerini ve Hazine kaynaklarını da ekleyip bir havuz oluşturun; sıkışan “sağlıklı şirketlerin” (yani büyük sermayenin) dış borçlarını ödeyin. Bu “köprü finansmanını” hangi parayla, hangi faizle, hangi vadeyle ödeyeceğimiz sorunları ise uygun yöntemlerle çözülebilir.

IMF kredileri, esasen ödemeler dengesi güçlükleri ortamında verildiğine göre, bunların *doğrudan doğruya* dışarıya borçlu özel şirketlerce kullanılmasındaki yanlışlık şuradadır: Özel sektörün borç ve alacakları, devleti değil, sadece borçlu ve alacaklı tarafları ilgilendirir. Borçlu batarsa, “çürük” bir müşteriye kredi açma riskini üstlenmesi gereken alacaklı banka, kaderine (zararlarına) razı olur. Bu koşullarda hükümetten, “borçlarımızı, zararlarımızı sen üstlen; batmamızı önle” talebi, hangi ahlâkî, mantıkî gerekçeye dayanabilir?

Bu koşullarda verilen IMF kredileri, bu tür “kurtarma” işleminde kullanılmayacaksa neye yarayacaktır? IMF, bir dizi politika değişikliğinin kabul edilmesi koşuluyla, Merkez Bankası’na, istisna olarak Hazine’ye (yani devlete) kredi açar. Böylece resmî

döviz rezervleri desteklenmiş olur; dış borç servisi veya cari işlem açığının finansmanı için piyasadan döviz talebi gündeme geldiğinde resmî rezervler döviz talebini karşılamak için kullanılır. Bugünlerde pek etkili olması beklenmemekle birlikte, IMF’nin “yeşil ışığı”, özel kredileri de harekete geçirebilir. Döviz fiyatlarının aşırı yükselmesi bu sayede frenleneceği için, dış borç servisi kesintisiz sürdürülebilir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, IMF’nin kriz ortamlarında öncelik taşıyan amaçlarının başında, uluslararası bankaların alacaklarının kesintisiz ödenmesi gelir. Bu nedenle, bu kesimler özel dış borçlara devlet garantisi sağlamayı isterler. Daha önce de değinildiği gibi, 2000 sonunda kriz patlak verirken, IMF Türkiye’deki bankaların dış borçlarının da devlet güvencesi altına alınmasını Türkiye hükümetine kabul ettirebilmiştir. Bugün de özel sektörün dış borçlarının (Yalçındağ’ın istediği gibi) devlet güvencesi altına alınmasına IMF’nin bir itirazı olmaz.

Dış borçlarını ödeyemez hale gelince Türkiye burjuvazisinin bu borçları devlete (son tahlilde Türkiye’nin emekçilerine) yıkması ahlâki bir sakınca doğurmaktadır. Sonunda bu noktaya dönüşebileceği için (daha önce tartışılan başka itirazlarımızın yanında) bu nedenle de Türkiye’nin IMF ile anlaşmasına karşı çıkılmalıdır.

VI.5. Türkiye’nin Seçenekleri

AKP’nin IMF ile sürdürdüğü görüşmelerde, tüm belirtiler Türkiye için İzlanda değil, Ukrayna-Macaristan-Pakistan modelinin gündemde olduğunu göstermektedir. Türkiye ekonomisi, Ekim 2008’de krizin ilk dışsal şokunu, sermaye girişlerinin tersine dönmesiyle yaşadı. O sırada Türkiye’de resmî olarak “program-sonrası denetim” amacıyla bulunan; fakat, fiilen bir stand-by’ın ön-görüşmelerini de sürdürdüğü anlaşılan IMF ekibinin sözcüsü olan Lorenzo Giorgianni 29 Ekim 2008’de görüş-

melerle ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmıştı: “Türkiye’nin dış finansmana bağımlılığı, ekonomiyi küresel kredi daralmasının etkilerine açık tutmaktadır. Makro-ekonomik politikalar aracılığıyla güçleşen küresel ekonomik ortamın yarattığı sonuçların içselleştirilmesi gerekiyor. Özel olarak, (i) maliye politikası,...finansman gereksinimlerini frenlemeli ve borç/millî gelir oranını aşağı çekmelidir; (ii)... yerel yönetim harcamaları daha sıkı denetlenmelidir; (iii) para politikasının amacı, enflasyonu hedeflenen düzeye indirmek olmalıdır ve (iv) finansal sektörde, ...olası likidite baskılarına karşı esneklik izlenmelidir”

Bu ifadeler IMF tarafının Türkiye için öngördüğü bir stand-by’ın oturacağı ana çerçeveyi ortaya koyuyor. Sonraki haftalarda Washington’da sürdürülen görüşmeler üzerinde Reuters’in aktardığı ön-bilgiler, Giorgianni’nin ortaya koyduğu çerçevede ısrar edildiğini gösteriyor. AKP iktidarına verilebilecek tek ödün olarak, yerel yönetimlere aktarılacak merkezî bütçe kaynaklarındaki kısıntıların Mart 2009 yerel yönetim seçimlerinden sonrasına ertelenmesi belirtiliyor.

Neoliberalizmin Türkiye’deki kıdemli savunucularından bazıları bugünlerde ısrarla hem genişletici iktisat politikalarını, hem de IMF ile derhal bir stand-by anlaşmasını savunuyorlar. Yukarıda özetlenen belirtilere göre, IMF’nin Türkiye’ye İzlanda gibi “ayrıcalıklı” işlem yapması olası görünmemektedir. Stratejik kararlarda “IMF’nin patronu” konumunda olan ABD’de ise Ocak 2009’da yönetim değişmiştir ve Türkiye’yi kayırmak için görünürde güncel bir politik neden yoktur.³⁶

Türkiye ekonomisinin 2003-2007 arasındaki genişleme sürecinin dış kaynak girişleriyle sıkı sıkıya bağlantılı olduğu, son

36 Şubat - Mart 2009’da Obama yönetiminin Türkiye’ye açılımlarında ön plana çıkan hususlar, ABD’nin Orta Doğu ve Merkezi Asya ile ilgili tasarımları ve Türkiye’nin ABD yatırımlarına daha da açılmasıdır. ABD’nin yeni istekleri karşılığında Türkiye’ye teklif ettiği destek, Kuzey Irak’ı terörist faaliyetler için bir üs ve sığınak olmaktan çıkarma vaadinden ibarettir. Bu tutumda IMF’ye belirgin bir yer verilmediği görülüyor.

yıllarda yayımlanan BSB çalışmalarında defalarca ortaya konuldu. Sıkı para ve maliye politikalarının sürdürüldüğü bir makro-ekonomik ortamda beş yılda 185 milyar dolara ulaşan yabancı kökenli sermaye girişi, ekonomiyi genişleme patikasında tutan ana etken olmuştur. Sermaye girişlerinin durgunlaşması ve sıcak para çıkışları, Eylül - Ekim 2008'den sonra sanayi sektörünü (ve ekonominin tümünü) hızla daralmaya sürüklemiştir. Böyle bir konjonktürde, olası bir IMF anlaşmasının özellikle maliye politikalarını daha da sıkılaştırarak, üretim, istihdam ve sermaye birikiminde dramatik bir çöküntüyü tetiklemesi gündemdedir.

Daha önce değindiğimiz 2009'a ilişkin Citigroup'un öngörüsüne göre³⁷, kısa vadeli ticarî krediler hariç 109 milyar dolar, bu kalem de katılırsa 136 milyar dolarlık dış borç finansmanı ile karşı karşıya kalacak olan Türkiye için iki seçenek gündemdedir:

- (i) Küçülerek cari fazla vermek, IMF kaynaklarının da katkısıyla dış borç yükümlülüklerini harfiyen karşılamak;
- (ii) Sermaye hareketlerindeki düşmenin yaratacağı daralmayı, iç talebi (ve özellikle istihdamı) destekleyen politikalarla frenlemek ve dış borç yükümlülüklerini askıya alacak, erteleyecek yöntemleri gündeme getirmek.

Krizin ekonomiyi hızla bir gerileme patikasına sürükleyerek işsizliği dramatik boyutlara tırmandırması istenmiyorsa makroekonomik politikalar genişletici doğrultuda oluşturulmalıdır. Bu seçenek IMF ile anlaşılırsa gündem dışıdır. Ya IMF'ye teslimiyet, ekonomik küçülme ve artan işsizlik... ya da IMF seçeneğini dışlayan genişletici politikalar...

Bu ikinci seçeneğin ön-koşulları, sermaye hareketleri ve döviz işlemleri üzerinde etkili denetimler oluşturmak, TCMB'nin reel döviz kurunu hedeflemesini sağlamak, özel sektörün dış

37 www.citigroup.com, 31 Ekim 2008, "IMF and Fed: Money for Nothing and Swaps for Free". Bu tahminleri Bölüm V'de irdelemiş bulunuyoruz.

borç anapara yükümlülükleri için döviz tahsisini frenlemektir. Bu acil önlemleri, orta vadede ekonominin yüksek cari açık vermesine yol açan yapısal bozuklukların giderilmesi (örneğin Gümrük Birliği (GB)'nin Türkiye'yi üçüncü ülkelere karşı AB'nin ortak gümrük tarifesi uygulamaya zorlayan kurallarının askıya alınması) izlemelidir.

Türkiye'nin sürüklendiği kriz, emperyalizmin, onun organlarının, öncelikle IMF'nin, Türkiye burjuvazisinin, onların programlarının yürütücüsü olan siyasî iktidarların eseridir. Halk sınıflarının bu krizin yükü altında, işsizlik, yoksulluk, çaresizlik koşullarına daha da fazla sürüklenmemesi için IMF ile imzalanacak herhangi bir anlaşmanın reddedilmesi gereklidir.

VI.6. IMF - Türkiye Müzakerelerinin Seyri, Nisan 2008 - Şubat 2009

VI.6.1. Halka Anlatılan Kriz Masalları

2005-08 dönemini kapsayan stand-by anlaşmasının Mayıs 2008 tarihinde sonlanmasından sonra AKP Hükümeti IMF ile ilişkiler konusunda net bir açıklama yapmaktan sürekli uzak, ikircikli bir tavır içinde durmuştur. Buna karşılık başta TÜSİAD olmak üzere büyük sermayenin temsilcileri Mayıs 2008 sonrasında da bu ilişkinin devam ettirilmesi zorunluluğunu açıkça ifade etmişler, daha da ileri giderek yeni politikalara ihtiyaç olduğunu belirtmişlerdir. 2009 yılının ilk çeyreği sonuna yaklaştığımız bu günlerde hâlâ IMF ile ilişkiler konusunda açık bir tavır yoktur. Ancak bazı söylentiler Başbakan'ın, ekonomiden sorumlu Bakanların ve IMF Başkan Vekilinin ifadelerine dayanılarak devam etmektedir.

IMF ile 2005-08 anlaşması bitmeden kısa bir süre önce, Mart 2008 başında DB ile "Ülke İşbirliği Stratejisi" (Country Partnership Strategy, CPS), kapsamında 2008-2011 döneminde 6.2

milyar dolarlık kredi sağlayan ve yeni dönem sektör politikalarını düzenleyen anlaşma imzalanmıştı. Program ve proje kredileri ile yürütülecek olan bu anlaşma bağlamında, proje kredileri ile özellikle enerji ve reel kesim projeleri desteklenecekti. Bu anlaşmanın yapılmış olması o tarihlerde yeni bir stand-by’ın uzak ihtimal olmadığını göstermişti.

2005-08 stand-by’ına ilişkin son gözden geçirme olan, 21 Aralık 2007 tarihinde Türkiye’de son görüşmeleri yapıp, 28 Nisan 2008 tarihinde tamamlanan ve kabul edilen 7. gözden geçirmenin “Uzman Raporu” Ağustos 2008’de IMF sitesinde yayımlandı³⁸. Rapor özellikle “yükselmekte olan enflasyon eğilimini”, “cari açıkta izlenen büyümeyi” ve “özel kesim-şirketlerinin dış borçluluğundaki hızlı büyümeyi” program sonrası dönemde “risk olarak gördüğünü” vurguluyordu. Rapor henüz “krizin muhtemel etkileri” konusunda bir değerlendirme yapmıyordu. Ancak o tarihlerde yaşanmaya başlanmış olan krizin 2008 yılına ilişkin makro göstergelerde yarattığı değişikliği Rapor’un girişinde vurguluyordu. Rapor metninde ayrıca küresel yavaşlamanın Türkiye’yi nasıl etkileyeceği tartışılıyor, Batılı büyük ekonomilerde büyüme hızındaki 1 puanlık düşüşün Türkiye ekonomisinin büyüme hızını 0.8 puan düşürebileceği tahmin ediliyordu (sh. 21).

Uzman Raporu 2007-08 değerlendirmeleri ile tamamlanırken iki alanda 2009 tahminlerine dikkat çekici bir biçimde yer veriyordu. Bunlardan ilki Ödemeler Dengesi Tablosu (sh. 39) idi. IMF 2008 yılında cari açığın 47.9 milyar dolar olmasını, 2009 yılında cari açığın biraz daralarak 46.8 milyar dolara gerilemesini bekliyordu. Dikkat çeken ve 2009 tahminine yer veren ikinci tablo ise dış kaynak finansman ihtiyacı ve kaynakları tablosu (sh. 41) idi. IMF 2008 ortasındaki uzman raporunda 2009 yılında Türkiye’nin 135 milyar dolarlık dış kaynak gereksinimi olacağı tahmin ediliyordu. Resmi transferler hariç 47.6 milyar dolarlık cari açık, 36.2 milyar dolarlık orta-uzun vadeli borç ana para ödemesi ve 47.7

milyar dolarlık kısa vadeli borç ana para ödemesi, toplam 135 milyar dolarlık kaynak gereksinimi içindeydi. Aynı tabloda bu finansmanın 60.2 milyar dolarının uzun-orta vadeli borçlanmadan (45.9 milyar doları şirketler, 12.2 milyar doları bankalar tarafından), 55.3 milyar dolarının kısa vadeli borçlanmadan (33.8 milyar doları ticaret kredileri, 20.2 milyar doları banka kredilerinden), 12.9 milyar dolarının doğrudan sermaye yatırımlarından geleceği ve 11 milyar dolarlık kısmın da portföy yatırımlarından karşılanacağı tahmin edilmekteydi.

Uzman raporu, “reform”ların uygulanmasına ilişkin pek çok soru işaretini sürdürürken özellikle sağlık ve sosyal güvenlik alanlarındaki ek düzenlemelerin tamamlanmış olmasını olumlu sonuçlar olarak değerlendirmekteydi. İktisat politikasına yönelik olarak program sonrası için getirdiği temel eleştiriler ise yukarıda sıralanan üç noktada toplanmaktaydı. 7. gözden geçirme raporunun 28 Nisan 2008’de onaylanmasından sonra serbest bırakılan 2.250 milyar SDR kullanım sonucunda 2008 sonu itibarıyla Türkiye’nin IMF’ye bakiye borcu 8.2 milyar dolar düzeyindeydi. Türkiye IMF’den yeni kaynak kullanmadığı takdirde borcun son taksitini 2011 yılında ödeyecekti.

Uzman Raporunun tamamlanmasından, Ağustos 2008’de raporun ilanına kadar geçen sürede Hazine’den sorumlu Bakan çeşitli vesilelerle Türkiye’nin IMF kaynağına gereksinimi olmadığı, belki “ihtiyati stand-by” yapılabileceği yönünde açıklamalar yaptı. Krizin şiddetlendiği Eylül 2008’in son haftasında IMF ve Dünya Bankası Genel Kurulları için yapılan toplantılarda Hazine’den sorumlu Bakan IMF ile görüşme süreci başlattıklarını ve IMF yetkililerini Türkiye’ye davet ettiklerini açıkladı. Bu arada Ekim 2008’de hazırlanıp TBMM’ye gönderilen 2009 mali yılı Bütçe tasarısı üzerinde öngörüşmeler yapıldığı ifade edildi. Ancak bu resmi davet açıklamasının yapıldığı tarihten Ocak 2009 başına kadar yeni bir anlaşma ile ilgili resmi görüşmeler yapmak üzere IMF heyeti Türkiye’ye gelmedi, çeşitli yollarla do-

laylı görüşmeler sürdürüldü. IMF uzmanları Türkiye’ye gelmeden, 2009 bütçesinde 13 trilyon TL’lik (2008 milli gelirinin yaklaşık yüzde 1.4’ü oranında) bir kısıntı yapıldı ve IMF’ye anlaşma öncesi verilen bu “avans” ile ekonomi inişe geçmişken daraltıcı yönde bir adım atma ve krizi derinleştirme yolu seçildi (ayrıca bkz. Bölüm VII). Böylece bu kısıntının IMF’nin zorlaması olmandan Türkiye’deki yetkililer tarafından yapıldığı görüntüsü verildi. Bu arada “İhtiyati stand-by” artık gündem dışına çıktı ve Türkiye’nin 25-30 milyar dolarlık bir stand-by için görüşmeler yaptığı kamuoyuna sızdırıldı. IMF tarafı ise kaynak kullanımı konusunda hiçbir açıklama yapmadı.

Ocak 2009’un ilk haftasında Türkiye’ye gelen IMF heyeti ile resmi görüşmelere son şeklin verileceği ve niyet mektubunun Hazine tarafından IMF İcra Kurulu’na Ocak ayı sonunda gönderileceği kamuoyuna duyurulurken, bir anda Başbakanın “IMF’nin yeni şartlar ileri sürdüğü” söylemi ortaya çıktı. Daha sonra Başbakan Ocak 2009 sonunda Davos’a giderken IMF ile görüşmelere on gün ara verildiğini açıkladı; IMF Heyeti Türkiye’den ayrıldı.

Yeni bir stand-by anlaşmasının geçen dönemde olduğu gibi, üç yıllık olmasa bile yaşanmakta olan krizin göstereceği gelişmeye bağlı olarak üç yıla kadar uzayacak bir esneklikte olabileceği tartışıldı. Türkiye 2008 yılı sonu borçları itibariyle IMF nezdindeki kotasının yüzde 465’i düzeyinde kullanım yapmış konumdadır. 25-30 milyar dolarlık bir kaynak kullanımı Türkiye’yi (2000’li yıllarda olduğu gibi) kotasının yüzde 1600-1800’ünü kullanır noktasına getirecektir. Mevcut koşullarda IMF böyle bir imkânı sağlayabilir mi?

İçinde bulunulan uluslararası finansal piyasalardaki kriz konjonktüründe IMF’nin finansal desteğini (telaffuz edilen ölçülerde) sağlayacak bir anlaşma imzalamak çok kolay gözükmemektedir. IMF’nin finansman imkânları halen oldukça sınırlı bir konumdadır. IMF’in bir yan kuruluşu olan Institute of International Finan-

ce (IIF), IMF'nin 2009 yılı içinde gelişmekte olan piyasa ekonomilerine kullandırabileceği kaynağı 29.6 milyar dolar olarak tahmin etmektedir. Bu toplam içinden Avrupa bölgesindeki gelişmekte olan piyasa ekonomilerine kullandırılacak miktar ise 22 milyar dolar olarak tahmin edilmektedir.³⁹ İçinde bulunulan koşullarda Türkiye'nin daralan uluslararası piyasalardan yararlanma imkânının sınırlandırılması ile ortaya çıkabilecek kaynak gereksinimine yeni stand-by anlaşmasının ne tür bir katkısının olabileceği tartışmalıdır. Bu duruma karşın özellikle TÜSİAD kredi kullanımına dayalı orta vadeli bir anlaşma yapılması ve sağlanacak kaynağı rezerv olarak Merkez Bankası'nda tutulmasını değil, Hazine tarafından özel kesime kullandırılmasını istemektedir.

VI.6.2. Seçim Sonrasına kadar Oyalama Taktiği mi?

IMF heyetinin Ocak 2009'un son haftasında Türkiye'den ayrılmasından sonra Hazineden sorumlu Bakan sürecin nasıl devam edeceği ve görüşmelerin neden tıklandığı konusunda net bir açıklama yapmadı. Görüşmelere verilen 10 günlük aranın 2008 vergi geliri gerçekleştirmeleri ile 2009 mali yılı gelir bütçesi ve özellikle vergi gelirleri üzerindeki görüş ayrılıklarından kaynaklandığı tahmin ediliyordu. Buna ek olarak, basındaki bazı haberlerde IMF'nin BDDK, TMSF ve SPK'nın bir üst örgüt kuruluşu altında birleştirilmesini istediği, kayıtdışı ekonomiyle ilgili bazı ek önlemler de talep ettiği yer almış bulunmakta idi. Şubat 2009'un ilk Bakanlar Kurulu toplantısından sonra basın açıklaması yapan Başbakan Yardımcısı bu kez Bakanlar Kurulunda da bu konunun görüşüldüğünü vurgulayarak "IMF'nin ek taleplerinden" açıkça söz etti; ancak ekonomiden sorumlu Bakanın yaptığı gibi bu taleplere ilişkin somut bilgi vermekten

³⁹ IIF, "Capital Flows to Emerging Market Economies", January, 27, 2009. Mart 2009'da Londra'daki G-20 zirvesi hazırlık toplantısında IMF'nin toplam kaynaklarının 250 milyar dolardan 500 milyar dolara çıkarılması öngörülmüştür (*Hürriyet*, 17 Mart 2009). Ancak bu artırımın gerçekleştirilmesi zaman alacaktır.

kaçındı. Kısaca Şubat 2009'da IMF "yılan hikayesi" hâlâ belirsizliğini korumakta ve hükümetin Mart 2009 yerel seçimlerine kadar kamuoyunda olumsuz etkiler yapabilecek taahhütlere girmek istemediği izlenimi edinilmekte idi⁴⁰. Başbakan'ın ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, IMF sadece harcama kısıntısı değil, ek vergi yükümlülükleri talebinde de bulunmakta idi. "Önümüze yeni istekler çıkartıyorlar" söylemi ancak böyle yorumlanabiliyordu⁴¹.

Başbakanın IMF'yi "kriz fırsatçılığı" ile suçlaması ve tartışmaya Davos sonrası siyasi senaryoların da dahil edilmeye çalışılması ile kritik bir çatışma noktasına gidildiği görüntüsü ortaya çıktı (bkz. Çizelge VII.1). Kuşkusuz IMF'nin Türkiye'nin önüne az sayıda performans ölçütü dışında koşullar getirmeye kalkması, baştan reddedilmesi gereken bir müzakere pozisyonu idi. Ancak 2009 Bütçesinin vergi gelirleri cephesinde yapılmış olan ciddi tahmin hataları Türkiye'nin müzakere pozisyonunu zorlaştırıyordu. Bütçe açıklarını daraltma dayatması dışında IMF'nin diğer isteklerinin neler olabileceği konusundaki ipuç-

40 Bu konudaki belirsizlikler yakın tarihli iki basın haberinde çarpıcı biçimde izlenmekteydi: "IMF ile görüşmelerde henüz ilerleme yok" (Bakan Şimşek'in beyanati, *Hürriyet*, 12 Şubat 2009); "TÜSİAD: IMF (müzakerelerinde) ciddi ilerleme gör-dük" (*Hürriyet*, 13 Şubat 2009).

41 Mahfi Eğilmez, Macaristan Başbakanı Gyurcsany'nin şöyle dediğini aktarıyor: "1980 ve 1990'larda da IMF ile anlaşma yaptık. O zaman kredi alabilmek için yazılı politikaları ön şart olarak kabul etmemiz gerekiyordu. Ama bu kez IMF kredi vermek için hiçbir ön şart getirmedi. Belediyelerde ya da başka alanlarda şunu ya da bunu yapacaksınız demedi. Makroekonomik tahminler üzerinde anlaştık, bu da gerçekçiydi". Eğilmez şöyle devam ediyor: "...Gyurcsany'nin röportajda söyledikleri doğruysa, o zaman bu IMF ya bize karşı özel bir husumet güdüyor ve kasıtlı olarak bizi daha da batırmak istiyor, ya da birileri IMF üzerinden şaşırtmaca vererek bizi kandırmaya çalışıyor demektir. Eğer IMF'nin bize karşı öne sürdüğü iddia edilen... koşullara uygun bir ekonomi politikası izlersek, resesyona girmekte olan ekonomiyi uzun süre bu konumda kalmaya mahkum ederiz. Herkesin vergileri indirip harcama artırdığı... bir ortamda bizim vergi artırıp harcama azaltmamız ve bütçe açıklarını daha da düşürmeye yönelmemiz tam bir facia olur" (Tuhaf bir IMF Macerası", *Radikal*, 9 Aralık 2008). IMF'nin Türkiye'ye karşı tutumunu "özel bir husumet" yerine, yukarıda işaret ettiğimiz gibi temsil ettiği sermaye kesimlerinin çıkarına bağlamanın daha uygun olacağı kanısındayız.

ları Mart 2009 ortalarında Başbakan ve Hazineden sorumlu Bakan Şimşek'in açıklamaları ile ortaya çıktı.

Bu açıklamalar IMF ile devam eden müzakerelerdeki görüş ayrılıklarının üç noktada kümелendiğini gösteriyordu : (i) 2009 yılı program ve bütçesinin mali istikrarı kollayacak biçimde revize edilmesi; (ii) gelir idaresinin özerkliği; (iii) çapraz vergi denetiminin tesisi. Devlet Bakanı Şimşek, 12 Mart 2009'daki bir TV mülakatında şu beyanlarda bulundu: "(A)nlaşma olursa muhtemelen seçimden sonra olacak... IMF'den gelen bazı talepler konjonktüre uygun değil. Örneğin çapraz vergi denetimi istiyorlar. Biz de gelir idaresinin güçlendirilmesinden yanayız. Ancak bu talep bu dönemde uygun değil. Gelir idaresinde radikal değişiklik Türkiye'ye net hata ve noksan kaleminde giren parayı ürkütür. Bu da krizi derinleştirir" (*Hürriyet*, 13 Mart 2009). Bir gün sonra Başbakan Erdoğan, Eskişehir'de iş adamları ile yaptığı görüşmede gelir idaresinde özerkliği ve çapraz vergi denetimini "ülkenin menfaatlerine aykırı" bulduğunu ve kabul etmeyeceklerini belirtmekteydi (*Hürriyet*, 16 Mart 2009).

G-20 liderler zirvesinin hazırlık toplantısı sırasında IMF üst düzey yetkilileriyle görüşen Bakan Şimşek'in yurda dönüşünde yaptığı basın toplantısındaki sözleri, IMF ile Türkiye'nin pozisyonlarının yakınlaştığı izlenimi veriyor: " IMF konuşulan birkaç konuyla ilgili... yeni bir pozisyon ifade eden bir mektup gönderdi. Bazı konularda esneklik sağlanmıştı. Diğer bazı konulara ilişkin değerlendirmeler sürüyor... Bildiğiniz gibi üç husus var: programın yapılması için gerekli olan tedbirlerin büyüklüğü, gelir idaresinin güçlendirilmesi ve çapraz vergi denetiminin iyileştirilmesi. Özellikle gelir idaresinin güçlendirilmesi... Türkiye için çok önemli. Hükümetimiz de bu konuda iradesini ifade etti. IMF de gereken esnekliği gösterdi... (Küresel krize karşı önlemler konusunda) IMF'den yapıcı bir tavır bekliyoruz.... (V)ergi denetiminin daha da iyileştirilmesi konusunda Maliye

Bakanlığımız bir çalışma yapacak, sonra da IMF ile tekrar bu konuları ele alacağız... (Krizle karşı) tedbirleri alırken fiyat istikrarı ve orta dönem mali istikrarı koruyacak adımları atmalıyız” (Hürriyet, 16 Mart 2009).

IMF’nin ulusal karar alma alanına giren konularda şartlılıklar dayatma alışkanlığından ne ölçüde vazgeçeceği, yerel seçimler sonrasında bağitlanacağı anlaşılan stand-by anlaşmasında görülecek. Hükümetin IMF ile müzakereleri uzatması, AKP iktidarına yerel seçimler öncesinde bütçe uygulamasında çok önemli esneklikler kazandırmış bulunuyor. Yerel seçimlerden sonra hükümet “babayiğitlik” gösterilerine daha az ihtiyaç duyacaktır.

VII

TÜRKİYE'DE BUNALIMA KARŞI ÖNLEM ARAYIŞLARI

VII.1. Başbakan Erdoğan'ın Krizi Algılayışı

Başbakan Erdoğan'ın Çerçeve VII.1'e çıkarılan ve Eylül 2008-Şubat 2009 dönemini kapsayan altı aylık süre içindeki beyanlarında şu algılayış çerçevesi açıkça ortaya çıkmaktadır⁴²:

- (i) Günümüzdeki küresel krizi dünya finans piyasalarındaki çalkantılara bağlayan kimi yorumcular gibi, Başbakan Erdoğan da krizin aşırı birikim/aşırı üretim sorunları ile ilişkisini görmezden gelmektedir. Finansal şokları Türkiye'ye taşıyacak başlıca iletim kanalı bankalar olacağından, Erdoğan'ın ilgisini yoğunlaştırdığı ve memnuniyet duyduğu olay, ülkede hiçbir bankanın halen ödeme aczine düşmemiş bulunmasıdır. Erdoğan, kur hareketlerini, cari açıkları, reel hasılda ve istihdamda gerilemeleri ilgisini çekecek kriz göstergeleri saymamaktadır⁴³.
- (ii) Türkiye'de yaşanan kriz, özünde sağlam reel ekonomide geçici

---

42 Bu beyanların IMF ile ilişkileri ilgilendirenleri üzerine burada bir yorum yapmayacağız (bkz. Bölüm VI).

43 Büyüme oranları üzerine IMF ile girildiği ima edilen tartışma, kanımızca bir vitrin düzenleme kavgasından ibarettir. Bu kavga yerel seçimler sonra bağitlanacağı anlaşılan stand-by ile anlamını yitirecektir. Bu bağlamda Devlet Bakanı Ekren'in "büyüme hedefinde revizyon yapılacağı"nı belirten beyanı (*Hürriyet*, 12 Mart 2009). Başbakan Erdoğan'ın Kasım 2008'deki keskin sözleri ile karşılaştırılmalıdır.

bir çalkantıdır; zaten dünyada kriz 2008’in sonlarına doğru tepenoktasını aşmış geçmiştir. Sağlam kurumsal ve finansal yapılarıyla Türkiye krizi az hasarla atlatacaktır.⁴⁴

- (iii) Krizin köklü ve sistemik özelliklerine işaret eden çevreler “felaket tellallığı” yapmakta, olumsuz bir toplumsal psikolojiyi körüklemektedir. Bu çevrelere şiddetle karşı çıkılmalıdır. İyimser beklentiler topluma kabul ettirilirse kriz çabuk aşılar.
- (iv) Büyüme hedefi matematiksel bir kesinlik ifade etmez; büyüme hızı (ve onun paralelinde istihdam) yükselir de, alçalabilir de.
- (v) Bankaların kriz dönemindeki likidite ve ikraz tercihleri, davranışsal ve konjonktürel nedenlere değil, salt fırsatçılığa dayanmaktadır; bu olumsuz tercihler siyasal baskı ve tehditle aşılabılır. Kriz döneminde finansal piyasalara erişimi sınırlı olan KOBİ’lere kredi desteği sağlanmalıdır.

Böyle bir kriz algısının acil ve sistemli bir müdahale planına ihtiyaç göstermemesi doğaldır. Nitekim Çerçeve VII.1’e çıkarılan beyanlarında Başbakan hükümetin duruma hakim olduğunu, “ölmemiş hastaya kefen biçilmeyeceğini”, önlemlerin gerektiğinde peyderpey alınacağını söylemektedir. “Ambalajlanmamış”, 7 maddede sıralanan ve tümünü VII. 2’de kaydettiğimiz bazı önlemleri “Paket o!..” sözcükleriyle tanımladığına da işaret edilmelidir.

Kriz algısı ve krizin yönetimi bağlamında Başbakan ve ekonomi ile ilgili bakanlar arasında mükemmel bir görev paylaşımı oluşmuş durumdadır: Sanayi Bakanı Çağlayan ve Devlet Bakanı Tüzmen yoğun ilişkide bulundukları (bir anlamda, çıkarlarını temsil ettikleri) iş çevrelerini yatıştırmakla uğraşırken, Maliye ve Hazine Bakanları Unakıtan ve Şimşek, meslektaşları bakanlara ekonominin dış ve iç kaynak kısıtlarını ara sıra hatırlatmakla yükümlüdürler. Ekonomik

44 Başbakan Erdoğan, 23 Mart 2009’da Bolu’da yaptığı konuşmada krize bakış açısını bir kez daha teyid etmiştir: “Evet teğet geçecek. Efendim, bak şu kadar tekstil fabrikası kapanmış, şu olmuş, bu olmuş. Anlattıkları gibi de bir şey yok ortada. Yani işini bilmeyen başarısız varsa kapanmış da olabilir” (Cumhuriyet, 24 Mart 2009).

eşgüdümünden sorumlu Devlet Bakanı Ekren ise âkilane ve edebi ifa-
deleri ile sermaye çevrelerine “bir şeylerin yapılmakta olduğu ve ya-
pılacağı” izlenimini vermektedir⁴⁵.

Ekren, hükümetin önlem paketlerini şöyle numaralandırmak-
tadır: (i) 2008’in ikinci yarısında altyapı yatırımlarının artırılma-
sına dönük bütçe önlemleri; (ii) 2009 bütçesinde birinci paketteki
düzenlemenin sürdürülmesi amacı ile yapılan tahsisler; (iii) 5838
sayılı (torba) Kanun’la getirilen ve kısa çalışma ödeneğini ilgilен-
diren düzenlemeler; (iv) Mart 2009 ortalarında açıklanan önlem-
ler. Ekren’e göre bu paketlerin mali porteleri, sırasıyle 11.3, 15.8,
5.6 ve 2.7 milyar TL (toplamı 35.4 milyar TL)’dir (bkz. E. Sağlam,
“Nazım Ekren Krizden Çıkışı da Planlamaya Çalışıyor”, *Hürri-
yet*, 19 Mart 2009). Birinci paket, bizzat Ekren’in ifade ettiği gibi,
Mayıs 2008’de IMF ile anlaşılarak faiz dışı fazla hedefinin indiril-
mesinin sonucudur ve krize karşı önlemlerle ilgisi yoktur. İkinci
paketin akıbeti, uygulamanın ilk iki ayında dengelerinden tümüyle
uzaklaşan 2009 bütçesi üzerinde IMF ile yeni stand-by anlaş-
masında varılacak mutabakata bağlıdır. Öyle anlaşılmaktadır ki,
bundan böyle alınacak her tekil iktisat politikası önlemi topluma
yeni bir “paket” olarak tanıtılacaktır. Nitekim, mali portesinin 1

45 ISO tarafından düzenlenen İstanbul Sanayi Forumu’nda ISO Başkanı Küçük,
Forum’a katılan Bakanlar Ekren ve Çağlayan’a şunları söylemektedir: “Kriz baş-
ladığından bu yana da çok sık bir araya geldik... (Y)apılması gerekenler konusun-
da her zaman fikir birliği içinde olduk; ama çözümleri hayata geçirmekte yavaş
kaldık. Siz bu durumu “proaktif olmakla ihtiyaçlı olmak arasında köprü kurma
süreci” (aynen böyle, BSB) olarak tanımlıyorsunuz ama şimdiye kadar bu köprü
çoktan kurulmalı ve üzerinde yürünmeliydi” Devlet Bakanı Ekren de Forum’da
“krizi fırsat bilip yeni nesil reform sürecini başlatabileceklerini” söylemiştir (*Hür-
riyet*, 26 Aralık 2008). Hükümetin yerel yönetim öncesi açıklamayı planladığı yeni
önlem paketi için Devlet Bakanı Ekren’in söyledikleri şunlardır: “(B)u dördün-
cü paket olacak. Yeni pakette altyapı yatırımları ve faiz indirimleri de yer alacak.
Son pakette ortaya çıkan tablonun tamamlanması için gerekli inisiyatifler ne, ona
bakacağız. Talebi artırmak için vergi düzenlemelerine ilişkin de mali disiplini
bozmayacak inisiyatif kullanacağız... Biriken stokların eritilmesine ilişkin inisi-
yatif kullanacağız (aynen böyle, BSB) (*Hürriyet*, 12 Mart 2009; altını biz çizdik).
Ekren’in numaralaması ile dördüncü paket Başbakan Erdoğan tarafından 13 Mart
2009 günü açılmıştır (bkz. VII.2. 1-2).

milyar TL. dolayında olduğu tahmin edilen ve bazı ürünlerdeki KDV oranları ile tapu harçlarını indiren 5. paket 25 Mart 2009'da açıklanmıştır (bkz. VII. 2.2.)⁴⁶

Bu vesile ile Başbakan Erdoğan'a telkin edilen ve kendisi tarafından hararetle sahiplenilen "krizden fırsat çıkarma" düşüncesinin reel ekonomi için orta ve uzun dönemde neyi ima ettiğini açıklamaya çalışalım: (i) Orta dönemde bazı firmalar maliyetlerini düşürerek iç ve dış piyasalarda pazar paylarını artırma amacı ile yeniden yapılanmaya ve süreç yeniliklerine yönelirler; (ii) orta dönemli konjonktürün iniş evresinden çıkılması, kaynak tahsislerinin yeni ve öncü sektörlerle yönelmesi ve ürün yenilikleri ile mümkün olur; (iii) uzun dönemde (XIX ve XX. yüzyıl sanayileşme deneyimlerinde görüldüğü gibi), dünya ekonomisinde verimliliği yüksek, yeni bir odak yaratmak isteyen ülkeler, saldırgan ve iddialı ticaret ve sanayi politikaları izleyerek bu amaçlarına ulaşır ve "krizden fırsat yaratırlar" Türkiye'deki işadamları çevresinde ve onu yönlendirecek siyasal ve bürokratik kadrolarda yukarıda söz konusu edilen heves ve eğilimler bugün için yoktur. Dolayısıyla 2008-09 Türkiye'si bağlamında "krizden fırsat yaratmak" içi boş bir retorikten ibarettir. Üstelik ticaret, kambiyo, fikri mülkiyet hakları ve sanayi politikalarında dış aleme karşı çeşitli bağlayıcı taahhütler altına girmiş bulunan Türkiye'nin "politika uzayı"ndaki manevra imkanları alabildiğine daralmıştır. Sermaye çevrelerinin bunları görmezden gelerek "Bunalımı görün, önlem alın!" çağrılarını yapmaları bir sınıfsal destek (popüler deyimle, "kurtarma") talebini dile getirmekten öte bir anlam taşımamaktadır.

Bu nedenle, AKP hükümetinin 1 Eylül 2008 – 20 Mart 2009 döneminde krize karşı aldığı ve aşağıda ayrıntıları verilecek önlemler geç, eksik, parçalı ve yetersizdir. Türkiye'nin iktisat politikaları, neoliberalizmin cenderesinde kaldıkça, bunalıma karşı AKP hükümetinden tutarlı ve etkili çözümler beklenmemelidir.

46 Başbakan Erdoğan'a göre, krizin sinyallerinin saptandığı günlerden itibaren alınan önlemlerin sayısı 53'tür (*Hürriyet*, 26 Mart 2009). Paketler yerine önlemleri saymanın bazı siyaset insanları için daha cazip olduğu görülüyor.

Çerçeve VII.1:

Başbakan Erdoğan’ın Kriz Güncesi, Eylül 2008- Şubat 2009

- 23 Eylül 2008 (Basın toplantısı):** “(Dünya) krizi sadece finansal piyasalarla sınırlı kalmamış, reel ekonomiyi de etkilemiştir... Küresel krizler yapılan reformlar sayesinde asgari etkiyle atlatıldı... Şundan hiç kimsenin şüphesi olmasın; Türkiye bu krizi... de asgari etkiyle aşacak...(M)ali sektör reformlarını gerçekleştir(memiz), GAP, DAP ve KOP ve diğer bölgesel kalkınma ve sosyal gelişme programlarımız... küresel krizin ülkemize yansımalarını sınırlandıracak, bu gelişmeleri(n) fırsata dönüştür(ül)mesini sağlayacak(tır)... IMF ile çalışmalar son safhada. Nihai kararı önümüzdeki ay veya Kasım’(da) kesin veririz” (bu toplantıya Bakanlar Ekren, Tüzmen ve Unakıtan da katılmışlardır).
- 4 Ekim 2008 (TL banknotlarının tanıtım toplantısı):** “İnanıyorum ki biz (küresel krizden) en az etkilenen ülke... olacağız... Bankalarımız da çok kararlı ve dikkatli gidiyorlar. Sıkıntı şu an söz konusu değil”
- 9 Ekim 2008 (Çek Cumhuriyeti Başbakanı Topolanek ile ortak basın toplantısı):** “Finans sistemimizde 2000’li yıllarda alınan dersler nedeniyle... Avrupa ve ABD’deki neticelerin bizde görülmeyeceğini söyledik... Hamdolsun korkulduğu gibi bir şey söz konusu değil”
- 12 Ekim 2008 (AKP’nin MKYK toplantısı):** “Zaten ihracatçılar (kurun) artmasını beklemiyorlar mıydı? Doların 1.30-1.40 olması çok yüksek değil... Korkulacak bir şey yok”
- 13 Ekim Sivas’ta tesis açılışları vesilesiyle düzenlenen miting):** “Avrupa ve Amerika’nın etkilendiği gibi biz etkilenmedik. Olanı biteni takip ediyoruz, ülkemizin en az etkilenmesi, doğabilecek bazı fırsatları kaçırmaması için pür-dikkat çalışıyoruz. Ama (ülkemizde) dünyadaki yangına körük tutanlar var, lütfen körük tutmasınlar”

- 18 Ekim 2008 (AKP İl Başkanları toplantısı):** “Felaket tellallarının bütün gayretlerine rağmen... kriz dalgalarını Türkiye en asgari etkiyle atlatıyor... Bu etkilerin az hasarla atlatılabil(mesinin) şartı istikrar, moral, paniğe kapılmamak,... işleyen tekere çomak sokmamak”
- 19 Ekim 2008 (Elazığ Atatürk Meydanı):** “İnanıyorum ki (kriz) inşallah bizi teğet geçecek; ama (yangına) körükle gidenler var”
- 24 Ekim 2008 (Basın toplantısı):** “(Bankaların) reel sektöre karşı yaklaşımlarını... çok hoş bulmuyorum... O reel sektörle, onların ödediği faizle ayakta duruyorsun. Ama böyle bir kriz dönemini de kendin için fırsata dönüştürüyorsun, böyle şey olmaz... Bu noktada ... biz bir çalışma yapıyoruz. Bu çalışmanın neticelerini de... kısa zamanda açıklayacağız”
- 27 Ekim 2008 (AKP Altındağ İlçe Kongresi):** “(A)rkadaşlarıma şunu söylüyorum: ‘IMF yetkililerine siz şunu söyleyeceksiniz: Bizim böyle bir dönemdeki büyüme hızımız, bütçe düzenlememiz, bütün bunlarda... bizimle bir esneklik çerçevesi(nde)... anlaşmaya varırsanız, eyvallah, oturur imzalarız’. Ama... ‘Böyle bir fırsatı bulduk, gel hemen dayatalım, ümüğünü sıkalım’ derlerse,... buna da biz fırsat vermeyiz”
- 1 Kasım 2008 (Kırgızistan Başbakanı Chudinov ile ortak basın toplantısı):** “IMF... karşılıklı çıkara dayalı bir yaklaşım gösterecek olursa biz varız. Ama... bizim ümüğümüzü sıkıp “yatırımları durdur, büyümeyi düşür, bütçende (şunları) aşağı indir” derse, bu “Çalışma!” demektir. Biz çalışan bir ülkeyiz, çalışan bir hükümetiz... Dolayısıyla böyle bir anlaşmaya “Evet” diyemeyiz”... IMF bize bu sıkıntılı dönemde... borç vermek zorunda da değil. Çok da ihtiyacımız yok”
- 4 Kasım 2008 (EKK toplantısı):** “Küresel ekonomik kriz Türkiye üzerinde finans ve ticaret kanalıyla etkisini her geçen gün artırmaya devam ediyor”

- 5 Kasım 2008 (EKK toplantısı):** “(IMF ile bir anlaşmanın böyle ortamlarda kredibilite anlamına geldiğini bildiklerini kaydettikten sonra) IMF ile masaya oturunca her dediklerine “Evet” diyemeyiz. Ekonomi(ye) yüzde 4 gibi iddialı bir hedef koyduk. Yüzde 2’leri kabul edemem”
- 6 Kasım 2008 (EKK toplantısı):** “Kriz tellallığı yapan (iş çevrelerinin) en az iki yıl yetecek zulaları olduğunu söylüyorlar”
- 12 Kasım 2008 (AKP Meclis Grubu):** “Krizin tepe noktasını aşmış inişe geçtiği uzmanlar tarafından dile getirilmektedir... Krizden çıkış ve toparlanma döneminde Türkiye, sağlam ekonomik yapısıyla daha cazip bir ülke (olacaktır)... Kriz dönemi(ni) ülkemiz için fırsata dönüştürürsek, Türkiye gelecek(te) daha iyi bir dönemi yakalamış olur”
- 16 Kasım 2008 (Washington’da basın toplantısı):** “IMF ile... çözüme en çok yaklaştığımız noktadayız diyebilirim”.
- 19 Kasım 2008 (Esenboğa Hava Limanı’nda açıklama):** “Kriz... dalgası bizleri de tesiri altına alabilir. Özellikle... önümüzdeki yılın ilk altı ayında bir sıkıntı yaşayabiliriz... Kendi kaynaklarımızı devreye sokmamız lâzım... Finans sektöründe olanlar sermayelerine biraz sermaye enjekte etsin... Aynı şekilde, reel sektörde olanlar da sermayelerine sermaye enjekte etsinler ve bu süreci birlikte... atlatalım”
- 20 Kasım 2008 (Uluslararası Yatırımcılar Derneği’nin resepsiyonu):** “Hükümetten sihirli reçete beklemek, süreci tribünden izlemek doğru olmaz... Finans sektörü... reel sektörü yok farz edemez. Senin ona ihtiyacın var. Tabii onun da sana ihtiyacı var... Görüyorsun ki kıvranıyor. Kıvranıyorken bir tekme de sen atıyorsun. Kriz fırsatçılarına izin vermeyeceğiz. (İş dünyasına hitaben) Var diyorum yastık altında bir şeyler... Getirsinler yastık altından”

- 21 Kasım 2008 (Hindistan yolculuğu öncesinde):** “Kimse... ”Sıkıntıda olan reel sektöre bir tekme de ben vurayım” diyemez. Finans sektörü(nün) bu noktada çok daha dikkatli adım atması lâzım... Bugünün yarını da var”
- 22 Kasım 2008 (Hindistan yolculuğunda):** “Elimizde sihirli bir değnek yok. Kalkıp da bütün kuruluşlarımızı abad edeceğiz diye bir şey söz konusu da değil. Herkes... programını kararlı, ciddi bir şekilde yürütecek. Reel sektörümüzün de,... finans sektörünün de... yanındayız”
- 24 Kasım 2008 (Hindistan’da işadamlarıyla değerlendirme toplantısında):** “Bankalar bir senede 11 milyar dolar kazandı. Buna rağmen... ilâve rant peşindeler Bankalar anlayışsız, ürkek ve korkak. Gerekirse biz de Ziraat Bankası, ya da bir kamu bankasını devreye sokacağız”
- 26 Kasım 2008 (AKP Meclis Grubu):** “(Ekonomik krizle ilgili) paketi tüm taraflarla görüştükten sonra açıklayacağız. Krizi fırsata dönüştürecek primi de kimseye vermeye niyetli değiliz”.
- 30 Kasım 2008 (AKP İstişare ve Değerlendirme toplantısı):** “Krizin etkilerini asgaride tutmak için cesaretle kararları alıyoruz. İllâ bunları ambalajlayıp bir paket diye mi sunacaktık? (Aldığımız kararların) arkası da gelecek”.
- 1 Aralık 2008 (“Ulusa Sesleniş” Konuşması):** “Krizin ülkemizi teğet geçmesi, hatta bu krizin ülkemiz için bir fırsata dönüşmesi için de peyderpey tedbirlerimizi alıyoruz... Bu çerçevede yeni bir tedbir paketinin hazırlıklarını tamamlamak üzereyiz. İnaniyorum ki bu paket de... her kesime, özellikle reel sektörümüze önemli destekler sağlayacaktır... Tahminimiz odur ki, şu an itibariyle kriz tepe noktasına ulaşmış ve inişe geçmiş durumdadır”.
- 5 Aralık 2008 (Çankaya’da gazetecilerle söyleşi):** “Ekonomik Paketin 7 maddesini (29 Kasım 2008’de) Kızılcahamam’da açıkladık. Paket o... (IMF ile) kıran kırana pazarlık yapıyoruz. IMF’ye diyoruz ki: “Bize kepenk indirtmeyin”.

- 9 Aralık 2008 (Basına açıklamalar):** “İddia ile konuşuyorum: Dünyada bu işten en az etkilenen ülke biz olacağız... Şu ana kadar hiçbir bankamız fona (TMSF’ye) devredilecek bir banka konumunda değildir”
- 17 Aralık 2008 (TBMM’deki Bütçe konuşması):** (2007’de başlayan ve devam eden krizin ekonomik değil, finansal olduğuna, bunun için “teğet geçer” deyimini kullandığına işaret ettikten sonra) “Teğet geçmek de dokundurmadır. Az da olsa zarar verir, bunu da bilin. Büyüme hedeftir, $2 \times 2 = 4$ diye bir hedef değildir. 2008’de değil, 2007’de başlayan küresel krizi nasıl görmezden geliriz?.. Dünyanın en gelişmiş ekonomileri son iki çeyrek-tir... küçülüyor. Bu büyüklükteki krizin Türkiye’ye etkileri son derece normaldir... 2009 Bütçesi, finansal krizi Türkiye için fırsata dönüştürme bütçesidir”
- 20 Aralık 2008 (DEİK Olağan Genel Kurulu):** (Küresel ekonomik krizin olumsuz etkilerinin bir süre daha hissedileceğini ve krizden rant sağlamaya çalışan kişi ve gruplar bulunduğunu kaydettikten sonra) “Böyle insanımızın psikolojisini bozacak açıklamalar yapmak doğru değildir. Henüz ölüm sinyalleri vermeyen bir hastaya... ölümü hatırlatan veyahut kefenini hazırlayan bir doktor gördünüz mü?... Türkiye’nin durumu çevre-sindekilere göre çok iyidir. Ölümcül bir durumu yoktur”
- 25 Aralık 2008 (Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu Toplantısı):** “...Türkiye’deki olay psikolojiktir. Ve Türkiyede kasıtlı olarak, psikolojik olarak bu krizi körüklemeye gayreti içinde olanlar var... Öncelikle bunu reddetmemiz, bu psikolojik havayı hep birlikte yıkmamız lazım”
- 31 Aralık 2008 (Ulusa Sesleniş Konuşması):** “Bütün dünyayı sar-san bu çapta bir krizin Türkiye’yi de az çok etkilenmesi kaçınıl-mazdır. 2008 zor bir yıl oldu ama asla... kayıp bir yıl olmadı... Aldığımız tedbirlerle... 2009’u inşallah Türkiye için bir fırsat yılına hep birlikte dönüştüreceğiz”

- 14 Ocak 2009 (AKP Meclis Grubu):** “Esnafa en çok krediyi biz kullandırдық... Kredi faizlerinde düşüş var... Kefalet kooperatifleri aracılığı ile kullanılacak kredi faizlerinin yarısını devlet karşılayacak... Yeniden yapılandırma (ile) ana parasını ödeyecek olan 100 bin’e yakın esnaf ve sanatkârlarımızın temerrüt faizi 5 yıla kadar taksitlendirilecek”
- 29 Ocak 2009 (Davos):** “IMF (görüşmelerinde) her geçen gün yeni yeni bazı maddeler önümüze gelirse onlar da her türlü hassasiyet oluşturur... (IMF) Türkiye’yi kendi şartları içerisinde değerlendirmezse, o zaman... hassasiyetimiz artar”
- 30 Ocak 2009 (Davos):** “(IMF Başkan Yardımcısı) Lipsky ile görüşmemiz olumlu geçti ama iki madde var ki bunu kabullenmemiz mümkün değil. Ama bunları açıklamam uygun olmaz”.
- 2 Şubat 2009 (İstanbul BŞB Yatırımları Toplu Açılış Töreni):** “IMF ile ne zaman anlaşsak o zaman anlaşırız... Anlaşmadan bitmez. Mesele bu kadar basit”
- 6 Şubat 2009 (Ekonomik ve Sosyal Konsey toplantısı):** “Krizin faturasını çalışanların ödememesi için tedbirlerimizi kararlılıkla alıyoruz”
- 10 Şubat 2009 (İTO’nun bir açılış töreni):** “IMF anlaşırsa anlaşırız, yoksa kendi kaynaklarımızla yola devam ederiz... Eğer IMF... her görüşmede önümüze yeni bir madde (getirirse) biz (bu anlaşmayı) imzalamayız”
- 11 Şubat 2009 (AKP Meclis Grubu Toplantısı):** (IMF ile görüşmelerde) gelinen nokta, en ideal olan neyse, biz ona karar vereceğiz...100 yılda bir görülen krizin içinden geçiyoruz; elbette ihracatta, büyümede bir miktar düşüş olacaktır. Ben “teğet” dedim; “en az zarar” dedim; bazıları bunu dalgaya aldı... Biz işimize sahibiz”

VII.2. Krize Karşı Önlemler

VII.2.1. Para ve Kredi Politikaları

- (i) Ekim 2008’de itibaren TCMB’nin döviz ve efektif piyasalarında likidite ve güven sağlamak amacı ile aldığı kararlar Çizelge VII.1’de, TCMB’nin belirlediği gösterge faiz hadleri ise Tablo VII.1’de gösterilmiştir. Devlet İç Borçlanma Senetleri (DİBS) faiz oranının TCMB gecelik borç verme faiz oranını yakından izlediği ve her iki faiz oranının Ekim 2008’in ikinci yarısından itibaren inişe geçtiği Şekil VII.1’de izlenmektedir. TCMB’nin biraz gecikmiş de olsa faiz haddi indirimlerine yönelmesi, durgunlaşmaya giden bir ekonomi için doğru yönde atılmış adımlar sayılmalıdır. TCMB yetkililerinin kriz sürecindeki beyan ve tutumları da ana akım iktisat anlayışına yakından bağlı bir kurumun mesleki ciddiyeti ile bağdaşır nitelikte olmuştur.
- (ii) Mevduata getirilen güvence üst sınırını artırma gereği olduğu takdirde güvenceye tabi olacak tasarruf mevduatının kapsam ve tutarını belirleme yetkisi iki yıl süreyle Bakanlar Kurulu’na tanınmış ve 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu’nun 63. maddesini değiştiren bu hüküm 13 Kasım 2008 tarih ve 5811 Sayılı Kanun’a eklenmiştir.
- (iii) Uluslararası muhasebe standartlarında yapılan değişiklik Türk Muhasebe Standartları Kurulu’nun 30 Ekim 2008 tarih ve 39 No’lu tebliği ile uygulamaya aktarılmıştır. Değişikliğin amacı, faiz hadlerinde yaşanan oynaklıklar nedeni ile artan piyasa risklerinin olumsuz etkilerini azaltmaktır. Düzenlemeye göre bankalar, istedikleri DİBS’yi vadeye kadar elde tutulacak menkul kıymetler portföyüne aktarabileceklerdir; böylece faiz hadlerindeki oynaklıkların sermaye yeterliliği

hesabı üzerindeki olumsuz etkilerinin sınırlandırılmasına katkı sağlanacaktır.

- (iv) Karşılıklar Yönetmeliği'nde 23 Ocak 2009'da yapılan değişiklikle kredi borçları için beş kez yeniden yapılandırma hakkı getirilmiştir. Buna göre, 90 günlük süre içinde bir şirket kredi borcunu iki kez yeniden yapılandırma talebinde bulunabilecek, iki yapılandırmanın ardından yine borçlarını ödeyemez ve takibe alınırsa aynı şirket üç kez daha yapılandırma isteğinde bulunabilecektir. Bankaların nakdi ve gayri nakdi krediler, teminat mektupları, aval ve kefaletler ile yakın izlemedeki krediler için ayıracağı karşılık oranları yeniden belirlenmiştir. 1 Mart 2010'a kadar yakın izlemedeki krediler ve diğer alacaklar, "İkinci Grup"ta sınıflandırılan krediler ve diğer alacaklar, iki defa ile sınırlı olmak üzere yeni sözleşme koşullarına bağlanabilecektir. Yeni sözleşme koşullarına bağlanan krediler ve diğer alacaklar, toplam alacaklarının yüzde 10'unun geri ödenmiş olması koşuluyla "Birinci Grup" krediler ve alacaklar içinde sınıflandırılabilir. Böylece kriz döneminde bankaların aşırı yükseklikte karşılık tutmaya ve böylece kredi hacmini frenlemeye zorlanması bir ölçüde sınırlandırılmış olmaktadır.
- (v) Halk Bankası, Sanayi Odaları ve TOBB'la imzaladığı protokoller çerçevesinde Oda mensuplarına kredi kullandırmaya yönelmiş, bu bağlamda TOBB'la 100 milyon TL, ATO ile 100 milyon TL, İTO ile 30 milyon TL, ETO ve BTO ile sırasıyla 14 ve 15 milyon TL tutarında protokoller hazırlanmıştır (bkz. <http://halkbank.com.tr/channels/>). Bunun dışında Halk Bankası, kendi kaynaklarından KOBİ'lere 800 milyon TL nakdi ve gayri nakdi kredi, 400 milyon doları da ihracat kredisi olmak üzere yeni imkanlar kullandırmaya karar vermiştir (*Hürriyet*, 2 Aralık 2008). Türkiye Tekstil Sanayii İşverenleri Sendikası

da tuttuğu 100 milyon dolarlık fonu İş Bankası’na yatırarak sendika üyelerine uygun koşullarda kredi sağlanması için anılan banka ile protokol düzenlemiştir (*Hürriyet*, 1 Ocak 2009).

- (vi) KOSGEB veri tabanına kayıtlı ihracatçı KOBİ’ler “Can Suyu” projesi bağlamında 10 bankadan, toplam 1 milyar dolara varan kredi kullanabilecek, başvurular Mart 2009’da başlayacaktır. Dünya Bankası’ndan sağlanan 200 milyon dolarlık kredi de KOBİ’lere kullanılacaktır.
- (vii) Ocak 2009’dan itibaren esnaf ve sanatkâr kefalet kooperatifleri aracılığı ile kullanılacak kredi faizinin yarısını devlet karşılamaya başlamış, yüzde 15.6’lık faiz oranı (komisyon v.b. de dahil olmak üzere) yüzde 12’ye indirilmiştir. Esnaf ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatifleri Merkez Birliği kendisinden kredi alıp ödeyemeyen esnaf ve sanatkârların borçlarını yeniden yapılandırmış, borç ana parasını ödeyecek olan 100 bin dolayında esnaf ve sanatkârın temerrüt faizleri beş yıla kadar taksitlendirilmiştir.
- (viii) 22 Ocak 2009 tarih ve 5834 Sayılı Karşılıksız Çek ve Protestolu Senetler ile Kredi ve Kredi Kartları Borçlarına ilişkin Kayıtların Dikkate Alınmaması Hakkında Kanun’a göre (kamuoyunda bilinen deyişiyle Sicil Affı Kanunu), kanun kapsamındaki borçlar Kanunun yürürlük tarihi olan 28 Ocak 2009 gününden itibaren altı ay içinde ödendiği veya yeniden yapılandırıldığı takdirde, borcun tümü ödendikten sonra TCMB’deki sicil kayıtları silinecektir (risk kaygıları içindeki bankaların bu halkla ilişkiler egzersizine ne kadar duyarlılık gösterecekleri kestirilememektedir).
- (ix) Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatiflerine tarımsal üretimde düşük faizli yatırım ve işletme kredisi kullanılması ile ilgili 2008/14489 Sayılı Bankalar Kurulu kararı 31 Aralık 2008’de çıkarılmıştır.

(x) 13 Mart 2009'da Başbakan Erdoğan aşağıdaki önlemlerin alınacağını açıklamıştır:

- a. Tüketici kredilerindeki Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu priminin 5 puan indirilmesi;
- b. Eximbank'ın sermayesinin 500 milyon TL artırılması;
- c. İhracatçının rekabet gücünü artırmak amacıyla Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu'nun 500 milyon TL'den 575 milyon TL'ye çıkarılması;
- d. KOBİ'lerin düşük faizli kredi kullanması için bütçeden KOSGEB'e ayrılan ödeneğin 200 milyon TL'den 275 milyon TL'ye çıkarılması (*Hürriyet*, 14 Mart 2009).⁴⁷

(v) - (x) sıra sayılı önlemler, hükümetin finansal aracı kesime erişimi sınırlı olan küçük esnaf ve sanayicilerin tarım üreticilerinin ve ihracatçıların kredi imkânlarını iyileştirme çabasının işaretidir. Bu önlemlerin küçük üreticinin sıkıntılarını biraz hafifletmekle birlikte, talep tıkanıklıklarına ve üretim finansmanı güçlüğülerine kesin çözüm sağlaması beklenmemelidir.

(xi) TCMB, kredi kartı işlemlerinde uygulanacak aylık azami TL akdi faiz oranını 20 Mart 2009'da 0.43 puan düşürerek yüzde 3.96'ya çekmiş, gecikme faiz oranları ve dövizli krediler faiz oranları da indirilmiştir.

47 Başbakan'ın açıklamaları içinde yer alan "finans sektörü ve reel sektör ile kredi akışını iyileştirmek adına (bazı) adımların atılması"nın ne anlama geldiği, kısa bir süre sonra Ziraat Bankası ve Halk Bankası'nın tüketici, konut ve taşıt kredileri faizlerini önemli ölçüde düşürmesi ve Eximbank'ın tüm TL. kredi faiz oranlarını 2 puan aşağı çekmesi ile ortaya çıkmış, Ziraat Bankası toplam 7 milyar TL'lik tarımsal, bireysel ve ticari krediyi yeniden yapılandırmıştır. Ödeme kolaylıklarını "Bahar Paketi", faiz indirimini de "şok" olarak nitelendiren Ziraat Bankası Genel Müdürü Çağlar, bu duyuruların niye yerel yönetim seçimlerine 5 gün kala yapıldığının sorulması üzerine, bunu bir "tesadüf" olarak değerlendirdiğini söylemiştir (*Hürriyet*, 25 Mart 2009). Halk Bankası da "Rahat bir Nefes Alın" sloganı ile takipteki 57 bin kredi müşterisi için yeni borç yapılandırma programı ilan etmiştir (*Hürriyet*, 27 Mart 2009).

**Çizelge VII.1: TCMB'nin Döviz ve Efektif Piyasalarını İlgilendiren Kararları,
Ekim 2008 - Şubat 2009**

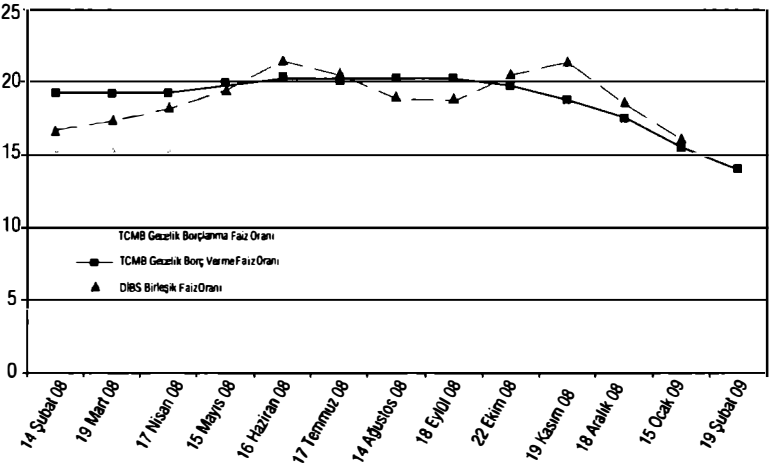
Kararın Geçerlilik Tarihi	Açıklama
09.10.2008	Döviz likiditesini artırmak amacı ile TCMB kendi nezdindeki döviz depo piyasasında aracılık faaliyetlerine yeniden başladı.
16.10.2008	Döviz alım ihaleleri ile kalıcı olarak piyasadan çekilen likiditenin sistemde kalması için TCMB'nin döviz alım ihalelerine ara verildi.
14.10.2008 / 24.10.2008	Bankaların döviz ve efektif piyasalarında işlem yapma limitleri toplamda ilkin 5.4 milyar dolara, daha sonra 10.8 milyar dolara çıkarıldı.
24.10.2008	TCMB döviz satım ihaleleri ile piyasalara günde 50 milyon dolara kadar döviz likiditesi sağlayacak.
21.11.2008	Bankaların borçlanma limitleri içinde, TCMB'den alabilecekleri döviz depolarının vadesi 1 haftadan 1 aya çıkarıldı; bu piyasada yüzde 10 olan borçlanma faiz oranı dolar için yüzde 7'ye, avro için 9'a düşürüldü.
05.12.2008	Yabancı para zorunlu karşılık oranı yüzde 11'den yüzde 9'a indirildi, böylece bankacılık sistemine yaklaşık 2.5 milyar dolar likidite sağlandı. Ters dolarizasyonu özendirmek için yabancı para zorunlu karşılıklarına faiz ödenmesine son verildi; TL zorunlu karşılıklarına ödenen faiz oranı, TCMB gecelik borçlanma faiz oranının yüzde 75'inden, yüzde 80'ine çıkarıldı.
05.12.2008	İhracat reeskont kredisi limiti 500 milyon dolardan 1 milyar dolara çıkarıldı; bu kredilerin kullanım kolaylığı artırıldı.
20.02.2009	Bankaların TCMB'den alabilecekleri döviz depolarının vadesi 1 aydan 3 aya uzatıldı; TCMB tarafı işlemlerde borç verme faiz oranı dolar için yüzde 7'den yüzde 5.5'a, Euro için yüzde 9'dan yüzde 6.5'e düşürüldü.
Kaynak: TKB Ekonomik Gelişmeler Özet Değerlendirme Raporları, Eylül 2008-Şubat 2009.	

Tablo VII. 1: TCMB'nin Belirlediği Faiz Hadleri, % (Eylül 2008 - Mart 2009)

Uygulanacak Faiz Haddi	18.09.2008	22.10.2008	19.11.2008	18.12.2009	15.01.2009	19.02.2009	19.03.2009
TCMB Borçlanma	16.75	16.75	16.25	15.00	13.00	11.50	10.50
Borç Verme	20.25	19.75	18.75	17.50	15.50	14.00	13.00
Geç Likidite Penceresi							
Borçlanma	12.75	12.75	12.25	11.00	9.00	7.50	6.50
Borç Verme	23.25	22.75	21.75	20.50	18.50	17.00	16.00
API'de Piyasa Yapıcılarına							
Borç Verme	19.25	18.75	17.75	16.50	14.50	13.00	12.00

Kaynak: TCMB.

Şekil VII. 1: Gösterge Faiz Hadleri, Şubat 2008-Şubat 2009

*/ İlgili dönem içinde yapılan ihalelerin yıllık bileşik faiz oranlarının ağırlıklı ortalamasıdır.

Kaynak: TCMB

VII.2.2. Maliye Politikası Önlemleri

- (i) 29 Ekim 2008’de yayımlanan Vergi Borçlarının Taksitlendirilmesi Hk. Tebliğ (Tahsilat Gn. Teb., Seri B- Sıra 4) ile 1 Eylül 2008 itibariyle vadesi geldiği halde ödenememiş olan kamu alacakları için tecil ve taksitlendirme getirilmiştir. Mükelleflere borçlarını ödemede ilk taksit Aralık 2008’de başlamak ve eşit taksitler halinde ödenmek üzere 18 aylık ödeme süresi tanınmıştır. Uygulanacak tecil faizi yıllık yüzde 3’tür. 5 Aralık 2008’e kadar süren başvuru döneminde 1 milyon 520 bin vergi borçlusu tecil talebinde bulunmuş, bu mükellefler 7 milyar 598 milyon TL’si vergi aslı, 3 milyar 721 milyon TL’si de faiz ve gecikme zammından oluşan toplam 11 milyar 320 milyon TL’lik vergi borcunun taksitlendirilmesini istemişlerdir⁴⁸. Bu talebin görece büyüklüğü, Tablo V.2’de verilen 2008 yılı vergi gelirleri gerçekleşmesiyle (168.1 milyar TL) kıyaslanarak anlaşılabilir.
- (ii) 13 Kasım 2008’de yayımlanan 2008/14272 Sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Gelir Vergisi Kanunu’nun geçici 67. maddesinde yer alan gelirlerden tam mükellef gerçek kişi ve kurumlar tarafından hisse senetleri alım-satımlarından elde edilen kazançlara uygulanan vergi oranı sıfıra indirilmiştir. 2006 yazındaki ani sermaye çıkışlarının paniği ile yabancılar için sıfıra indirilen, ama yerleşikler için korunan vergi bu düzenleme ile ortadan kaldırılmakta ve tuhaf bir çarpıklık böylece giderilmektedir⁴⁹.
- (iii) 20 Kasım 2008 Tarih ve 5812 Sayılı Kamu İhale Kanunu ile Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’la bir türlü sonu gelmeyen kamu ihale mevzuatı değişikliklerine bir yenisi eklenmiştir. 5812 Sayılı Kanun, Kamu İhale Kurumu’na şikayetlerin azaltılmasını, yerli yüklenicilere kolay-

48 Bkz. *Hürriyet*, 28 Aralık 2008.

49 3 Şubat 2009 tarih ve 2009/14580 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 2008/14272 sayılı Karar’daki “hisse senetleri” sözcüklerinin yanına “veya hisse senedi endekslerine dayalı olarak yapılan vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri dahil olmak üzere hisse senetlerine” sözcükleri eklenmiş, böylece kapsam genişletilmiştir.

lıklar getirilmesini, *ihale işlemlerinin hızlandırılma, canlandırılma ve esnekleştirilmesini* amaçlamaktadır (altını biz çizdik). Kanunun kimi maddelerinin iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurulmuştur.

- (iv) TBMM Genel Kurulu'nda Merkezi Yönetim 2009 Bütçe Kanunu Tasarısı'nın 12. maddesi görüşülürken verilen bir önerge ile tarımsal desteklerden 549 milyon TL, mal ve hizmet alımlarından 705 milyon TL, yatırımlardan 1 milyar 808 milyon TL olmak üzere, toplam 3 milyar 062 milyon TL kesilmiş, Hazine'den sorumlu Bakan Şimşek IMF ile yürütülen müzakerelerde bir "avans" olarak yapıldığı anlaşılan bu indirimleri şöyle savunmuştur: "Bu önlemler bütçeyi daha gerçekçi hale (yeni şartları yansıtacak şekilde) getirmek için yapıldı" (*Hürriyet*, 26 Aralık 2008). Yazar Erdal Sağlam'a göre bu kısıntı 13 milyar TL yakınlarına ulaşmaktadır; çünkü hükümet bütçe kanununa koyduğu hükümlerle yaklaşık 12 milyar TL'lik özelleştirme gelirinin bütçeye irat kaydedilmesi ve bu gelirlerin sosyal sigorta prim indirimlerinde, alt yapı yatırımlarında, belediyelere yapılacak transferlerde kullanılmasının önünü açmıştı. TBMM'deki son dakika değişiklikleriyle özelleştirme gelirlerinin sadece 2.5 milyar TL'sinin GAP ve diğer bölgesel yatırımlar için kullanılması, kalan 9.5 milyar TL'nin tasarruf edilmesi öngörülmüştür (*Hürriyet*, 30 Aralık 2008).

- (v) 15 Ocak 2009 Tarih ve 5831 Sayılı Orman Kanunu, Tapu Kanunu, Kadastro Kanunu ve Harçlar Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'la orman sınırları dışında çıkarılması öngörülen alanlar hakkında düzenlemeler getirmektedir. Kamuoyunda 2/B olarak bilinen bu arazilerle ilgili daha önceki düzenleme eski Cumhurbaşkanı Sezer tarafından TBMM'ye iade edilmişti. Toplam 11 maddeden oluşan bu kanunun uygulama ile ilgili iki maddesi çıkarıldığında geri kalan dokuz maddesinin sadece biri Tapu Kanunu ile ilgili olup, diğer sekiz madde Orman, Kadastro ve Harçlar Kanunlarında değişiklik öngörmekte, Kanun'un adı içerik ve amacını gölgelemektedir. Kanuna göre, "orman kadastro-

ro komisyonlarınca Hazine adına orman sınırları dışına çıkarılan yerler, fiili kullanım durumları dikkate alınmak ve varsa üzerindeki muhdesatın kime ait olduğu ve kim tarafından ne zamandan beri kullanıldığı Kadastro tutanağının beyanlar hanesinde gösterilmek suretiyle... Hazine adına tescil” edilecektir. Edebi dille, “fiili kullanım durumunda” oldukları söylenen kişiler, herkesin bildiği gibi orman işgalcileridir ve Kanun, işgal suçunu işleyenlerin suçunu beyanlarıyla ödüllendirip, suç vasfını ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca fiili kullanım durumlarına göre ifraz ve/veya tevhit de yapılabilecektir. Bunun anlamı, fiili işgalcilerin işgal ettikleri alanların tapu parseline çevrilmesidir. Kanun, biçimsel olarak, bir satış kanunu değildir; ama arkasından gelecek ve satışı öngörecektir kanuna zaman ve imkân hazırlamaktadır. AKP hükümetinin 2/B arazilerinin satışı ile hasılat elde etme özleminden vazgeçmediği görülüyor⁵⁰.

- (vi) 30 Ocak 2009 tarih ve 2009/14615 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile tarımsal desteklemelere ilişkin, karar eki listede yer alan Bakanlar Kurulu Kararları uyarınca 2009 bütçesinden yapılacak desteklemelerin birim fiyatlarında yüzde 10 kesinti yapılmıştır. Anılan karar, yukarıda değinilen bütçe tasarruf önleminin yansımasıdır.
- (vii) Tarıma 2009 yılı Genel Bütçesinden yapılacak bir yıllık parasal destek tutarının (yaklaşık 4.9 milyar TL.) yüzde 55’inin (yaklaşık 2.7 milyar TL.) yılın ilk üç ayında çiftçiye intikal ettirilmesi öngörülmüştür. Ocak, Şubat ve Mart aylarında sırasıyla 500, 1650 ve 600 milyon TL. ödeme yapılması programlanmıştır. Böylece tıpkı Temmuz 2007 genel seçimleri öncesinde bir yıllık destek ödeneğinin 6.5 ayda kullanılmasına benzer, büyük çaplı bir göz boyama girişimi yerel yönetim seçimleri öncesinde gerçekleştirilmiştir.
- (viii) Konut ve dayanıklı tüketim malları satışlarındaki gerilemenin önlenmesi için, 15 Mart 2009’dan itibaren 3 ay süreyle geçerli

50 5831 Sayılı Kanun’la ilgili özlü bir değerlendirme için TEMA_Vakfi@tema.org.tr’ye bkz.

olmak üzere, KDV ve ÖTV oranlarında aşağıdaki indirimler yapılmıştır:

- a. Yeni ve yüzölçümü 150 m²'nin altındaki konutların satışında KDV oranı yüzde 18'den yüzde 8'e;
  - b. ÖTV oranları küçük silindir hacmine sahip binek otolarında yüzde 37'den yüzde 18'e, küçük silindir hacimli motosikletlerde yüzde 22'den yüzde 11'e, hafif ticari araçlarda yüzde 10'dan yüzde 1'e⁵¹;
  - c. Elektronik ve beyaz eşyadaki ÖTV oranı yüzde 6.7'den sıfıra.
- (ix) Sanayide uygulanan indirimli elektrik tarifesinin hafta sonu ve resmi tatillerde de uygulanması kararlaştırılmıştır (*Hürriyet*, 14 Mart 2009).
- (x) Başbakan Erdoğan'ın 25 Mart 2009 günü açıkladığı, büyüklüğü 1 milyar TL. olarak hesaplanan ve üç ay süreyle uygulanacak olan vergi ve harç indirimleri şunlardır.
- a. İş yerlerinin satışından alınan KDV'nin oranı yüzde 18'den yüzde 8'e,
  - b. Ev ve ofis mobilyaları, bilişim ve büro makinaları, bazı sanayi ve iş makinalarından alınan KDV oranı yüzde 18'den yüzde 8'e,
  - c. Konut ve diğer gayrimenkul satışlarında alıcı ve satıcıdan alınan tapu harçları oranı binde 15'den binde 5'e.

Konut ve dayanıklı tüketim mallarına talep yaratmayı amaçlayan vergi indirimleri ve bunları destekleyecek kredi kolaylıklarının zayıflığı, içerdiği öğelerin sayısal boyutlarında veya uygulama süresinin kısalığında değil, dayandığı iktisat mantığındadır. Ekonominin durgunluğa yöneldiği dönemlerde böylesi önlemlere sık sık başvurulmakta, kısa vadede bazı olumlu tepkiler de alınmaktadır. Ancak Türkiye ekonomisinin içinde

51 Büyük silindir hacimli araçlardaki ÖTV indirimleri düşük tutulmuştur.

bulunduğu resesyon sürecinin kökeninde daralan gelirler ve yüksek borçluluk, gelir daralmasının ardında da işsizliğin hızla yükselmesi olgusu bulunmaktadır. İstihdamı canlandırıcı, dolayısıyla gelirleri artırıcı önlemler alınmadan salt vergi indirimleri ve kredi önlemleriyle söz konusu mallarda talep yeter-sizliğini orta vadede aşmak kolay görünmemektedir⁵²

VII.2.3. Ödemeler Dengesi Gelir ve Sermaye Hesabı

- (i) Kamuoyuna “Varlık Barışı” adıyla tanıtılan 22 Kasım 2008 tarih ve 5811 sayılı Bazı Varlıkların Milli Ekonomiye Kazandırılması Hakkında Kanun ile gerçek ve tüzel kişilere ait olup yurtdışında bulunan para, döviz, altın ve diğer menkul kıymetlerin kayda alınması ve yurtiçinde bulunan, ancak işletmelerin öz kaynakları içinde yer almayan aynı türden varlıkların sermayeye eklenmesi amaçlanmaktadır. Ancak kanunun öncelikle yurtdışında tutulan servet kalemlerine dönük olduğu anlaşılmaktadır⁵³.

52 Sönmez, iç talebi canlandıracak bir etken olarak tüketici kredilerini cazip kılmaya çabalarının sınırlı etkiler yaratabileceğine işaret etmektedir. Bunun nedeni hanehalkı tüketici kredileri ve kredi kartı borçlarının 2008 sonu itibarıyla toplam banka kredileri içindeki payının oldukça yüksek düzeylere ulaşmış bulunması ve TCMB verilerine göre kredi ve kredi kartı borçlarını ödeyemeyenlerin sayısındaki çarpıcı artıştır (2004'te 42, 2006'da 138, 2008'de 687 bin kişi). Borcu borçla kapatmanın yaygınlaştığı ve işsizliğin yüksek düzeylerde seyrettiği bir ortamda tüketicinin yeni krediler için fazla hevesli olmaması beklenir (bkz. M. Sönmez, “Sanayi İçin İç Talep, İç Talep İçin Adil Bütçe”, bianet.org.tr, Mart 2009). İSO Başkanı Küçük de beşinci önlem paketi ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “Dördüncü paket... gibi, bu paket de ticaret ağırlıklı; bizim beklentimiz bu paketin sanayi üretim ağırlıklı olması idi... Hanehalkı harcamalarını artırmaya yönelik, bir kerelik, palyatif tedbirlerden istenilen sonuç alınmayabilir. Bu noktada en önemli etken güvenin tesis edilmesi” (*Hürriyet*, 26 Mart 2009).

53 Maliye Bakanı Unakıtan'ın TBMM Genel Kurulu'ndaki görüşmelerindeki beyanları ilginçtir: “Yurtdışında güven sarsıldı. Biz inanın onlardan daha iyiyiz. Kardeşim, oradaki parayı getir, buraya koy... Getir kardeşim, az bir vergi alıyoruz. Hem adama getir (de), hem de ona sopayı göster. Kimse parayı getirmez. (Gelecek fonlar) ne kara paraya girer; ne MASAK'a girer” (*Hürriyet*, 14 Kasım 2008). Yaklaşık iki ay sonra Bakan'ın sabırsızlandığı izleniyor: “Bu bir fırsattır. Değerlendirilsin. Bizim milletimiz son günü beklemeyi seviyor. Son gün 2 Mart (2009). Bu tarihe kadar parası olan Allah aşkına getirsin. Getirilen paralarla ilgili bir soruşturma, inceleme yapmayacağız; kanunda da açıkça belirttik” (*Hürriyet*, 16 Ocak 2009).

Kanunun 3. maddesi ile yurt dışında bulunan varlıklardan beyan edilenlerden yüzde 2, yurt içinde bulunan varlıklardan beyan edilenlerden yüzde 5 oranında vergi alınması öngörülmektedir⁵⁴. Kanun 2 Mart 2009 tarihine kadar bir defa uygulanmak üzere çıkarılmış, beyan sahipleri için kayıt ve vergileme kolaylıkları da öngörülmüştür⁵⁵.

- (ii) 12 Kasım 2008 Tarih ve 5810 Sayılı Serbest Bölgeler Kanunu ile Gümrük Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, serbest bölgelerin tanım ve kapsamını yeniden düzenleyip Gümrük Kanunu ile uyumsuzlukları gidermiş, AB’ye tam üyeliğin gerçekleştiği tarihi içeren vergilendirme döneminin sonuna kadar serbest bölgenin kullanıcılarına vergi avantajları getirmiştir.
- (iii) 24 Aralık 2008 tarih ve 5827 Sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun’da Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile 1567 Sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun’da yazılı kıymetlerin yurttan çıkarılması ya da yurda sokulması ile ilgili işlemlerde kurallara uyulmaması halindeki cezalar yeniden düzenlenmiş, 1567 Sayılı Kanun’un 4 ve 5. maddeleri kaldırılmıştır. Düzenlemenin “Varlık Barışı” Kanunu ile yakın ilgisi bulunmaktadır.

VII.2.4. İstihdam İle İlgili Düzenlemeler

Bu konu, aşağıda VII.3 ve VII.4’de ayrıntıları ile ele alınmaktadır. Emekçileri yakından ilgilendiren düzenlemelerin başlıcaları bu kesimlerde yer almıştır.

54 Yurt içi ve yurt dışı varlıklarda farklı oranlarda vergi tahsil edilmesinin Anayasa’ya aykırı olduğu savıyla Anayasa Mahkemesine başvurulmuştur.

55 Kanuna mevduat sigortası ile ilgili olarak eklenen hüküm için VII.2.1’e bkz.

VII.3. Kısa Çalışma Ödeneği ile İlgili Yeni Düzenleme

“Kısa çalışma ödeneği” (KÇÖ), Ağustos 1999 tarih ve 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu’nun Ek 2 inci maddesinde düzenlenmiştir. Bu düzenlemeyle ilgili son değişiklik Mayıs 2008’de 5763 sayılı Kanunun 18. maddesiyle yapılmıştır. Düzenlemenin esasları özetle şöyledir: İşverenin, genel ekonomik kriz veya zorlayıcı nedenlerle (doğal afetler gibi işverenin yönetim kusuruna bağlı olmayan dışsal etkenlerle) işyerindeki **haftalık çalışma sürelerini geçici olarak azaltması** (kısa çalışma) veya **işyerinde faaliyeti tamamen veya kısmen geçici olarak durdurması** ve bu durumu Türkiye İş Kurumu’na (İŞKUR) bildirip Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın uygunluk onayını alması halinde, işsizlik ödeneğine hak kazanma şartlarını yerine getiren işçiler için **kısa çalışma ödeneği** uygulaması başlatılır.

Kısa çalışma, “en az dört hafta, en fazla üç aylık bir süreyle işyerinde uygulanan haftalık çalışma süresinin en az üçte bir oranında azaltılarak uygulanması” olarak tanımlanmıştır. İşyerinde geçici olarak işin en az dört hafta durması veya kısa çalışmaya geçilmesi hallerinde işçilere çalıştırılmadıkları süre için işsizlik sigortası kaynaklarından kısa çalışma ödeneği ödenir. **Kısa çalışma süresi**, zorlayıcı sebebin devamı süresini ve herhalde **üç ayı aşamaz**.

KÇÖ’ye hak kazanabilmek için, işsizlik ödeneğine hak kazanmak için gerekli olan çalışma süreleri ve işsizlik primi ödeme gün sayısı aynen geçerlidir. Buna göre, son üç yıl içinde en az 600 gün prim ödemiş olmak ve son 120 günü kesintisiz çalışarak geçirmiş olmak şarttır. Günlük KÇÖ miktarı da gene işsizlik ödeneği miktarı kadardır. Buna göre, ödenekler asgari ücretin net değerinin yarısı ile tamamı arasında değişmektedir. Üstelik “KÇÖ olarak yapılan ödemeler başlangıçta belirlenen işsizlik ödeneği süresinden düşülür” hükmüne yer verilmektedir. Başka deyişle, işçilere işsizlik ödeneğine ek bir hak getirilmiş

olmamakta, KÇÖ’den yararlananların kalıcı işsize dönüşmeleri halinde KÇÖ süresi işsizlik ödeneği süresinden mahsup edilmektedir. Prim ödeme gün sayısına bağlı olarak üç, altı veya on aylık dönemler için uygulanan işsizlik ödeneği, aslında yaygın olarak üç aylık taban süresiyle uygulanmakta olduğundan, geçici iş kaybı kalıcıya dönüşen işçi açısından işsizlik ödeneğine ulaşma imkânı genellikle ortadan kalkmış olmaktadır.

KÇÖ’ye hak kazanma ve ödeneğin miktarının işsizlik ödeneğiyle irtibatlandırılması; üstelik KÇÖ’nün mahsup edilemez nitelikte ek bir hak olarak düzenlenmemiş olması bu uygulamayı ölü doğurmuştur. Buna bir de başlangıç koşulu olarak kriz veya afet koşullarının aranması ve bunların tanımının da sübjektif olması eklenir ve bu uygulamanın ilgililere duyurulması konusundaki yetersizlikler dikkate alınırsa, bugüne kadar KÇÖ’den yararlananların sayısının neden anlamsız derecede düşük olduğu açıklığa kavuşur. KÇÖ ödenen kişi sayısı 2005 yılında 21, 2006’da 217, 2007’de 40, 2008’de sıfırdır. Ocak 2009’da ise 651 kişiye KÇÖ ödenmiştir. Krizin dördüncü ayında nihayet bir kıpırdanma görülmekle birlikte, KÇÖ’den yararlananlar toplam kayıtlı (sigortalı) işçi sayısına oranla hala ihmal edilebilecek düzeyde olup mevcut haliyle bu uygulamanın ihmal edilmeyecek bir düzeye çekilmesi zor gözükmektedir. Nitekim 2008 yılı süresince Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı’nın tüm çağrılarına karşın böylesine mutlak bir başarısızlıkla karşılaşılması anlamlıdır.⁵⁶

Krizin hızla derinleştiği bugünlerde AKP iktidarı bir süredir KÇÖ uygulamasını daha anlamlı bir istihdam koruyucu araç durumuna getirme amacı ile (30 kanunda değişiklik öngördüğü için tipik bir “torba kanun”a dönüşmüş bulunan) 5838 sayılı

56 Gerçi 2008 yılı sonlarında yapılan başvuruların muhtemelen bir bölümünün henüz onaylanmamış ve bir bölümünün de 2009’a sarkmış olması gibi durumların dikkate alınması mümkündür; ama herhalde vardığımız sonuç pek değişmeyecektir.

Kanun’u TBMM’den geçirmiştir. 28 Şubat 2009 (mükerrer) tarihli Resmi Gazete’de yayımlanmış olan bu Kanun’da yer alan başlıca hükümler aşağıda açıklanmaktadır.

Kanunun 1 inci maddesinin (b) fıkrasıyla, 4447 sayılı kanuna bir geçici madde eklenmektedir. Buna göre, “2008 ve 2009 yıllarında kısa çalışma için yapılan başvurulara münhasır olmak üzere, ek 2 inci maddenin ikinci fıkrasında kısa çalışma için öngörülen üç aylık süre, altı ay olarak uygulanır; üçüncü fıkrasında öngörülen kısa çalışma ödeneği miktarı yüzde 50 oranında arttırılarak ödenir ve kısa çalışma ödeneği olarak yapılan ödemeler, başlangıçta belirlenen işsizlik ödeneği süresinden düşülmez. Bu madde kapsamında uygunluk tespiti yapılmış olan başvurular için kısa çalışma süresi işverenin talebi doğrultusunda uzatılır” hükmü getirilmektedir (vurgular bizimidir).

Bu yasal düzenlemede ilginç olan, iyileştirmenin geçici olması ve bir yıllık zaman dilimine sıkıştırılmasıdır. Süre uzatımı ve miktar artırımını ile KÇÖ’nün işsizlik ödeneği süresinden düşülmemesi gibi düzenlemeler önemsiz olmamakla birlikte bunların sadece 2009 için öngörülmesi, uygulamanın gerçek anlamda kurumsallaşmasının pek de istenmediğini göstermektedir. Tanıtımı çok vurgulanan bir istihdam koruma aracının böylesine sınırlı bir yaklaşımla getirilmesi ve ek önlemlerle desteklenmemesi (örneğin işsizlik ödeneğine hak kazanma ve bunun süre ve miktar koşullarında ciddi bir iyileştirmenin düşünülmemesi), iktidarın göstermelik uygulamaların ötesine geçmeye pek istekli olmadığını kanıtlamaktadır.

Bu aşırı ihtiyatlı davranışın arkasında iki etkenin belirleyici etkisi sezilmektedir: Birincisi, IMF’nin görünmez elinin tıpkı bütçenin son günlerindeki yatırım ve tarım destekleri kısıtlamalarında olduğu gibi burada da devreye girmesidir. İkincisi,

kamu mali dengesinin kırılganlığını anımsatmakta ve özellikle de İşsizlik Sigortası Fonu’nun kaynaklarının DİBS’lere bağlı olmasının getirdiği esneksiz yapıya gönderme yapmaktadır. Bütçe açıklarının büyüme eğiliminde olması ve seçim harcamalarının yeni bir harcama/açık arttırıcı unsur olarak devreye girmiş bulunması, ihtiyatlı davranışı kısmen açıklar. Daha önemlisi, işsizlik sigortası fonundan her kaynak kullanımının yeni kamu borçlanmalarını gerektiriyor olmasıdır. Bu da faizlerin yukarı, vadelerin aşağıya çekilmesi demektir ki, sonuçta, tekrar kamu açıklarının büyümesi anlamına gelmektedir.

Bununla birlikte, fona yeni kaynak girişlerinin genişletilmiş işsizlik ödeneklerine ve KÇÖ’ne aktarılması kuşkusuz mümkündür ve toplam fon kaynakları içinde bunun önemi marjinaldir. Fonun aktüaryal dengelerini olumsuz etkilemesi gerekçesine de sığınamayacaktır; çünkü bu fonun yaşlılık aylığı gibi uzun dönemli sigorta yükümlülükleri olmadığı gibi kaynaklar-ödemeler dengesi de yüksek oranda pozitifdir.

VII.4. Kriz Döneminde İşsizlik Ve İşsizlik Sigortası Fonu

Haziran 2000’den itibaren prim tahsilâtlarını biriktirmeye başlayan Fon’dan işsizlik ödeneği ödemeleri de Mart 2002’den itibaren başlamıştır. Mart 2002 ile Ocak 2009 arasındaki bir ay eksiğiyle toplam 7 yıllık dönemin sonuçları şunlardır:

Dönemin toplam gelirleri	42.7 milyar TL	% 100.0
İşsizlik Sigortası Fonu toplam giderleri	3.6 milyar TL	% 8.4
İşsizlik sigortası ödenekleri toplamı	1.9 milyar TL	% 4.4
2009 Ocak sonunda toplam Fon varlığı	39.1 milyar TL	% 91.6

Yüksek işsizlik oranlarıyla tanımlanan bir ülkede İşsizlik Sigortası Fonu gelirlerinin sadece yüzde 4,4’ünün Fon’un gerçek

amaçları doğrultusunda kullanılıyor olması, herhalde literatüre en aykırı örnek olarak geçecektir.

2008’den itibaren fon faiz gelirlerinin yüzde 10’u GAP yatırımlarına tahsis edilmektedir. Bu nedenle, faiz gelirlerinden mahrum olduğu ölçüde Fon’un gelir artışında bir yavaşlama, buna karşı transfer harcamalarında bir artış ortaya çıkmıştır. Son yıllar itibariyle Fon giderlerinin “sigorta giderleri” ve “diğer giderler” ayırımı açısından dağılımı bu bakımdan çarpıcı bir biçimde değişmiştir.

Tablo VII.2: İşsizlik Sigortası Fonu Giderleri 2006-2009 Dönemi Gelişmesi

Cari fiyatlarla, milyon TL					GSYH’ya oranlar (%)			
	2006	2007	2008	2009	2006	2007	2008	2009
-Sigorta giderleri (İşsizlik ödemeleri)	292	324	450	569	0.04	0.04	0.05	0.05
-Diğer giderler	84	81	1516	2672	0.01	0.01	0.15	0.24

Kaynak: DPT, 17 Ekim 2008, *Genel Ekonomik Hedefler ve Yatırımlar 2009*, s.14, Tablo 12’den.

Görüldüğü üzere, GAP’a 2008’den itibaren yapılan transferlerle Fonun harcama yapısı tamamen değişmiştir. Kendi amaçları doğrultusuna dönük harcamalar, 2008 yılında ağırlıklı olarak GAP transferlerinden oluşan “diğer giderler”in üçte birinden azını temsil eder hale gelmiştir. 2009 için bu aleyhte orantının beşte bir düzeyine gerilemesi öngörülmektedir. Buradan çıkarılacak bir sonuç da, 2009 gibi tam bir kriz yılında dahi, Fon’un başta işsizlik sigortası olmak üzere sigortanın hedefleri doğrultusunda kullanılmasının amaçlanmamış olmasıdır.

Bir başka karşılaştırma, Fon’dan yararlananların sayısı bakımından yapılabilir. 7 yıllık dönem boyunca 1 milyon 353 bin kişi toplam 1,9 milyar TL işsizlik ödeneği alabilmiştir. Oysa işsiz sayısı Kasım 2008 itibariyle 2 milyon 995 bin kişi idi. Başka

deyişle, fondan yedi yılda ödenek alanların toplamı, işsiz stoku-
nun yarısını bile bulamamaktadır.⁵⁷ Ama daha doğru bir kar-
şılaştırma, Kasım ayında işsizlik sigortasından yararlananların
(165 bin) o ayın işsiz sayısına (2995 bin) oranlanmasıdır. Bu du-
rumda Kasım 2008’de işsizlerin sadece yüzde 5.5’i bir işsizlik
sigortası koruması altına alınabilmiştir.⁵⁸

Kaldı ki, son aylarda Fon’dan yararlananlar sayısında artış-
lar olmadan önce bu karşılaştırma daha da orantısız sonuçlar
vermekteydi. Gerçekten, İşsizlik Sigortası Fonu’ndan işsizlik
ödeneği almaya hak kazananların aylık ortalamalarında da
son aylarda yeni sıçramalar baş göstermeye başlamıştır. İşsiz-
lik ödeneği alanların sayısı ilk kez 2007 yılında 100 bin eşliğini
altı kez (yani altı ay) aşmış, ancak tepe noktası 104 bini geçe-
memişti. 2008 yılında hep 100 binin üzerinde kalırken, Şubat-
Temmuz aralığında aylık 120 bin civarında bir sayıya çıkıldı.
Bu sayı Ağustos ve Eylül’de 138 bin olurken, Ekim’de 143 bin,
Kasım’da 165 bin ve Aralık’ta 190 bini aşmıştır. Ocak 2009’da
ise yeni bir sıçramayla ilk kez 200 bin eşliği aşılmış ve 244 bin iş-
siz, işsizlik ödemelerinden yararlanmıştır. İşsizlik sigortasından
yararlanmak için başvuranların sayısı ise –tüm başvurular hak
doğurucu bir sürece yol açmadığı için– burada verilen sayıla-
rın hep üzerinde olmuş ve başvuran-yararlanan farkı da giderek
açılmaya başlamıştır.

Son aylarda Fon’a başvurular ile İŞKUR’a başvurulardaki
artış arasında da ilk kez yüksek bir korelasyon oluşmaya baş-
lamıştır (2001 krizinde henüz Fon devrede değildi). Kasım

57 Resmi işsizlik verilerine “iş aramayan ama iş başı yapmaya hazır” olanlar da eklen-
seydi, 4 milyon 963 binlik bir işsiz kitlesine ulaşılır ve burada dile getirilen orantı-
sızlık daha da çarpıcı olurdu. Kasım 2008 itibarıyla resmi işsizlik oranı yüzde 12.3’e
çıkarken, iş başı yapmaya hazır olanların da eklenmesiyle yüzde 19.9’a çıkmaktadır.
Bu oranların Şubat 2009’da zirveye çıkması beklenmektedir.

58 İşsizlerin yarından fazlasının kayıtdışı konumda olduğuna dönük itirazlar hesaba
katılsa bile, Batı toplumlarıyla karşılaştırılabilir anlamlı bir sigorta güvencesine
ulaşılamayacaktır.

2008’den itibaren İŞKUR’a başvurular yüzde 100’ün üzerinde artış göstermiştir. Mart-Ekim 2008 aralığında aylık ortalama 80 bin dolayında (Ekim’de 62 binle en düşük seviyesinde) kalırken, Kasım’da 149 bin, Aralık’ta 181 bin ve Ocak 2009’da 156 bin olmuştur. Aralık 2008’de Aralık 2007’ye göre yüzde 444 Ocak 2009’da bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 95 artış vardır.

Kayıtlı toplam işsiz sayısının artışında da sıçrama vardır. Bu artış, kayıtlı işgücü sayısındaki artışla paraleldir. Gelişim özetle şöyledir:

(Bin kişi)

	Aralık 2007	Ocak 2008	Aralık 2008	Ocak 2009
Kayıtlı işgücü	772	769	1095	1194
Kayıtlı işsiz	708	704	988	1080

Görüldüğü gibi, sadece artışlar değil, kayıtlı işgücü ve kayıtlı işsiz sayıları da birbirine yakındır. Bunun nedeni, toplam işgücü içinde yüzde 45 düzeylerinde kayıtdışı işgücünün varlığıdır. Kayıtlı işgücü ve işsiz sayılarına son bir yılda dahil olan 350-370 bin dolaylarındaki kitlenin çok büyük bölümü erkek işgücünden oluşmaktadır. Bunun anlamı, aile içinde kadın işgücünün iş arama girişimlerinden ilk vazgeçen taraf olmasıdır.

İŞKUR’un Ocak 2009 verilerine göre, Ocak ayında özel sektöre yapılan işe yerleştirmeler yüzde 30 azalırken kamu kesiminde yüzde 214 artmış, ancak toplamda yüzde 12 azalmış görünmektedir. Mutlak sayılar (yani işe yerleştirilen kişi sayısı) düşük olduğu için, yüzde artışlar ve özellikle kamu kesimindeki artış aldatıcıdır. Kamu kesiminin bu defa tampon rolünü oynan-

masının önünde yapısal engeller vardır: 2001 krizinde KİT'ler işçi çıkarma yoluna gitmeyerek bir fren işlevi görürken, şimdi özelleştirmeler nedeniyle bu frenler büyük ölçüde yitirilmiştir. Dolayısıyla işsizlik sorunu 2001'le kıyaslanmayacak denli derin ve uzun süreli olabilecektir.

VII.5. Kriz İdaresinde Yanlışlar

Özetle, Türkiye ekonomi yönetiminin 2008-09 krizi süresinde dört temel yanlış yaptığı görülmektedir:

(1) Birinci yanlış, 2003 sonrası dönemde uluslararası finans piyasalarında gözlenen şişkinliğin kalıcı olduğu inancı ile, spekülatif sermaye giriş ve çıkışlarının iyi yönetilememesidir.

(2) ABD konut kredileri piyasasında 2007 yaz aylarında başlayan ve belirli aşamalarla önce finans sektörünün diğer alanlarına, sonradan da reel kesime yayılan bunalım, Türkiye'de bankacılık sektörünün sağlamlığına duyulan güven dolayısıyla azımsanmış, bunalımın yapısal nedenleri ile tetikleyici öğeleri ayırt edilememiştir. Kırılganlığın esas itibarıyla reel kesimdeki aşırı borçlanmış şirketlerden kaynaklanacağı algılanamamıştır.

(3) Krizin dış kaynak girişlerinin canlanmasıyla adeta kendiliğinden sona ereceği umulmuş, bu hayalin peşinde zaman yitirilmiş, alınması gereken önlemlerde gecikmenin yüksek maliyeti anlaşılamamıştır.

(4) Son olarak, reel kesimin 2008 ve sonrasındaki bunalımının 2000-01'deki gibi ani bir çöküş ve hızlı toparlanma yerine orta vadeye yayılan bir durgunluk niteliği kazanabileceği görmezden gelinmiştir.

Yanlışlarda ısrar edilmemesi ve yaşanan olaylara doğru teşhisler konulması, 2008-09 bunalımının mümkün olan en kısa sürede aşılabilmesi için gereklidir.

VIII

BUNALIMA KARŞI ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER

VIII.1. Kısa Vadeli Önlemler

VIII.1.1. Para ve Kredi Politikaları

TCMB küresel bunalımın etkileri Türkiye'ye yansımaya başladıktan epey sonra içinde bulunduğumuz konjonktürde ekonomik durgunluğu aşmanın enflasyonu geriletmekten daha önemli olduğunu kavramış, Kasım 2008'in ikinci yarısından itibaren para politikasını gevşetmeye yöneltmiştir. TCMB'nin gösterge faiz oranlarını 19 Mart 2009'e kadar aşamalı olarak indirmesi ve ticari bankalara döviz ve TL cinsinden acil likidite ihtiyaçlarını karşılamakta tereddüt etmeyeceğinin işaretlerini vermesi, yönelim olarak doğrudur; ancak belirsizlik ve güvensizliklerin yaygın olduğu günümüz ortamında daha gevşek para politikalarının yurtiçi tüketim ve yatırım harcamalarını ne ölçüde uyurabileceği kuşkuludur.⁵⁹

59 TCMB'nin faiz indirimleri 2008'de dünya ekonomilerinde izlenen gelişmeler önünde aşırı ölçülere varmış sayılamaz. Mevcut faiz hadleri yapısında Türkiye'nin yabancı para sermayesini çekmekteki cazibesi sürmektedir. Yurtiçindeki düşük faiz oranlarının döviz tutmayı özendireceği savı da fazla inandırıcı değildir; böyleli kararlarda döviz kuru beklentilerinin daha etkili olması beklenir.

Kredilendirme açısından önemli olan bir husus, Türkiye’nin bankacılıkta 2000’li yıllardan bu yana benimsediği ve uyguladığı ihtiyati kuralların çevrim-yanlı (“pro-cyclical”) özelliklerinin kısmen de olsa giderilmesidir. BDDK yetkilileri çeşitli beyanları ile bu sorunun farkında olduklarının işaretlerini vermişler, bankaları aşırı ihtiyatlı bir tutumdan uzak durmaya çağırmışlardır. Bu amaçla bazı düzenlemeler de yapılmıştır (bkz. VII.2.1). Hükümetin bu çağırışı, ya en kaba siyasal “ikna” yöntemleri ile yapmaya çalıştığı, ya da kontrol edebildiği devlet bankalarını ve KOSGEB’i açıkça yönlendirerek KOBİ’lere açılan kredileri genişletmek ve faiz oranlarını düşürmek istediği gözlenmektedir. AKP’nin siyasal geçmişi, söz konusu kredilerin yönlendirilmesinde sadece ticari ve ekonomik ölçütlerin değil, siyasal çıkar hesaplarının da rol oynayacağını düşündürmektedir. Kredi genişlemesine imkân sağlanması, KOBİ’lerin günümüzdeki temel sorunu olan talep yetersizliğini gidermemekle birlikte, bu işletmelerin finansman zorluklarını az da olsa hafifletebilecektir. Öte yandan, hükümetin kötü kredi sicilleri için Ocak 2008’de getirdiği af, kamu bankaları dışındaki ticari bankalar kesimi için fazla etkili olması beklenmeyecek bir göz boyama girişimidir.

Özetle, bugün Türkiye ekonomisinin sürüklendiği resesyon ortamında genişletici para ve kredi politikalarına fazla umut bağlamamak yerinde olur. Bu politikalardan beklenebilecek olan şey, diğer genişletici politikaların (özellikle maliye politikalarının) etkisini frenlememesidir.

VIII.1.2. Maliye Politikaları

2008 yılı sonu verileri önünde, 2009 yılı merkezi hükümet bütçesi gelir ve harcama büyüklüklerinin gerçekçi olmaktan çıktığına, daha uygulamanın başlangıcında yaklaşık 25 milyar TL.

dolayında ek finansman gereğinin doğduğuna V.3’de değinilmişti. İçinde bulunduğumuz konjonktürde söz konusu ek açıkların azaltılmasına dönük, harcama azaltıcı ya da gelir artırıcı önlemler, durgunluğu daha da pekiştirici sonuçlar verecektir; dolayısıyla böyle bir uygulamadan kaçınılmalıdır⁶⁰. Ek açıkların kısmen iç borçlanma, kısmen de Hazine’nin TCMB’den borçlanması ile finanse edilmesi mümkündür. 2002’de kendilerini neoliberalizmin büyüsüne kaptırarak, Hazine’nin TCMB’den borçlanma yolunu fiilen kapatan siyasal ve teknik kadroların büyük yanlışları giderilmeli ve Nisan 2001 tarih 4651 sayılı TCMB Kanunu’nda bu amaçla gereken değişiklikler derhal yapılmalıdır. Bugünkü koşullarda, artan senyorajın enflasyon üzerinde önemli etkiler yapması beklenemez.

Bütçe harcamaları açısından en büyük sorun, harcama bileşiminde esnekliğin büyük ölçüde yitirilmiş olması ve yerel yönetim seçimlerinde mutlak başarı elde etme peşindeki siyasal iktidarın bütçede mevcut manevra alanlarını da yanlış kullanmasıdır. Özellikle, yerel yönetimlerin cari ve yatırım harcamalarını finanse etmek için sağlanan gelir payları ve transferler, toplumsal ve ekonomik getirileri daha yüksek alanlara, örneğin büyük kent merkezlerinin yıllardan beri ihmal edilmiş büyük alt yapı, eğitim ve sağlık yatırımlarına yönlendirilebilir. Öte yandan düşük gelir gruplarına yapılmakta olan transferlerin ayni ve kişiselleşmiş olmaktan çıkarılması ve bu transferlerden yararlananların teşhir edilerek aşağılanması uygulamasına son verilmeli, söz konusu transferler nakden ve yararlananların gelir ve işgücü piyasası içindeki konumları ile ilişkilendirilerek yapılmalıdır.

60 2009 Bütçesi’nin revize edilmesi, ek açıkların kapatılması için değil, uygulamaya yol gösterebilecek, gerçekçi büyüklüklerin belirlenmesi için önemli ve gereklidir.

Gelirler ile ilgili olarak aşağıdaki hususlara dikkat çekilebilir:

- (1) Dolaylı vergi ve özellikle KDV oranlarında çeşitli selektif değişikliklerle yüksek ithal girdisi kullanan sektörleri baskılamak, istihdamı ve yurtiçi kaynak kullanımını özendirmek, AKP iktidarı ve onun bürokrasisi eliyle başaramayacak önem ve ciddiyette bir iştir (bkz. Bölüm V). Hükümetin VII.2.2'de özetlediğimiz KDV oranı indirimleri, tutarlı bir iktisadi analizden çok, günübürlük ve perakende kararlara dayanmaktadır. Bu bağlamda kısa dönemde yapılabilecek şeyler; (i) KDV ve ÖTV oranlarındaki bazı aşırılıkların giderilmesi; (ii) sektörel KDV oranlarındaki farklılaşmaların mâkul ölçülere getirilmesi; (iii) etkili bir otokontrol aracı olduğu somut gerçeklerle doğrulanmış bulunan ücretli ve çalışanlara vergi iadesi sisteminin yeniden kurulmasıdır⁶¹.
- (2) Hem toplumsal adalet ve dayanışmaya, hem de iç talebin yeniden yapılandırılarak canlandırılmasına katkı sağlamak üzere, (i) gelir vergisinde son yirmi yılda azalan müterakkiliğin ilk matrah dilimlerindeki oranlar önemli ölçüde düşürülerek gerçekleştirilmesi; (ii) sağlık ve eğitimi metalaştırma girişimlerinden ve parasız ilk ve orta öğretim ilkesini fiilen ortadan kaldıran uygulamalardan vazgeçilmesi; (iii) emekli aylıklarının asgari bir yaşam standardı gözetilerek düzenlenmesi; (iv) sosyal güvenlik primleri sistemine devlet katkısının artırılması; (v) işsizlik sigortasından yararlanmanın daha gerçekçi koşullara bağlanması; (vi) kamu hizmetlerinin çeşitlendirilerek güçlendi-

61 Ana muhalefet partisinin 24 Şubat 2009'da açıkladığı 7 maddelik istihdam artırıcı önlemler paketinde yer alan önerilerden biri otomotiv ve dayanıklı mallar sanayilerinde KDV'nin altı ay süre ile kaldırılmasıdır (bkz. pusula@chp.org.tr, 27 Şubat 2009 tarihli duyuru). Sektörlerin ithalat bağımlılıkları ve istihdam yaratmaktaki görece konumları düşünülmeden yapılmış bu tür toptancı ve fırsatçı önermelerden kaçınılmasında yarar vardır. İlginç bir gözlem, otomotiv ve beyaz eşyada yurtiçi satışların ekonominin durgunlaşmaya başladığı 2005'ten bu yana gerilemekte olduğudur (bkz. M. Sönmez, "Sanayi İçin İç Talep, İç Talep İçin Adil Bütçe"). Bu sektörlerle talep yaratmaktaki uyarıcıların başında gelir (ve dolayısıyla istihdam) gelmektedir.

rilmesi; (vii) kentlerde toplu taşının tarife destekleriyle özendirilmesi düşünülmelidir.

- (3) Genişletici maliye politikalarının bütçe dengelerinde aşırı olumsuz etkiler yaratmaması için sermaye gelirleri üzerindeki vergi yükü yaygınlaştırılmalı, öncelikle finansal işlemler vergilendirilmelidir. Borsa ve döviz işlemleri üzerine düşük oranlı, ancak yaygın bir finansal işlem vergisi konulmalıdır. Reel ve mali varlık getirilerinin kriz dolayısıyla gerilediği bir ortamda, servet ve servet kazançları üzerine yeni vergiler getirilmesi ve/veya mevcut vergi oranlarının yükseltilmesine karşı dirençler oluşması doğaldır; bu aşamada, en azından, servet beyanı yolu ile gelir ve kurumlar vergisindeki denetim yetersizlikleri azaltılabilir⁶².
- (4) İşgücü istihdamını caydırdığı iddiasıyla, özel kesim sözcülerinin yıllardır dile getirdiği taleplerden biri, istihdam üzerindeki para-fiskal yüklerin (sosyal güvenlik ve işsizlik sigortası primleri, v.b.) azaltılmasıdır⁶³. Bizzat TÜSİAD tarafından 2002 ve 2004 yılında yaptırılan incelemelerde yer alan istihdamın ücret esnekliği sayısal tahminleri çok muhkem ve inandırıcı değildir. Ancak, bu yüklerin oransal olarak OECD ekonomilerindekine yaklaştırılması düşünülebilir. Böyle bir önlem, ancak kayıt dışındaki özel girişimleri kayıt içine girmeye zorlayan bir çabanın *tamamlayıcısı* olarak anlam kazanır; aksi takdirde böylesi indirimler, istihdamın üzerinde kayda değer bir etki yaratmadığı gibi, kamu açıklarını artırıcı da olacaktır.

62 IMF'nin de benimsediği anlaşılan böyle bir önerinin başbakan Erdoğan'ı ne kadar rahatsız ettiği aşağıdaki beyanlarında izleniyor: " Sayın Zekeriya Temizel dönemindeki gibi "Nereden buldun?"u kamufle ederek sormak istiyorlar. Çıkardığımız Varlık Barışı Kanunu ile kayıt dışını kayda alalım istiyoruz. Bunu getirdiğiniz zaman bu ülkede kimse kayıt dışını kayıt altına aldırılmaz. "Benim başıma nereden buldun çıkacak diye buna girmez" (Cumhuriyet, 26 Şubat 2009).

63 Sermaye kesiminin istihdam artırmaktan çok, katma değer içindeki sermaye payını artırmayı amaçlayan bu isteğine ana muhalefet partisinin de katılması ve 24 Şubat 2009'da açıkladığı 7 maddelik önlemler paketinde yer vermesi düşündürücüdür.

- (5) İstihdamı azaltıcı etkiler yarattığı çeşitli örnekleriyle doğrulan, toplumsal hizmetleri metalaştıran, gelecekteki kamu gelirlerini yok bahasına iskonto ederek güncel gelirlere dönüştüren özelleştirme uygulamalarına son verilmelidir.
- (6) Medyayı ilgilendiren ve Şubat 2009’da gündeme taşınan tartışmalardan çok önce, AKP iktidarının vergi denetimini kendisine “yakın” davranmayan iş adamları çevresini yıldırma, yandaş bir sermaye sınıfı yaratmak amacı ile kötüye kullandığı, anekdotal örnekler olarak, basında yer almakta idi.⁶⁴ Yasa ve ahlak dışı böylesi uygulamalar varsa, bunun çaresi önce yargı yolu ile, sonra da siyasal mekanizmaların harekete geçirilmesi ile aranacaktır; yoksa IMF’ye izafe edilen bir talep uyarınca, gelir idaresini özerk bir kuruluşa dönüştürmekle değil. Kamusal işlevlerin özerk kuruluşlar eliyle (ve bunlara nüfuz eden neoliberal ilkeler doğrultusunda) icra edilmesi uygulamasını daha da genişletmekte yarar yoktur⁶⁵.

VIII.1.3. Kur Politikası ve Sermaye Hesabı İşlemleri

TCMB’nin yüksek faiz oranları, yüksek faiz oranlarının özendirdiği yoğun sermaye girişleri ve böylece oluşan düşük döviz kuru aracılığı ile gerçekleştirmeye çalıştığı enflasyon hedeflemesi politikası sürdürülemez cari açıklar ve finansal olmayan özel kuruluşların artan borçluluğu dolayısıyla tıkanmıştır. Bundan böyle TCBM’nin döviz reel fiyatını hedef alan ve TL’nin

64 “İşadamları ekonomi kötü demeye korkuyor. Yani bırakın tenkidi, tespi yapmaya korkuyorlar. Çünkü verginin denetimi Türkiye’de siyasallaşmış durumda. Her gittiğim yerde bunu görebiliyorum” (TÜSİAD Başkanı Yalçındağ’ın konuşmasından, *Cumhuriyet*, 23 Mart 2009). Başbakan Erdoğan, 21 Mart 2009 tarihindeki televizyon söyleşisinde Doğan Yatırım Holding’e kesilen vergi cezası ile ilgili raporun “önüne geldiğini” ve görüşünün alındığını teyit etmiştir. (*Hürriyet*, 22 Mart 2009)

65 IMF’nin ve yerel destekçilerinin bu konudaki taleplerine Başbakan Erdoğan kesinlikle olumsuz yaklaşmaktadır: “Gelir İdaresini özerk kurul haline getirmemizi istiyorlar. Böyle bir şey mümkün değil” (*Cumhuriyet*, 26 Şubat 2009).

aşırı değerlenmesini önleyecek bir kur rejimine yönelmesi gereklidir. Bu amaçla halen sürdürülmekte olan “yüzen kur” uygulaması makul bir süre için yerini sabit, fakat makul aralıklarla değiştirilen kur (“adjustable peg”) uygulamasına bırakmalı, bu süre sonunda (uluslararası piyasalardaki çalkantının yatışması da gözetilerek) TL’nin değeri, bellibaşlı rezerv paralardan oluşan bir sepete karşı sabitlenmelidir. Döviz kurlarının bugün izlediğimiz oynaklığı önünde, üretim ve ihracat faaliyetleri için piyasa sistemine atfedilen “akılcı ekonomik hesap” söz konusu olamaz. Türkiye finans piyasalarının bugünkü gelişmişlik düzeyinde tüm kur risklerinin makul primler karşılığında “hedge” edilmesi de söz konusu olamaz.

Makul aralıklarla değiştirilen kur rejiminin 2000-01’de denendiği ve başarısız olduğu savlarına karşı şunlar söylenebilir: (i) TL’nin aşırı değerlenmesinden kaçınıldığı sürece, bu sistemde “döviz hücumu” olasılığı yüksek değildir; tam tersine Kasım 2008 - Şubat 2009 döneminde arızı iniş-çıkışlara rağmen, belirli bir nominal eşiğe (yaklaşık 1.70 TL/\$, 2.20 TL/€) oturmuş görünen döviz kurlarının 2009’da sermaye hareketlerindeki şoklar nedeniyle tırmanma ve Türkiye’yi ödeme aczine düşürme riski vardır; (ii) gerektiğinde bu rejimden yüzen kur rejimine dönüş yapılabilir; her iki rejime de kutsallık/dokunulmazlık izafe etmenin anlamı yoktur. Kur politikası üretim ve ihracat hedeflerine ulaşmanın bir aracıdır, kendi başına amaç değildir.

Böyle bir kur rejiminin başarıyla sürdürülebilmesi için sermaye hareketlerinin denetim altında tutulması gerekir. Bu amaçla yabancı sermaye giriş-çıkışı, yurtdışından borçlanma ile iç ve dış sıcak para hareketleri ek vergiler, munzam karşılık oranları, v.b. önlemlerle sınırlandırılmalı, sermaye hareketlerinin kısa vadeli bileşenleri caydırılmalı, ulusal ekonominin

spekülatif saldırılara karşı direnci artırılmalıdır⁶⁶. 2009 yılını da uluslararası para sermayesinin kaprisleri veya şantajları ile Türkiye'nin dış borcunun çevrilmesinde beklenmeyen güçlüklerle karşılaşıldığı takdirde dış borç servis ödemeleri durdurulmalı ve Türkiye, 2001'de Arjantin'in yaptığına benzer biçimde alacaklarına belirli bir borç geri ödeme planını tek yanlı olarak deklare etmelidir. Büyük bir ülke ve toplumun kaderi, finans baronlarının iradesine terk edilemez.

VIII.1.4. Dış Ticaret Politikası

2008'in son dört ayında "geleneksel" ihrac pazarlarındaki daralmaya karşı bir önlem olarak Türkiye'nin Rusya, Orta Doğu ülkeleri, Balkanlar ve Kafkasya ile Afrika ülkelerine açılma çabalarını yoğunlaştırdığı dikkati çekmektedir. Bu çabalar övgüye değer olmakla birlikte, Türkiye'nin 2009'da da hâlâ yüksek düzeylerde seyretmesi beklenen ticaret açıklarını kapatmakta yeterli olamaz. Bilindiği üzere Türkiye'nin AB ile yaptığı GB anlaşması gereği, üçüncü ülkelerden (özellikle Doğu ve Güney Asya ülkelerinden) ithalata AB'nin ortak gümrük tarifesi uygulanmakta, bu nedenle DTÖ anlaşmalarının imkan verdiği koruma önlemlerini dahi kullanamamakta ve üçüncü ülkelerle ticaretinden önemli açıklar vermektedir. İthalat baskısının ulusal sanayiler üzerindeki yıkıcı ve işsizliği artırıcı etkiler yarattığı aşikardır. Hem krizin etkilerini hafifletmek, hem de işsizliği kısa ve uzun vadede azaltabilmek için GB'nin çerçevesi DTÖ anlaşmalarının imkân verdiği koruma önlemleri kullanılarak veya GB anlaşmasının olağanüstü şartlara ilişkin hükümleri-

66 "Dün bir konuşma sırasında... bir Kuzey Avrupa ülkesinde bir yabancı bankada Türk vatandaşlarının 60 milyar doları olduğuna dair... bu bölümü eklemek zorunda kaldım... Ülkenin değerlerinin yurtdışına taşınması elbette ki kabul edilemez ve Varlık Barışı'ndaki imkânı hâlâ kullanmamaları da affedilemez" (BDDK Başkanı Tevfik Bilgin'in 3. Risk Yönetimi Zirvesi'ndeki konuşmasından (*Hürriyet*, 27 Şubat 2009). Sermaye hareketlerine bir disiplin getirilmesi, Bilgin'in yakındığı aşırılıkları ortadan kaldırmakta da yararlı olacaktır.

ne başvurularak daraltılmalıdır. Böylece ulusal ekonomideki ithalat bağımlılığı azaltılabilecek, ulusal ekonomideki ileri ve geri bağlantı etkileri ile yatay ve düşey bütünleşmeler güçlendirilebilecek, istihdam arttırılabilecektir. Uluslararası ticaret ve yatırım anlaşmalarının sınai ve tarımsal gelişmeye getirdiği engellerin aşılması ise kısa ve orta vadeli önlemler bağlamında ele alınacaktır (bkz. VIII.2.).

VIII.1.5. Tarım ve Kırsal Kesime Destekler

Bölüm I'den en çarpıcı görünümelerini sergilediğimiz tarım kesimindeki yıkımın ardında iki temel neden bulunmaktadır: tarımı destekleyen kurumsal örgütlenmenin çözülmesi ve tarıma yönelik akçalı desteklerin azalması.

Tarımsal destekleme koşullarının IMF/DB saplantılarından uzak bir biçimde yeniden yapılandırılmaları orta vadeli bir program bağlamında ele alınmalıdır. Kısa dönemde yapılması gereken şey kurumsal çözülme ve işlevsizleşmenin acilen durdurulmasıdır. Bu amaçla;

- (i) T.C. Ziraat Bankası özelleştirme kapsamında çıkarılmalıdır
- (ii) Tarım Kredi Kooperatifleri Birliği'ne finansman desteği sağlanmalı, özkaynakları güçlendirilmelidir;
- (iii) Tarım Satış Kooperatif ve Birliklerindeki ürün işleme ve değerlendirme birimlerinin işletme sermayesi gerekleri karşılanmalı ve bu birimlerin faaliyetlerini sürdürmelerine imkan verilmelidir⁶⁷

67 17 Tarım Satış Kooperatif Birliği'nden biri olan Kayısı Birlik kapanmış, Sanayi Bakanı Çağlayan adı geçen Birliğin tasfiyesini "Eğer bir işletmede toplamış olduğunuz parayla giderlerinizi karşılayamıyorsanız dükkânınız kapanır" diyerek savunmuştur (TBMM Genel Kurul Tutanağı, 7 Ocak 2009). Özel girişimleri ve KOBİ'leri "kurtarmak" için yoğun bir çaba harcadığı izlenen Bakan'ın kullandığı çifte standart ilginçtir. Öte yandan, 17 birlikten dördünü bünyesinde bulunduran (ve durumları görece iyi sayılabilecek) Tariş'teki birlikler borç yükünden kurtulmak ve işletme sermayesi elde etmek için taşınmazlarını satma telaşı içindedir.

Nisan 2006 tarih ve 5488 sayılı Tarım Kanunu'nun 21'nci maddesi tarımsal desteklemenin finansmanı için genel bütçeden ayrılacak kaynağın GSMH'nın yüzde 1'inden az olmayacağı hükmünü getirmiş, ancak bu hüküm 2007 ve 2008'de olduğu gibi 2009 bütçesinde de görmezden gelinmiştir. TBMM'deki müzakerelerin son gününde yapılan bir kesinti ile 4.9 milyar TL'ye (GSMH'nın yüzde 0.45'i dolaylarına) indirilmiş bulunan bütçe ödeneği artırılmalıdır. 2009'un ilk iki ayı sonunda başlangıç varsayımlarından uzaklaşmış bulunan Genel Bütçe'nin kaçınılmaz revizyonu sırasında söz konusu bütçe ödeneğinin en azından 2007 yılındaki gibi GSMH'nın yüzde 0.7'sine çıkarılması sağlanmalıdır.

TRUP/ARIP'ın ana eksenlerinden biri, tarıma dönük tüm akçalı desteklerin kaldırılması ve onların yerine çiftçiye doğrudan gelir desteği (DGD)'nin getirilmesi idi. Bu ilke uyarınca bütçedeki tarım desteklerinin 2002'de yüzde 79'u, 2003'de yüzde 83'ü DGD'ye ayrılmıştı. Ancak üretici taleplerinin, muhalefetin baskılarının ve tarımdaki gerçeklerin zorlaması ile arz açığı bulunan bitkilerde ve yağlı tohumlarda prim destekleri artarak sürdürülmüş, hayvancılık, süt ve yem destekleri de sistem içinde tutulmuştur. Bu gelişmeler sonucunda tarımsal destekler içinde DGD'nin payı 2004'den itibaren azalma eğilimine girmiş, 2007-08'de yüzde 30 dolaylarına inmiştir. Dahası, DGD'nin bir yıl gecikmeyle ödenmesi neredeyse bir genel kural haline dönüşmüştür. Prim destekleri ile mazot ve gübredeki fiyat desteklerinin sürdürülmesi gerekliliği ortada iken, DGD'nin tarımsal destek içindeki payını yükseltmek güçtür. Yapılması mümkün ve yararlı olan şey, 2006'da dekar başına 10 TL'ye indirilen DGD rayicinin enflasyona endekslenmiş düzeyi ile korunması ve ödemelerin siyasal takvime bağlı fırsatçılıklardan uzak ve düzenli bir biçimde yapılmasıdır.

2008’de seçilmiş bitkisel ürün fiyatları ortalama yüzde 9 çevresinde artarken, başta suni gübre ve mazot olmak üzere girdi fiyatlarındaki ortalama artış yüzde 33 dolaylarında gerçekleşmiştir. Benzer bir görünüm hayvancılık ve süt ürünleri için de söz konusudur. Çiftçi ve üreticilerin üretimden kopmamasını sağlamak üzere primlerin ve girdi fiyat desteklerinin 2009’da gerçekçi düzeylerde tutulması zorunludur; yukarıda değinilen bütçe revizyonu bu amaçla kullanılabilecek ek kaynakları sağlayacaktır. TZOB’nin, TSKB’lerin ve çiftçilerin ortak talepleri olan (i) DFİF borçlarının faizlerinin sıfırlanması ve borç bakiyelerinin ertelenmesi; (ii) ürün alım dönemlerinde düşük faizli/faizsiz kredi imkânlarının yaratılması; (iii) suni gübre ve tarımsal mücadele ilaçlarındaki KDV, tarımda kullanılan mazottaki ÖTV oranlarının düşürülmesi; (iv) çiftçilerin banka borçlarının yeniden yapılandırılması; (v) çiftçilerin elektrik borçlarının (gecikme zamları düşürülerek) yeni bir ödeme takvimine bağlanması böylece gerçekleştirilebilecektir.

VIII.1.6. İstihdam Politikaları

Bölüm V’de emekçiler açısından kısa dönemde arzu edilecek tercihin toplam istihdamı sabit tutmaya çalışarak ve reel ücret düzeylerini elden geldiğince koruyarak toplam hasıla kayıplarıyla yüzleşmek olabileceğine değinmiştik. Ancak, Haziran 2003 tarih ve 4857 Sayılı İş Kanunu’nun oldukça liberal işten çıkarma kuralları önünde örgütlü/kayıtlı kesimde bile istihdamın korunabilmesinde büyük güçlükler ortaya çıkacaktır. 2009’un olağan dışı çalışma koşullarında İş Kanunu’nun işten çıkarmaları güçleştirecek yönde değiştirilmesi bir gerekliliktir. Öte yandan, enformel/kayıtdışı kesimde istihdamı koruyabilmek daha da zor olacaktır. Sermayeye tanınacak selektif özendiricilerin işçi çıkarmama koşuluna bağlanması ise, yürürlükteki mevzuat

önünde ve özellikle KOBİ’lerde kolaylıkla “etrafından dolanılacak” bir önlem olarak görünmektedir. Bu amaçla Gelir ve Kurumlar Vergisi hükümlerinde acilen değişikliklere gidilmesinde yarar vardır. KOBİ’lere uygulanması öngörülen faiz yükü indirimlerinde istihdamın korunması bir hüküm olarak getirilmeli idi. Ne var ki, enformelliğin ve kayıtdışılığın yaygın olduğu bu kesimde, söz konusu koşulların nasıl empoze edilebileceği tartışmalıdır.

İşsizlik baskısı altında emekçilere dayatılan çalışma koşullarından biri kayıtdışılık ise, ikincisi de çalışma akdinin “esnetilmesi”dir. DB Türkiye Direktörü Ulrich Zachau, 26 Şubat 2009’da düzenlenen bir toplantıda yaptığı konuşmada daha esnek, yarı zamanlı işlerle Türkiye’de istihdamın kısa dönemde artırılabilirliğini ima etmiştir (bkz. *Cumhuriyet*, 27 Şubat 2009). Bu tür zorlama ve telkinler Türkiye’ye özgü değildir. Emek sürecindeki değişiklikler gerekçe gösterilerek, istihdama rastgele ve enformel bir nitelik kazandırma çabaları dünyada da sürmektedir. Türkiye’deki emek örgütlerinin sadece temsil ettikleri çalışanların işlerini korumakla yetinmeyerek, işçiyi işçiyle rekabete zorlayıp ücreti baskılayan bu uygulamalara karşı çıkması beklenir. Emeğin uluslararası dayanışması, bu bağlamda harekete geçirilmelidir.

Piyasada ayakta kalamadığı için faaliyetine son vererek işçi çıkarmaya yönelik firmaların kamulaştırılması ve/veya bu firmaların emekçi inisiyatifi ile çalıştırılması bazı ilerici çevreler tarafından önerilmektedir. Verimsizliği dolayısıyla rekabet gücünü yitiren ve piyasa değeri sıfırlanmış bulunan bu sermayelerin defter değeri üzerinden kamulaştırılması, sermayenin ödüllendirilmesi anlamını taşır. Piyasa değerine sahip olmayan sermaye varlıklarını bedelsiz olarak firma emekçilerine bırakmak ve onlara firma yönetme sorumluluğunu yüklemek

ise haksızlıktır; dış ticaret ve kambiyo rejimi köklü bir değişikliğe uğratılmadıkça ve Ticaret Kanunu ile vergi kanunları işçi girişimlerini kayıracak şekilde düzenlenmedikçe bu girişimler yaşatılamaz. Verimsiz sayılamayacak, ancak uluslararası ekonomiden kaynaklanan şoklar altında zorlanan özel girişimlere kamu eliyle sermaye enjeksiyonu ve bu sermaye paylarının firma emekçileri tarafından temsil ve idare edilmesi akla gelebilecek daha gerçekçi bir çözüm olabilir. Şirket özel sermayedarları zor günler aşıldıktan sonra şirketi ayakta tutmayı başarabilirlerse, kendilerine sağlanan kamu katkısını geri ödeyerek firmayı yeniden sahiplenebilirler. Bugün için emekçi sınıflar ve onların sendikal/siyasal örgütleri toplumsal sermaye üzerinde sahiplik ve yönetim iddiasında bulunabilecek kararlılık ve/veya örgütlülüğünden yoksun bulunmaktadır; gelecek için bir toplumsal ve siyasal strateji geliştirilmesi ise başka bir bağlamda ele alınması gereken bir projedir⁶⁸.

İstihdam üzerindeki para-fiskal yüklerin azaltılması önerilerine yukarıda, kamu maliyesi bağlamında değinilmişti (bkz. VIII.1.2.). Hükümet ve iş çevreleri 2008'deki yasal düzenlemelerle kısmen uygulanmasına geçilen bu önlemin istihdamı artıracığı ve kayıtdışılığı azaltacağı beklentisi içindedir. 2008-09'da yaşanan gelişmeler önünde, bu beklentinin fazla gerçekçi görünmediği tekrar kaydedilmelidir. Kısa çalışma ödeneği ile ilgili görüş ve eleştirilerimiz Bölüm VII'de yer almıştır.

68 Türkiye'deki emekçilerin bu konudaki hazırlıksızlıklarının yakın geçmişteki en çarpıcı örneği, 2005 yılındaki SEKA (İzmit) direnişidir. Tesisi işgal eden işçiler, yerel çevreden maddi ve manevi destek alarak, özelleştirme gerekçesiyle işletmenin kapatılmasına uzun süre direnmiş ve üretimi sürdürmüşler, ancak direniş mevcut işgücüne tazminatlarının ve emeklilik haklarının verilmesi ile çözülmüştür. Bu davranışları dolayısıyla SEKA emekçilerini eleştirmek haksızlıktır. Üretilen tüm değeri (üretim işlevleriyle birlikte) sahiplenmek, farklı bir bilinç ve örgütlülüğe ihtiyaç gösterir.

VIII.2. Orta Dönem İçin İktisat Politikası Önerileri

Bölüm V'de ve yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi 2008 ve sonrasında Türkiye ekonomisinin gireceği resesyonu kısa sürede savuşturmak ve 2009'daki hasıla kayıplarını önlemek kolay görünmüyor⁶⁹. Tam tersine, 2002-07 döneminde büyük çaplı sermaye girişlerine koşullanmış ekonominin orta dönemli bir durgunluk evresi yaşaması olasıdır. Bu olasılık, bazı iktisat yazarlarının yerel medyada "V tipi/L tipi durgunluk" üzerine tartışmalarında da ifadesini buluyor. Böyle bir durumda geçmişin artık işe yararlılığı kuşkulu iktisat politikası seçenekleri ve kurumsal yapılarına körükörüne bağlı kalıp durgunluğu orta vadeye yaymak yerine, orta dönem için yeni seçenekleri ve kurumsal yapıları formüle ve inşa etmek daha anlamlı bir çaba olacaktır. Bu çaba hem uluslararası, hem de ulusal düzeyde sürdürülmelidir.

Aşağıdaki sorunlar, orta vadede uluslararası ekonominin gündeminde olacaktır:

- (i) Dünya para ve ödemeler sistemi, çok uzun bir süreden beri ABD'nin uluslararası çıkarlarına göre yönetilen dolar standardına göre biçimlenmiş, bu modelin oluşma sürecindeki çok kutuplu dünyanın ihtiyaçlarına cevap veremeyeceği, sorunun hızla gelişen ekonomilerin IMF'deki kotalarını artırmakla da çözülemeyeceği ortaya çıkmaya başlamıştır. Dünyanın altın, ya da altın/dolar standardına geri dönemeyeceği, ancak ömrünü tamamlamış görünen dolar standardı yerine, uygulanabilecek özelliklere sahip yeni bir ödeme standardının araştırılacağı ve bazı taslakların tartışmaya açılacağı tahmin edilebilir (bu ko-

69 TUSİAD Başkanı Arzuhan Doğan Yalçındağ, Şubat 2009 sonunda şunları söylemektedir: "2009'u kaybettik, hiç değilse 2010'a hazır olalım" (*Hürriyet*, 1 Mart 2009).

nuda Mundell tarafından dile getirilen ve Aralık 2008'de yerel basına da yansıyan görüşlere bkz.).

- (ii) Başta ABD'ninkiler olmak üzere çok uluslu şirketlerin çıkarlarını dünya halklarının refahı önüne koyan evrensel/serbest meta ticareti şemasının bölgesel ticaret blokları ve ulusal ekonomilerdeki yapısal bağınlaşmaları ön plana çıkaran yeni bir modele doğru evrilmesi söz konusu olacaktır. Bugünkü dünya işbölümü örüntüsü ve ekonomik gelişme anlayışının sürdürülemeyeceğinin somut işaretleri, DTÖ'deki müzakerelerin giderek tıkanma noktalarına yaklaşmasından kestirilebilmektedir. Başka bir deyişle, dünya ticaretini daha da serbestleştirmeyi ve dünyayı tek bir pazara dönüştürmeyi amaçlayan çabalar artık büyük açmazlarla yüz yüze gelmektedir.
- (iii) ABD'nin hegemonik konumunu istismar ederek giriştiği uluslararası siyasal/askeri maceraların diğer ülkeler tarafından gönüllü veya *de facto* finanse edilmesi ve böylece ABD'nin dünya halklarından "koruma" haracı elde etmesi olgusu son aşamalarına yaklaşmaktadır. Dünya siyasal sistemindeki yeniden yapılanmanın iktisat politikası yansımaları da olacaktır.
- (iv) Neoliberal ideolojinin maddi temelleri sarsıldıkça, bu ideolojinin dayattığı piyasa egemenliği ve toplumsal ilişkilerin her fırsat kullanılarak metalaştırılması anlayışı da sarsılacaktır. Keynes'in tanınmış bir deyişinden esinlenerek, buna "neoliberalizmin pek-de-acısız-olmayan çözülüşü" adını verebiliriz. Son otuz yılda neoliberalizmin mesleğe, siyasete ve akademik çevrelere bir yığın pratisyen yerleştirdiği göz önünde tutulursa, bu çözülüş epeyce uzun yıllar süreceği benzetilmektedir.

Kasım 2008'de ABD'de bir araya gelen G-20 devlet ve hükümet başkanlarının yayımladıkları sonuç bildirgesinde bu gündemin öğeleri yer almamış görünmekte, eskimiş kurumsal yapılara ve politikalara duyulan güven teyid edilmektedir. Ancak

yaşanan somut gerçekler, bu gündemi ergeç dünya ülkelerinin önüne koyacaktır. Bu gündem, bir anlamda, kapitalist dünya ekonomisinin yeniden inşasıdır. Türkiye'nin bu gündem karşısında alması daha uygun olan tutum, işlemeyeceği anlaşılan eski düzene arka çıkmak değil, söz konusu yeniden inşa fikri ve eylem düzleminde açık olmaktadır⁷⁰. AKP iktidarının böyle bir tutum izlemesini beklemek gerçekçi olmaz. Umut, gerçeği yaşayarak öğrenecek toplum kesimlerinin ve özellikle emekçilerin siyasete ağırlıklarını koymalarında aranabilir.

Böyle bir uluslararası gündemin Türkiye'deki iktisat politikaları üzerinde yansımaları olacaktır. Kambiyo politikaları bu yansımaların en önemli alanlarından biri olmaya adaydır. Türkiye'nin yakın geçmişteki kambiyo politikası şu üç temel önermeye dayanmakta idi:

- (i) Sermaye hareketlerinde serbestlik, hızla gelişmeye çaba harcanan piyasa ekonomilerine ve bu meyanda Türkiye'ye yararlıdır;
- (ii) "İmkansız üçleme" (yani bir ülkenin aynı anda sermaye hareketleri serbestliği ile kur ve faiz hadleri hedeflerini birlikte yürütmemeye olgusu), sermaye hareketlerinin arzu edilirliliği ve geçmişte sabit (sert veya gevşek bağlanmış) kurları koruyamamış olma deneyimleri önünde, benimsenecek kur rejimi, yüzen kurlar rejimidir;
- (iii) Kur hedefi böylece dışlanıyorsa, faiz hadlerinin idaresi elde kalan başlıca politika aracıdır (maliye politikası zaten niceden beri birincil fazla hedefine takılıp esnekliğini kaybetmiş durumdadır).

70 Bkz. Dani Rodrik, "Let Developing Nations Rule", *The Journal of Turkish Weekly*, 15 Mart 2009. Rodrik bu makalesinde yükselen genç ulusların çok yanlı ekonomik örgütlenmelerde daha etkin roller üstlenmelerini kaçınılmaz görmekte, bu roller karşılığında sözü geçen ulusların "sorumlu" davranmalarını yeni bir dünya düzeni için gerekli saymaktadır.

Giderek birer inanç nesnesi haline dönmüş bulunan bu üç önermenin geçerliliğini sorgulama zamanı gelmiştir. En başta Türkiye'nin çoğunlukla spekülâtif özellikler taşıyan ve ulusal tasarrufların yerine geçme eğilimi gösteren dış sermaye girişlerinden ne kazanç sağladığı tartışma gündemine getirilmelidir. Ülkeye girdiği kolaylık ve hızla ülkeyi terkeden, ya da ülkenin tarihsel ve doğal varlıklarına el koyma peşine düşmüş sermaye akımlarının hangi koşullara bağlanacağı, doğrudan yatırımlara ne tür ölçek ve performans ölçütleri getirileceği düşünülmelidir. Sermaye hareketleri, bir ölçüde kontrol edilebildiği takdirde "imkansız üçleme"nin Türkiye iktisat politikaları üzerindeki boyunduruğu ortadan kalkacak, böylece dış ticaret ve yatırım politikaları için en elverişli kur ve faiz haddi arayışlarının önü açılmış olacaktır.

Öte yandan, çevre ülkelerinin çıkarlarına en uygun kur rejiminin yüzen kur rejimi olduğu iddiası ya parasalcı "bilge"lerin hikmetinden menkuldür, ya da sağlam bir teorik dayanağı olmayan salt ampirizme yaslanmaktadır. Gelişmenin ve sanayileşmenin belirli aşamalarında sabit (sert veya gevşek bağlanmış) kur politikasını izlemek anlamlı ve gerekli olabilir; böylece kur politikası ticaret dengesi ve örüntüsü için belirli hedeflere ulaşmada araç olabilme özelliğini kazanır. 2009'un ilk yarısındaki reel kur düzeyi büyük bir olasılıkla 1995'deki düzeyine dönmüş olacaktır. Türkiye'nin bu on dört yıllık tarih diliminde yüzen kurlar rejiminin yaptığı şey, uzun bir aşırı değerlenme dönemine zemin hazırlamak ve ithalatı özendirerek yerli üretim ve istihdamı caydırmak olmuştur. Sabit kurlar rejiminin önemli kırılma noktalarında döviz rezervlerini tüketmek yerine kurun yüzdürülmesine kısa bir süre için başvurulabilir; sonradan yeniden sabit kurlar rejimine dönülebilir. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, yüzen kurlar rejimine bir kutsallık izafe etmeye gerek

yoktur; tam tersine, bu rejim gelişmekte olan ülkeler için önemli bir istikrarsızlık ögesidir.

"Her ne pahasına olursa olsun ihracat" saplantısı, Türkiye'nin sınai yapısındaki yurtiçi ileri ve geri bağlantı mekanizmalarını işlemez hale getirmiş, tarım dışı istihdama yeterince katkı sağlayamamıştır. Yüksek ithal girdi oranlarıyla çalışan, üstelik yarattığı kişi başına katma değer yüksek düzeylere de erişemeyen bir sınai üretim örüntüsü, giderek pek çok KOBİ'yi piyasa dışına itmektedir. Küresel değer zincirleri içinde yer alma çabaları ise ücretleri dibe çekme yarışını yoğunlaştırmaktadır. Artan ithalat bağımlılığının toplumdaki tüketim alışkanlıkları ile de yakın ilgisi vardır. Maddi ve/veya lüks tüketim nesneleri üzerindeki özlem ve tutkuları geliştiren ve eğitim, kültür, spor ve rekreasyon, halk sağlığını koruma faaliyetlerini ikinci plana iten popüler kültür etkileri ile iktisadi ve toplumsal zeminlerde mücadele etmek ve ulusal üretimi ve üretkenliği arzulanır kılmak zaman alıcı, ama yararlı ve gerekli bir uğraştır.

Temmuz 2007'de başlayan ikinci iktidar döneminde Sanayi Bakanı Çağlayan'ın bütün beyanlarına rağmen, AKP tutarlı bir sanayi politikasının amaç ve araçlarını formüle edememiş, 2008 sonunda geçerlilik süresi biten ve değiştirilmesi beklenen teşvik mevzuatını 2009 yılı sonuna kadar uzatmıştır. Bunun ardında yatan temel faktör, neoliberal dünyanın düşünsel öncülleri ile eylemli ve iddialı bir sanayi politikası arasındaki kan uyuşmazlığıdır. Neoliberalizmin yücelttiği piyasa mekanizmasındaki başarısızlıkları gidermeye dönük bir sanayi politikasının AKP gündeminde yeri olamaz. Washington Mutabakatı Sonrası'nın ve Dünya Bankası'nın tarım sektörüne daha gerçekçi bakışında bir aşamayı simgeleyen *World Development Report 2008-Agriculture for Development*'in Türkiye'deki tarım politikalarına yansımaları herhalde yıllar alacaktır. Neoliberalizmi aşma

çabalarının kesintisiz sürdürülmesi bir gereklilik olarak önümüzdedir.

Orta dönemde tarım sektörüne yeni bir bakış açısı, aşağıdaki tarım politikası alanlarına yansımalıdır:

- (i) Kurumsal yeniden yapılanma: Bunun gerekliliğine VIII.1.5’de değinilmişti.
- (ii) Tarım ürünleri dış ticareti ve gıda güvenliği: Türkiye 2000’li yıllarda beş kez (2000, 2003, 2004, 2007 ve 2008 yıllarında) tarımsal dış ticarete açık vermiştir. Önemli doğal ve beşeri kaynaklara sahip bir ülkede bu durum sadece kaynakların kötü ve eksik kullanımı açısından değil, doğurduğu gıda güvenliği sorunları açısından da kaygı ile karşılanmalıdır. Özellikle arz açığı verilen ürünlerdeki yanlış ve yetersiz özendirme önlemleri Türkiye’yi üretim kayıplarına uğratmakta ve ithalat bağımlılığını artırmaktadır⁷¹. Bu tür ürünlerde Tarım Kanunu’nun 19. maddesinde tanımlanan destekleme araçlarından “fark ödemesi” sistemi gecikmeden yürürlüğe konulabilir.
- (iii) Fiziksel sermaye stoku: 2000’li yıllarda tarım sektörüne yeterli düzeyde yatırım yapılmaması, gelecek onyılda fiziksel sermaye stokunda yetersizliklere yol açacak ve tarımsal hasılanın potansiyel artış hızını geriletebilecektir. Üreticiler açısından bu bağlamda önemli olan husus, makine-ekipman stokunun yenilenmesi ve modernleşmesidir⁷². Ucuz faizli kredilendirme ve diğer

71 Örneğin pamukta üretim 2000’li yıllarda 900 bin ton/yıl’dan 500 bin ton/yıl dolaylarına gerilerken, ithalat 300 bin ton/yıl’dan 1 milyon ton/yıl’a doğru yükselmiştir. Türkiye, kendi ülkesindekinin iki (ABD) veya üç (AB) katı kadar destek veren ülkelerden ithalat yolu ile arz açıklarını karşılamakta, GB zorlamaları ile düşük gümrüklü pamuk ipliği ithalatına yöneldiğinde, yerli girdi ile çalışan iplik fabrikalarını kapanmaya itmektedir.

72 Örneğin Türkiye’nin 2008 yılındaki traktör parkı 1 milyon 327 bin adettir ve ilk bakışta her iki tarım işletmesinden birinde traktör bulunması, donanım düzeyi açısından başarılı görülebilir. Ne var ki, park mevcudunun 617 bin’i (yaklaşık yüzde 47’si) 24 ve 24’ün üzerindeki yaşlardadır. Söz konusu yaşlı traktör mevcudunun yaklaşık 200 bin’i de hizmet dışıdır.

yatırım teşvikleri bu amaçla kullanılabilecek belli başlı araçlar olabilecektir.

- (iv) **Tarımsal İstihdam:** Dünyada tarımın istihdamdaki payının ortalaması, 1996’da yüzde 43 dolayında idi; bu oran 2006’da yüzde 39’a geriledi. Türkiye’de aynı dönemdeki oransal düşüş çok daha çarpıcıdır: 1996’da yüzde 43, 2006’da yüzde 26. Mutlak değerlere gelince, 1990 ortalarında 8.6 milyon kişi düzeyindeki tarımsal istihdamın 2008’de (kabaca 3 milyon’luk bir kayıpla) 5.6 milyon kişiye indiği kaydedilmektedir. Kırsal kesimde uzun dönemli bir artış trendi sergileyen tarım dışı istihdamda yaratılabilecek imkânlar, bu ölçülere varan tarımsal istihdam kayıplarını telafi edemez. Dolayısıyla Türkiye kırsal/tarımsal istihdam sorununu kendi gerçeklerine uygun politikalar üreterek çözmek durumundadır. Onyıllar süren kırsal çevre tahribatını, erozyon ve çölleşmeyi giderme, ağaçlandırma, ekonomik ve akılcı su kullanımını özendirme amaçlı harcamalar kırsal/tarımsal istihdam düzeyinin korunmasına yardımcı olabileceği gibi, toplumsal bir gerekliliği de karşılayacaktır.

IX

ÖZET VE SONUÇ

Kapitalizm son 70 yılın en ağır bunalımlarından birini yaşıyor. Küresel krizin derinleşmesi ve giderek Türkiye ekonomisini de etki altına almasıyla birlikte IMF ile yeni bir stand-by programı da gündeme gelmiştir. Egemen sermaye sınıfının sözcüleri, yerli ve yabancı sermaye kuruluşlarının öneri ve gözetimi altında kriz ortamını bahane ederek, emeğin zaten sınırlı olan kazanılmış haklarını gerileterek işgücü maliyetlerini düşürmek, böylece bir fırsata dönüştürülen krizi emekçilerin artan sömürüsü ile aşma gayreti içerisinde. Hükümet, böylece, ülkemizde alın teriyle yapılan üretimin insanlarımızın ihtiyaçlarını değil, sermayenin ihtiyaçlarını karşılamaya amade edilmesinden başka bir anlamı olmayan neoliberal projeye daha da hız kazandırmak istemektedir. Üstelik, bütün bu olumsuz gelişmeler Türkiye ekonomisinin içerisinde bulunduğu bağımlılık ilişkilerini giderek daha da derinleştirici unsurlar içermektedir. Bu olumsuz gözlemler karşısında **Bağımsız Sosyal Bilimciler** olarak bir araya gelmiş olan bizler, bir durum değerlendirmesi yapmak ve kamuoyunu uyarmak ihtiyacı duyuyoruz.

Yaşamakta olduğumuz ve küreselleşme olarak adlandırılan dönem, her şeyin para ilişkisine tabi edilmeye çalışıldığı bir süreci içermektedir. Para ve parasal hareketler, toplumsal

ilişkileri tüm boyutlarıyla boyunduruk altına almış, neredeyse kutsallaştırılmış bir “piyasalar” söylemiyle gündelik hayatımıza kadar sızmıştır. “Piyasalar” salt paranın mantığına tabi oldukça, parayı kontrol eden gruplar da toplumsal yapılar üzerinde belirleyici olmaya başlamışlardır. Para, dünya tarihinde hiç olmadığı kadar üretimden kopmakta, karmaşık spekülasyonlar yoluyla kontrolsüz olarak büyümekte, değer karşılığı olmayan bu kumarvari büyümeyi idare etme çabaları, dünya halklarına iktisadi, toplumsal ve siyasi krizler olarak geri dönmektedir. Küresel düzeyde paranın ve paranın toplumlar üzerinde kurduğu tahakkümün dilini oluşturan neoliberal politikalar ve bu politikaları savunan iktisatçılar, piyasa anarşisinin çılgın despotluğunun, sadece finansal krizlerle değil, aynı zamanda derin toplumsal bunalımlarla da sonuçlandığını unutmaktadırlar. “Serbest” piyasa, toplumların özgürlüğü ve demokrasi için tartışılmaz bir kurum değil, tam aksine insanlığın önemli bir kısmını değersizleştiren, çaresizleştiren bir yabancılaştırma aracıdır. “Serbest” piyasanın, toplumların özgürlüğü ve demokrasi için tartışılmaz bir kurum olduğunu savunmak en yalın anlamıyla piyasaya içkin güç ilişkilerini göz ardı ederek doğallaştırmak, piyasaya içkin eşitsizlikleri derinleştirmek istemektir. Dolayısıyla bu söylem, yaşamı emek ve Güney ülkelerinin halkları için daha da çekilmez kılmayı hedefleyen neoliberal siyasi projenin bir uzantısıdır.

Küresel ekonominin içine sürüklendiği 2007 krizi, kapitalizmin kaçınılmaz krizlerini finansallaşma ile aşma çabasının doğrudan bir ürünüdür. Günümüzde kapitalizm ve uluslararasılaşmış sermayenin genişleyen yeniden üretimi finansal spekülasyonun sanal rantlarına bağımlı duruma gelmiştir. Mevcut krizin aşılması için öne sürülen yeni düzenlemeler veya denetleyici kurumların oluşturulması

gibi girişimler, finans dünyasının kârlılığını engelleyeceğinden, küresel kapitalizmin bugünkü mantığına aykırıdır. Sermaye yanlısı muhafazakâr ideologların “*şeffaflık*” veya “*yönetişim*” gibi muğlak sözcüklerin ardına sığınarak finansal serbestleştirmenin sınırlandırılmasına karşı durması bu nedenle boşuna değildir.

Küresel kriz sayesinde serbest piyasanın dengeli ve istikrarlı bir ekonomi yaratacağı ve her türlü devlet müdahalesinin kaynak israfına yol açacağını savlayan neoliberal iktisat dogmalarının geçersizliği açıkça ortaya çıkmıştır. “Serbest” piyasaların kuralsızlaştırılarak, “derecelendirme kuruluşları” ya da “bağımsız idari otoriteler - üst kurullar” aracılığıyla denetlenebileceği savı boşa çıkmıştır. İnsan için ve insani koşullara sahip bir üretim yapısı kurulmasının yolu, öncelikle finansal ekonominin gerek ulusal, gerekse uluslararası düzeyde topyekün bir kurallar bütünü içinde, **sistemik olarak** gözetim altında tutulmasından geçmektedir.

Türkiye’nin küresel krizi daha çok **bankacılık sistemi üzerinden değil, finans dışı şirketlerin üretim, ithalat finansmanı ve işsizlik sorunları aracılığıyla yaşaması** olasılığı yüksektir. Zira 2003 sonrası dönemde Türkiye’nin uluslararası ekonomiyle olan ilişkilerinin ana aktörleri **bankacılık kesimi dışındaki şirketler ve hanehalkları** olmuştur. Bu süreç içerisinde finans-dışı şirketlerin ve hanehalklarının dış borçlarının hızla artmakta oluşu ve özellikle şirketlerin ekonomik faaliyetlerini sürdürebilmek için aşırı derecede ithalat ve dış borçlanma bağımlılığı içine sürüklenmesi, ulusal ekonomik dengelerde önemli bir kırılganlık kaynağı oluşturmıştır. 2009’da dünya ekonomisinin durgunluk içine sürüklenmesi ve uluslararası finansman girişlerinin daralması nedeniyle bu kırılganlıkların su yüzeyine çıkma-

cağı, IMF ve TCMB de dahil olmak üzere bir çok kesim tarafından dile getirilmiştir.

2003 sonrası dönemde Türkiye ekonomisinin yaklaşık 85 milyar dolarlık bir sıcak para şoku yaşadığı ve 2006'ya değin süregelen girişlerin 2008'de yerini büyük çıkışlara bırakmakta olduğu gözlenmektedir. Buna ek olarak, özel yabancı bankalar Türkiye ticari bankacılık kesiminin finansmanını üstlenmekten kaçınmakta, özel ticari kredilerin de daralması durumuna karşı dış finansmanın bütün yükü resmi kredilere ve IMF ve Dünya Bankası kredilerine yöneltilmektedir. Bu kredilerin ekonomik ve siyasal şartlarının ne kadar ağır olduğu çokça yaşanarak da öğrenildiği için Türkiye'de herkes tarafından bilinmektedir.

Türkiye “IMF ile yeniden program yapılısın” şantajına boyun eğmemelidir. Bilindiği üzere, Türkiye IMF ile daha 1998'in Ağustos ayında Yakın İzleme Anlaşması imzalamış ve iktisadi yönetimini IMF'nin denetim ve gözetimine terk etmiştir. Türkiye'nin IMF ile olan on yıllık birlikteliğinin ayrıntılı bir dökümü Bağımsız Sosyal Bilimciler'in Yordam Kitap tarafından Mart 2007'de yayımlanmış olan *IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998–2008: Farklı Hükümetler, Tek Siyaset* başlıklı incelenmesinde sergilenmiştir. Bu uzun birlikteliğin ardından elde edilen bilgi ve deneyim birikimi, IMF programının temel unsurlarının ve uzantılarının iki kümede toplanabileceğini gösteriyor:

Uluslararası sermaye hareketlerine tam serbesti sağlamak ve Türkiye'nin uluslararası finans şebekesine yüksek reel kazançlar sunan bir ekonomi olarak eklemlenmesini gözetmek; yüksek reel faizin cezbediği sıcak para akımlarının olası kıldığı ucuz döviz kaynakları aracılığıyla Türkiye'yi bir ucuz ithalat merkezine dönüştürmek, bu arada bir yandan kaçınılmaz olarak genişleyen cari işlemler açığının finans-

man gereksinimi, bir yandan da TL cinsinden kredilerin yüksek faizlerinden kaçmak isteyen şirketlerin ucuz dövizli krediler araması sonunda dış borçlanmanın dört nala artışı. “Yapısal reformlar” söylemi altında, iktisadi politikaları demokratik kontrol süreçlerinin dışına çıkartmak ve devletin ekonomideki rolünü uluslararasılaşmış sermayeye yeni kaynak aktarım mekanizmaları sağlayacak biçimde yeniden düzenlemek; “işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi” adı altında emeğin kazanımlarının sınırlandırılmasını gözetmek ve emeğin ulusal gelirden aldığı payın azaltılması yoluyla sermaye birikiminin önünü açmaya çalışmak; tarımın ve tarım emekçisinin tasfiyesini reform diye yutturmak; “özelleştirme” söylemleri ile kamu kesiminin stratejik nitelikli varlıklarının yerli ve yabancı sermaye kesimlerine aktarılmasını yönlendirmek ve devletin ekonomiye müdahale olanaklarını olabildiğince kısıtlayarak, ekonomimizin geleceğini sermayenin kar ve rant elde etmeye yönelik çıkar hesaplarına terk etmek...

Türkiye, IMF programı altında dış borçlanmaya dayalı, spekülatif nitelikli bir büyüme süreci yaşamıştır. Bu sürecin bedeli ise ileri düzeyde dış kırılganlık (cari işlemler açığı ve yüksek dış borçlanma) ve göreceli olarak düşük istihdam (yüksek işsizlik) olarak ortaya çıkmıştır. Program, son beş yılda Türkiye’nin dış borç stokunun dolar bazında iki misli arttırılması sayesinde 1999-2001 arasında gerileyen potansiyel hasıla düzeyine yeniden ulaşmak için gereken ithalatın finansmanını sağlamış, ancak işsizlik ve cari açığın yüksek tempoda sürdürülmesine seyirci kalmıştır.

Türkiye, yükselen piyasa ekonomileri diye anılan grup içerisinde, yüksek cari işlemler açıkları ve dış borç yükü nedeniyle, küresel krizin etkilerini en yoğun yaşayan ekonomiler arasındadır. Bu durum on yıldır kesintisiz uygulanmış bulunan IMF programının ve AKP Hükümetinin bu

programı uygularken yaptığı siyasi tercihlerin doğrudan bir sonucudur. Bu gözlemler ışığında, yukarıda sıralanan hedefler doğrultusunda hala “*yabancı yatırımcıya güven-
ce vermek*” söylemi altında yeniden oluşturulacak bir IMF programının ne Türkiye ekonomisinin kronikleşen dış açık ve ithalata bağımlı yapısına, ne de ayakta kalma mücadelesi veren emekçilerin her gün artan sorunlarına çözüm üretebileceğini vurgulamamız gerekmektedir.

Emekten ve ulusal bağımsızlıktan yana bir istikrar –ve giderek kalkınma- stratejisinin temel unsurları olarak şu önlemlerin önemini vurgulamak istiyoruz:

İşsizlikle mücadele ve emekçi halkın gelirlerinin korunması istikrar programının ana amacı olmalıdır. Bu amaç doğrultusunda olası IMF programının daraltıcı reçeteleri reddedilmeli; Batı ülkelerinin, neoliberal modelin tüm öğelerini çiğneyerek uygulamaya koydukları genişletici ve istihdam arttırıcı önlemler örnek alınmalıdır. ABD ve Britanya gibi çok yüksek cari açıklarla krize sürüklenen Batı ülkelerinin bu politikaları karşısında suskun kalan, hatta bunlara örtülü destek veren IMF'nin bizim gibi ülkelere tamamen zıt doğrultuda reçeteler önermeye hakkı yoktur.

İşsizlikle mücadele doğrultusunda, örneğin, 2003 tarih ve 4857 Sayılı İş Kanunu'nun “esnek” istihdamın önünü açan ve işten çıkarmayı kolaylaştıran hükümleri gözden geçirilmeli ve söz konusu hükümlerin belirli bir süre için askıya alınması sağlanmalıdır. Özel girişimlere faiz ve dolaylı/dolaysız vergi indirim yoluyla sağlanacak desteklerin ya da işsizlik sigortası fonundan yararlanmanın kayıtdışılıktan çıkma ve işçiyi işten çıkarmama şartlarına bağlanması gibi önlemler düşünülmelidir. Bu tür taahhütler, reeskont imkanlarının geliştirilmesini ve karşılık oranlarının düşürülmesini isteyen ticari bankalardan da talep edilmelidir.

Genişletici politikaların kamu kesimi bütçe dengelerinde istikrarsızlık yaratmaması için sermaye gelirleri üzerindeki vergi yükü yaygınlaştırılmalıdır. Öncelikle finansal işlemler vergilendirilmelidir. Borsa ve döviz işlemleri üzerine, düşük oranlı, ancak yaygın bir finansal işlem vergisi uygulanmaya konulmalıdır.

TCMB'nin ekonomiye olan sorumluluklarını sadece *fiyat istikrarı* hedefiyle sınırlayan ve merkez bankasını, ulusal para ve finans piyasalarına müdahale edebileceği tüm araçları elinden alarak edilgenleştiren, **enflasyon hedeflemesi** anlayışı terk edilmelidir. Küresel krizin yayılma biçimi, *döviz ve diğer menkul kıymet piyasalarında istikrar sağlamadan, sadece fiyat istikrarını sağlamış olmanın makro ekonomik istikrarı sağlamaya yetmeyeceği* gerçeğini açıkça ortaya çıkarmıştır. Küresel krizin ana unsurları ürün piyasalarındaki enflasyonist baskılardan değil, finansal varlıkların değerlerindeki şişkinlik ve istikrarsızlıktan kaynaklanmaktadır. Uluslararası şoklara açık ve kırılgan yapısıyla Türkiye'nin uluslararası mal ve finans piyasalarından gelecek kriz dalgalarına sadece faiz oranlarında günlük ayarlamalarla ve *"biricik sorumluluğumuz fiyat istikrarıdır"* kör inancıyla karşı koyması olanaklı değildir. Bu tespitten hareketle, TCMB dövizin reel fiyatını hedef alan ve Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesini önleyecek tedbirleri uygulamaya koymalıdır. Bu tür politikaların etkili olabilmesi için sermaye hareketlerinin denetim altında tutulması gereklidir. Bu amaçla yabancı sermaye giriş çıkışı, yurtdışından borçlanma ve sıcak para hareketleri, ek vergi, munzam karşılık oranları v.b. önlemlerle sınırlandırılmalı, sermaye hareketlerinin kısa vadeli öğeleri caydırılmalı; ulusal ekonomi spekülatif saldırılara karşı korunmalıdır. Sermaye hareketlerinin bugünkü görünümünde Türkiye'nin

dış borcunu döndürmek, uluslararası finans çevrelerinin insafına terk edilmiş durumdadır. Daralması muhtemel döviz girişleri altında dış borçların da yeni bir ödeme profiline kavuşturulması gereklidir. Döviz işlemleri denetim altına alınınca, özel dış borçların anapara ögeleri için döviz tahsis edilmesi yükümlülüğü ortadan kalkacaktır. Alacaklılarla yapılabilecek düzenlemeler, uygun zamanda başlatılabilir.

Bilindiği üzere, GB anlaşması gereği, üçüncü ülkelerden ithalata karşı AB'nin ortak gümrük tarifesi uygulanmaktadır. Bu nedenle Türkiye, DTÖ'nün imkan verdiği koruma önlemlerini dahi kullanamamakta ve çok büyük çaplı dış ticaret açıkları vermektedir. Böylelikle ithalat baskısı ulusal sanayiler üzerine yıkıcı ve işsizliği arttırıcı etkiler yaratmaktadır. Hem krizin etkilerini en aza indirmek, hem de uzun vadede işsizliği azaltmak için GB'nin çerçevesi, DTÖ'nün imkan verdiği koruma önlemlerini kullanarak veya bizzat GB anlaşmasının olağanüstü şartlarına ilişkin hükümlerine başvurmak suretiyle daraltılmalıdır.

Reel döviz kurunun hedeflenmesine imkân veren sermaye hareketlerinin denetimi, GB anlaşmasında sözü geçen revizyonlar ve dış borç yükümlülüklerinin zaman içine yayılması, Türkiye ekonomisinin önemli bir istikrarsızlık ve kırılganlık ögesi olduğu kadar, yaygın işsizlik sorununun da temel nedeni olan dış açık olgusunun kontrol altına alınmasını mümkün kılacaktır. Ulusal ekonominin yatay ve dikey bağlantılarının güçlendirilmesinin; ulusal sanayinin ithalat bağımlılığının azaltılmasının; uzun vadede işsizliğin azaltılmasının yolları böylece açılabilir.

Alınmasını önerdiğimiz bu önlemlerin benzerleri ister gelişmiş, ister az gelişmiş olsunlar, ekonomik bunalım yaşamakta olan ülkeler tarafından yakın geçmişte uygulan-

mıştır. Toplum özgüvenini daha da yitirmeden, birkaç yıl sonrasının daha büyük siyasal ve ekonomik açmazlarına sürüklenmeden bu tür önlemleri almakta gecikmenin, toplumumuza daha büyük bir bedel ödeteceği bilinmelidir. Ülkemiz yaşadığı bunalımdan sahip bulunduğu insan gücü, bilgi ve sermaye birikimiyle, uluslararası finans kapitale ve sermaye çevrelerine bugün istedikleri ağır bedeli ödemedен çıkabilir ve çıkmalıdır. Unutulmamalıdır ki, Türkiye'nin, uzun vadeli ve dengeli bir sanayileşme/kalkınma vizyonunu, kısa/orta vadeli ama ardı arkası kesilmeyen istikrar programlarına terk etme zihniyetinden vazgeçmesi gerekmektedir. Sektörler ve bölgelerarası kaynak tahsislerini uzun vadeli bir iktisadi kalkınma stratejisi doğrultusunda yönlendiremeyen hiçbir ülkenin özellikle de Türkiye gibi görece geri bir ekonomik yapılanmanın gelişmiş ülkeler arasına girmesi ve orada varlığını korumaya devam etmesi olasılığı bulunmamaktadır.

Kriz dönemleri egemen iktisat anlayışının aşılması ve giderek yenilgiye uğratılması için fırsatlar oluşturur. İlerici, yurtsever, emekten yana sosyal bilimcilerin ortaklaşa düşünme, eleştiri ve araştırma çabalarına girmeleri için kriz konjonktürü uygun bir ortam sunmaktadır. Benzer değerleri, endişeleri paylaşan tüm fikir insanları arasında kurulacak eleştirel ve yapıcı bir iletişimin yarının sömürsüz, eşitlikçi, özgür dünyasını ve Türkiye'si'ni oluşturma mücadelesine katkı yapacağını düşünüyoruz.

Bağımsız Sosyal Bilimciler'in bu çalışması, dünyada ve Türkiye'de 2008-09'da yoğunlaşan ekonomik bunalıma odaklanıyor. Çalışma, sunuşu izleyen sekiz bölümden oluşmaktadır. İkinci Bölüm'de Türkiye'de halk sınıflarının yaşam koşulları ile ilgili gözlem ve değerlendirmeler yer almıştır. Üçüncü Bölüm'de 2007-09 küresel bunalımı için bir analiz çerçevesi verilmektedir. Söz konusu küresel bunalımı, asli ve yapısal nedenleri ile değil, bunların tezahürleri ve uygulanan/uygulanmayan politikalarla açıklamaya çalışan anlayışa karşı çıkılmakta, esas sorunun kapitalizmin krize yatkın doğası ile ilgili olduğu, krizsiz/barışçıl bir dünyanın ancak kapitalizmin aşılması ile mümkün olabileceği vurgulanmaktadır. Dördüncü Bölüm'de Türkiye ekonomisinin 2008-09 öncesinde de durgunluğa gidişin işaretlerini verdiği somut verilerle sergilenmektedir. Beşinci Bölüm ise bugünkü ekonomik bunalımın kısa dönemli ekonomik sinyallerine ve 2009 yılı başında ödemeler dengesi ve reel ekonominin görünümüne ayrılmıştır. Altıncı Bölüm, Türkiye-IMF ilişkilerinin Nisan 2008-Mart 2009 dönemindeki seyrini irdelemektedir. Yedinci Bölüm'de ele alınan konu, küresel bunalımın Türkiye'yi belirgin bir biçimde etkilemeye başladığı Eylül 2008'den günümüze kadar hükümetin aldığı önlemlerdir. Sekizinci Bölüm'de emekten ve toplumsal adaletten yana bir bakış açısı ile yaşanan ekonomik bunalıma ne tür kısa ve orta vadeli çözümler getirilebileceği tartışılmaktadır. Son Bölüm ise çalışmanın temel saptamalarını ve politika önermelerini özetlemektedir.

Yordam Kitap

12 TL. KDV DAHİL

ISBN 978-9944-122-79-5

9 789944 122795